CLAUDE CAHEN

TÜRKLERİN ANADOLU'YA İLK GİRİŞİ

(XI. Yüzyılın İkinci Yarısı)

Çeviren

Yaşar YÜCEL - Bahaeddin YEDİYILDIZ

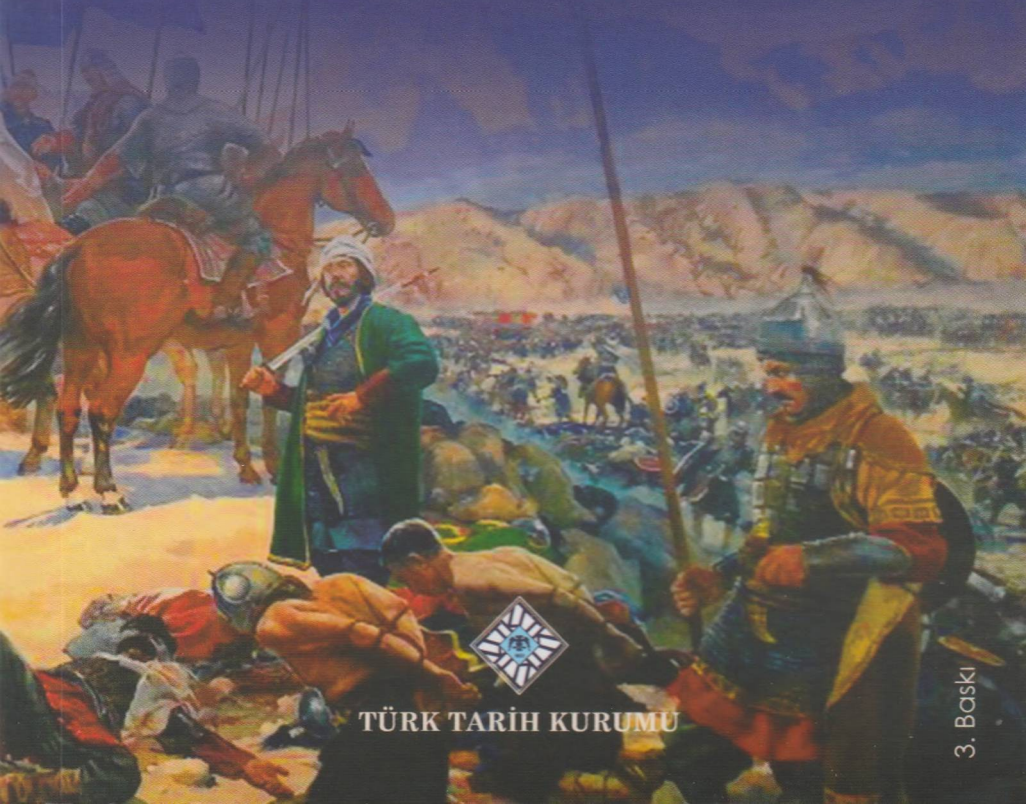

TÜRK TARİH KURUMU

3. Baskı

TÜRKLERİN ANADOLU'YA İLK GİRİŞİ

(XI. Yüzyılın İkinci Yarısı)

Birinci Baskı : 1988
İkinci Baskı : 1992

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI
XXV. Dizi – Sayı: 4²

CLAUDE CAHEN

TÜRKLERİN ANADOLU'YA İLK GİRİŞİ
(XI. Yüzyılın İkinci Yarısı)

Çeviren
Yaşar YÜCEL - Bahaeddin YEDİYILDIZ

3. Baskı

ANKARA, 2021

Cahen, Claude
Türklerin Anadolu'ya ilk girişi, XI. yüzyılın ikinci yarısı / Claude Cahen ; çeviren Yaşar Yücel, Bahaeddin Yediyıldız. — 3. baskı. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2021.

69 s. ; 21 cm. — (AKDTYK Türk Tarih Kurumu yayınları ; XXV. Dizi-Sayı: 4²)

İndeks var.
ISBN 978 - 975 - 16 - 0506 - 1

1. Türkler _ Tarih. I. E.a. II. Yücel, Yaşar, çeviren. III. Yediyıldız, Bahaeddin, çeviren. IV. Dizi.

956.1013

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yönetim Kurulunun 06.07.2020 tarihli ve 801/32 sayılı kararı gereği 5000 adet basılmıştır.

ISBN: 978-975-16-0506-1

Tashih: Mehmet Ali ÖZKAN

Kapak Tasarım: Emine ÇAKIR

Baskı

Salmat Basım Yayıncılık Ambalaj San. ve Tic. Ltd. Şti.
Sebze Bahçeleri Caddesi Arpacıoğlu İş Hanı No:95/1 İskitler/ANKARA
Tel: (0312) 341 10 24 • Faks: (0312) 341 30 50
www.salmatbasim.com.tr • email: salmatbasim@gmail.com

TÜRKLERİN ANADOLU'YA İLK GİRİŞİ*
(XI. YÜZYILIN İKİNCİ YARISI)

Türklerin Batı Asya'ya girişi, dünya tarihinde, Müslümanlar için olduğu kadar Hristiyanlar için de çok önemli bir yer tutar. Ancak derinliğine bir inceleme yapılmamış olan bu konu üzerinde çalışmalara yeni yeni başlanmaktadır. Çok uzun süre Türk tarihi, kamuoyunu ve hatta bilim adamlarını ancak Avrupa tarihiyle münasebetleri ölçüsünde ilgilendirmiştir. Netice itibariyle, Batılı kaynaklardan istifade edildiğinden bu konuda Avrupalıların bakış açılarına bağlı kalınmıştır. Şüphesiz, İslam araştırıcıları, Türklere yolları üzerinde rastladılar, fakat bir taraftan Arapça ve Farsça kaynaklarının Hristiyan kaynaklarına nazaran daha az araştırılmış olması, diğer taraftan İslam tarihçilerinin Türk tarihi kendi bütün-

* Bu makalenin aslı, "La premiere pèrètration turque en Asie-Mineure (Seconde moitiè du XIe s.)" adıyla *Byzantion* (1948)'de neşredilmiştir. Cl. Cahen'in bu makalesi, Türklerin Anadolu'ya girişi hakkında yapılmış en önemli araştırmalardan birisidir. Gerçi, bizzat Cl. Cahen'i daha sonraki araştırmaları veya diğer yabancı ve Türk ilim adamlarının çalışmaları, söz konusu makalenin bazı eksikliklerini tamamlamakta veya buradaki bir takım görüş ve hükümleri düzeltmektedir. Böyle olmasına rağmen, büyük ölçüde değerini hâlâ koruması, ayrıca Anadolu'nun Türkler tarafından fethi konusunda yapılan araştırmalar tarihinde önemli bir yer tutması bakımından, bu makalenin olduğu gibi Türkçeye tercüme edilmesinin yararlı olacağı düşünülmüştür. Konuyla ilgili diğer makaleler de Türkçeye çevrilecektir. Bunlar da yayınlandığı zaman, konu hakkındaki araştırmaların tarihi seyri ve meselenin aslı daha iyi anlaşılacaktır (Y.Y. – B.Y.).

lüğü içinde ayrı tutmaya pek titizlik göstermemeleri ve Yeni Çağ Osmanlı İmparatorluğu üzerinde çalışan bazı tarihçilerin, Orta Çağ Türklerinin menşelerine inmek için büyük bir mekana sahip olmamaları gibi sebepler yüzünden bugün hâlâ gerçeklere uygun, mükemmel bir Türk tarihi mevcut değildir.

Osmanlıların menşeleri tarihinde, Moğol sonrası dönem kesin bir devreyi teşkil ederse de, şurası da bir gerçektir ki, Türk iskânının, toplumunun ve müesseselerinin ilk tecrübesi, XI. yüzyılın ikinci yarısından XIII. yüzyılın ortalarına kadar süren Selçuklular döneminde vuku bulmuştur. İşte, bu deneme, söz konusu dönemin başlangıcını incelemeye hasredilmiştir.

Bu çalışma, bilhassa siyasî-askerî olguların açıklanmasından ibarettir. Yoksa, yazar bizzat bu olguların ifade ettiği alaka üzerinde kendi kendini aldatma niyetinde değildir ve asıl açıklanması gereken hususun, Türklerin Batı Asya'ya yerleşmelerinin sosyal yönü olduğunu da çok iyi bilmektedir. Fakat vesikalar bu açıdan son derece kısırdır, her hâlükârda siyasî-askerî hikâyelerden ibaret kalmaktadır. Eğer sosyal konularda yeteri ölçüde desteklenmemiş genel bilgilerle sınırlı kalınmak istenmezse, bu olguların ciddi bir tetkikinden hareket etmek son derece güçtür. Esas olan, bu siyasî-askerî olgular çerçevesinde, onların ortaya çıkardıkları temel sosyal belirleyicileri araştırma arzusuna sahip olmaktır. O halde araştırma metodu, bir nizamı yeniden kurmak için açıklamanın yerine geçmektedir.

Diğer taraftan bu makale, kabaca, Suriye ve Küçük Asya'ya ait olaylarla sınırlıdır. XI. yüzyılda birbirinden ayrı düşünülmesi mümkün olmayan bu iki ülke, XII. yüzyıldan itibaren, çok farklı bir biçimde gelişme göstereceklerdir. Yazar, askerî yayılmalar açısından olduğu kadar müesseselerin yayılması açısından da, İran Selçuklularının ilk dönemleri hakkındaki doğru bir bilgi birikminden hareket edilmesi gerektiğinin şuuru içindedir. Bu konuda yoğunlaştırdığı araştırmalarını pek yakında yayımlamayı ümit etmektedir. Ayrı bir araştırmaya değer olmak bakımından, Türklerin Akdeniz'e doğru yayılmasındaki şartlar, Bağdat ve İran'ın fethedilmesindeki

şartlardan pek farklı değildir[1]. Bununla birlikte, burada ele alınan tarihi, belli bir zemine oturtmak için birkaç sayfalık giriş kaçınılmaz görülmüştür. Bu sayfalar, çok genel olduğu için kesin atıflar ihtiva etmemektedirler. Çok tabii olarak da, hiçbir surette ne İran Selçuklu tarihini ne de özellikle Selçukluların Türk ve İranlı cetlerinin mükemmel bir tetkikinin yapıldığını ve hatta ne de problemlerin kâfi derecede vaz'edildiğini iddia etmektedirler.

[1] Her yerde sık sık tekrarlanması gerektiği için, makalemizin dipnotlarında zikredilmeyecek olan aşağıdaki eserlere karşı duyduğum şükran hislerimi burada dile getirmek istiyorum:

Joseph LAURENT, *Byzance et les Turcs seldjoucides des origines* à 1081, Paris-Nancy 1914.

Mikrimin HALİL (YİNANÇ), *Türkiye Tarihi: Selçuklu Devri, I, Anadolu'nun Fethi*, İstanbul 1934.

Genellikle Paul WITTEK'in bütün eserleri. Onun, daha önceki incelemelerine atıf yapan *The rise of the Ottoman Empire* (Londra 1938) adlı küçük kitabıyla en iyi bir umumi görüş kazanılacaktır.

L'Encyclopèdie de L'Islam. Türk Tarihi için, gözden geçirilmiş ve genişletilmiş Türkçe baskısına başvurulması gerekir.

Tarihi topografya yönünden, Ernst HONIGMANN'ın *Die Ostgrenze des byzantinischen Reiches* (*A. Vasiliev, Bycance et les Arabes, H. Gègoire, M. Canard*, v.s.nin yönetimi altında neşredilmiş olan Corpus Bruxelense historiae byzantinae, C III, Bruxelles 1935) adlı eserini ilave edelim.

GORDLEVSKY'nin XIII. yüzyılda Anadolu Selçuklularına ait müesseseleri teferruatlı bir şekilde inceleyen ve bu bölümden sonra ele alınan olayları hızlı bir şekilde geçen *Gosudartsvo Seldjukidov Maloi Asii* (Moskova 1941) adlı eseri.

Tabiatıyla, genel olarak hususi bir çalışmasına atıf yapmadan edemediğim Fuad Köprülü'nün eserlerini ve Barthold'un çalışmalarını, özellikle onun, buradaki konumuzun dışında, fakat genel manada ilham kaynağı olma açısından son derece zengin, *Turkestan down to the Mongol invasion* (İngilizce bsk. 1928) adlı eserini unutmaktan kaçınacağım.

Nihayet, bu makalenin hazınlanışında sayısız uyarı ve düzeltmeleri ile bana yardımcı olmak zahmetinde bulunan M.P. WITTEK'e şükranlarımı ifade etmek isterim. Hatalarımın bulunduğunu gizleyemem. Ancak, onun sayesinde bu hatalar, oldukça azalmıştır. İleriki sayfalarda SIBT İBN AL-CEVZÎ'nin Bibl. Nat.'deki 1506 No.lu Arapça yazması; KEMÂL AD-DÎN'in aynı yerdeki 1666 No.lu yazması; IBN ŞADDÂD'ın Brit. Mus. Add. 23334'teki yazması; İBN AL-ESÎR (kısaltılmışı, İ.A.)'in Tornberg baskısı (ayrıca bir hatırlatma yok C.X.); AB'L-FARAC BAR-HEBRAEUS (kısaltılmışı, B.H.) Budge tercümesi kullanılmıştır. ANNE COMNÈNE dahil Bizanslı yazarlar ise Bonn'da yapılan sayfa numaralanışına göre zikredilmiştir.

Batı Asya'ya XI. yüzyıldaki Türk nüfusu[2], Hazar Denizinin güney ve kuzeyinden henüz çok az iskân edilmiş, bozkırlara yönelik geniş bir göç hareketinin sonuçlarından biridir. Bizzat bu hareket, daha öncekilerde olduğu gibi, Orta Asya'daki diğer nüfus hareketleriyle alakalıdır. Zaten Türklerin, Batı Asya'ya göç etme hareketi, daha önceki diğer iki nüfuz biçimiyle birleşir: Bunlardan birisi, hükümdarların muhafız birlikleri için, fert fert elde edilmiş ve aşağı yukarı "özümlenmiş", neticede birçok Müslüman beyliğin askerî kadrolarının temelini teşkil eder hale gelmiş kölelerin nüfuzu; diğeri ise İslam ülkelerinin diğer sınırlarında ve eskiden Roma İmparatorluğu'nda olduğu gibi komşu "barbar" halk gruplarının yerleştirilmiş olduğu, Türkistan'ın askerî sınır kolonilerinin nüfuzu idi[3]. Bu hudut boyları, diğer taraftan bütün İslam ülkelerinden gelmiş, gönüllü iman mücahitleri, "gazi" teşkilatlarının seçim bölgeleri idi. Tabiatıyla, sınır boylarına yerleşmiş Türk çiftçileri, bu teşkilatlarla sıkı münasebetler kurmuşlardı. Aynı zamanda, ferdî ve dağıtılmış kölelerin aksine, buralara gruplar halinde yerleştikleri için kendi örf ve âdetlerini koruyorlardı. X. yüzyılda merkezî Türkistan Türklerinin Müslümanlığı kabul etmeleri, bir taraftan Türk unsurlarının ve sınır gazilerinin çok daha yoğun bir şekilde iç içe girmelerine diğer taraftan, İslâm sınırlarındaki askerî teşkilâtın çözülmesine, Amuderya'nın diğer yakasındaki göçebe kardeşlere bir çağrı iklimi yaratan bir istikrarsızlığa, belki de bazen Horasan bölgelerindeki boşluklara sebep oldu.

XI. yüzyılın ilk yirmili yıllarında, Gazneli Mahmud, Türkistanlı Karahanlılara karşı kuzey sınırını sağlamlaştırma gayretleri sırasında, sınırlarını göçebe Türkmenlerin akınlarına maruz bırakmaktansa, onlardan bazılarının isteklerini kabul etmek için onlara devletlerinin sınır bölgelerinde otlaklar tahsis ederek mahallî kav-

[2] Bu meselenin bazı cephelerini aydınlatan en yeni katkı R. Frye ve Aydın Sayılı'nındır: "Selçuklulardan önce Orta Şark'da Türkler", *Belleten*, VII, 1946. Bu mesele aynı yazarların bir çalışmasında yeniden ele alınmıştır. (J. Am. Or. Soc. LXIII. 1943)

[3] Daha çok "Uc" (asıl manası, sınır) diye anılırlar. Mesela, KEMÂL, 82 v°'da, İbn Han'ın ordusunu Türk, Uc, vs.den müteşekkil olarak tasvir etmektedir.

galardan yararlanmayı daha avantajlı bulmuştu. Belli başlı beyleri rehin tutarak Türkmenlerin kendisine sadık kalmalarını temin ediyordu. Bu yeni gruplar (colons), bağımsız kabile teşkilatlarını olduğu gibi muhafaza ediyorlardı. Ancak bundan dolayı, Karahanlı hükümdarlarının yakın çevresinde yaşamakta olan Türkmen beylerinin yerleşik yönetim mefhumunu tamamen bilmedikleri sonucunu çıkarmamak gerekir. Bu Türkmenler misafir edildikleri toprakları bir sığınak veya daha ziyade serbest bir hayvan yetiştirme sahası olarak kabul ediyorlardı. Fakat yerleşik topluluklarla temas sonucunda, sınır, mülkiyet, ticaret kavramlarının basit hayat tarzlarıyla tezata düşmesi kaçınılmazdı. En ufak bir yönetim gevşekliği, ortaya çıkan bu uyuşmazlıkları yaygın hale getirebilirdi. Bu göçebe topluluklar için, hemen silaha sarılmak, teneffüs ettikleri havanın kullanılışı kadar tabii idi. Türkmenler, biz toprağı fethetmek fikrine sahip olmadan önce, kendilerini o yerin efendileri olarak görüyorlardı.

Daha, Mahmud zamanında (1029), Gazneli yöneticilerle anlaşmazlığa düşen bazı Türkmen toplulukları, İran bozkırlarına kovalanmışlar, bazıları Azerbaycan'da yenik düşmüşlerdi[4]. Mahmud'un ölümünden sonra, onun vârisi Mesud, bir kardeşiyle taht kavgası yapmak üzere Gazne'ye gitmek için, askerî birliklerini bütün Horasan'dan geri çekti. Daha sonra Hindistan üzerindeki emellerini gerçekleştirmeye girişti. Ülkenin kuzeyinde, yerleşik olarak o, yerleşiklerin dayanak noktalarını elinde tutan tâbi toplulukların sadakatini temin ederse, her şeyi yapabileceğine inanıyordu. Yeterli askerî kuvvetin mevcut olmaması, Türkmenlerin cüretini artırıyordu. Bu durum, mahallî sıkıntılara yol açabilirdi, Mesud, dilediği zaman, sukûneti yeniden temin edemeyeceğini ve bunun özellikle, siyasi neticeler doğurabileceğini düşünmüyordu. Fakat, emniyet kuvvetinin noksanlığı karşısında, Türkmenlere düşmanlık beslemeyen ve çok kere Gazne maliyesinin yüklediği vergilerden şikâyet etmeye mecbur kalabilen toplulukların bir kısmı, göçebelerin beyleri ile

[4] Urfal'lı MATHIEU tarafından 1018 olarak belirtilen -ki bu imkânsızdır- Vaspuragan'a yapılan Türkmen taaruzunu, hatta Çağrı Bey'in daha sonra anlatılacak olan efsanesini belki de bu tarihe çıkarmak gerekir.

anlaşma yoluna giderek günlük hayatlarını emniyet altına almayı tercih ediyorlardı. Gazi teşkilatları, olayların gelişmesini kolaylaştırdı. Mesud, önceden hiç hesap edemediği bir zamanda, Horasan bölgesinin bir kısmını kaybetmişti. 1933'ten 1040 yılına kadar, Türkmen akınları, kısa zaman önce ve dolaylı olarak Gaznelilerin hâkimeyeti altına geçmiş olan İran toprakları üçgeninde yayılmaktadır. Bu üçgen, Hazar Denizi, Isfahan bölgesi ve Urmiye Gölü bölgesi arasını kapsamaktadır. Bu akınlar, Türkmenleri rakiplerine karşı kullanmayı deneyen mahallî beylerin kavgalarından yararlanılarak gerçekleştirilmiştir. Bu beyler, Türkmenleri disiplin altına alamazlarsa, onları geriye püskürtmeyi düşünüyorlardı. Bu Türkmen topluluklarının ayrılmasıyla sahipsiz kalan zenginliklerin ve otlakların cezbettiği, ikinci ve daha önemli bir Türkmen grubu, 1935'e doğru, Mesud'la anlaşarak, kuzeyde Horasan'ı çevreleyen, Hazar Denizinden Merv bölgesine kadar uzanan bozkırların eteğine gelip yerleştiler.

Bu topluluklar arasında, en azından yayılma hareketlerinin şefi sıfatıyla, son derece etkili olan aile, Selçuklu soyundan gelen ailedir. Bu ailenin üyelerinde biri Mahmud'un yakınlığını kazanmış bir grubun beyi idi fakat Mahmud'un ölümünden sonra, onun ailesine evlilik ilişkileriyle bağlı bulunan boy beyleri bile, kendi hür teşebbüslerinden başka hiçbir otorite tanımadılar. Öyle görülüyor ki, aralarındaki yakın dayanışmaya rağmen, bu beylerden hiçbirinin diğerleri üzerinde herhangi bir otoriteye sahip olduğu da söylenemez. İkinci boy, Davud Çağrı Bey ve Muhammed Tuğrul Bey adlı iki Selçuklu kardeşin yönetimi altındaydı. Boy beyi ve gazilerin kumandanı olarak, bu iki bey, Karahanlı Türklerinin ve Gazneli Türk hükümdarlarının da sahip olamadıkları, bir güce ulaştılar. 428/1036-1037 yılında, Çağrı Bey Merv'i, 429 yılında da Tuğrul Bey Nişabur'u ele geçirdi. Neticede 432/1040 yılında, Dandanakan bozkırlarında, Gazneli ordusu Horasan'ın kesin olarak kaybedilmesi, İran'ın muhtemel hiçbir direnci kalmayan açık bir ülke durumuna düşmesi manasına gelen, büyük bir bozguna uğradı

İlk Selçuklu beylerinin, özellikle Tuğrul Bey'in şahsında, sadece komutanlık sanatıyla değil fakat ulaşılacak nihaî neticenin olma-

sa bile en azından bir faaliyet yönünün, bir metodun, birbirini takip eden hedeflerin, nihayet fetih ve devlet kurma iradesinin açık şuuruyla dolu insanlar karşısında bulunulduğundan kesinlikle şüphe edilemez. Bu şuur daha Dandanakan akşamı kendini göstermişti, hatta daha önce, Tuğrul Bey'in, kendisine istediği yardımda bulunmaları şartıyla bağımsız olarak yönetilmelerine rıza gösterdiği yerli halkların idaresine uyum sağlayamayacağına inanarak veya inanmış gibi gözükerek, törenle hükümdar elbiselerini giydiği, Nişabur'a belli olmuştu ve bu fetihden itibaren, daha sonraki fetihlerin takip edeceği üç safha göze çarpar: Halkı tâbi olmaya meylettiren yıkıcı akınlar safhası; karşılaşılabilecek tehlike anında, gerekli tedbirleri alan bir vekile, buradaki özel durumda, Tuğrul Bey'in üvey kardeşi İbrahim İnal'a boyun eğmeleri safhası; Tuğrul Bey'in üvey kardeşi İbrahim İnal'a boyun eğmeleri safhası; nihayet hükümdarın girişi ve ülkeyi kesin olarak ele geçirmesi sahnesi. Diğer taraftan Selçuk ailesinin üyeleri, yayılma alanını taksim etmişlerdi. Özellikle Çağrı Bey, merkezî Horasan civarında, büyük kardeş olma vasfına uygun düşecek ehemmiyette gözüken, Türklerin üs bölgesini muhafaza etmeye çalışıyor; Tuğrul Bey ise Nişabur'dan itibaren aslında çok büyük bir gelecek vaadeden batıya doğru açık bir yayılma bölgesine sahip bulunuyordu. Zaten şurası da bir gerçektir ki, doğru olarak sebebi izah edilememekle birlikte, Tuğrul Bey, ailenin tamamı üzerinde, bütün üyeleri tarafından kabul edilen bir üstünlükten kısa zamanda yararlanacaktı.

Sadece bozkırların değil fakat Horasan şehirlerinin de elde edilmesi, Tuğrul Bey iktidarına, ikili bir mahiyet kazandırmaktadır ki, onun kendi anlayışına göre bu mahiyetin şuurunda olduğu sanılmaktadır. Tuğrul Bey, bir taraftan, herhangi bir zamanda, Selçuklu ailesinden ve mümkünse, başka ailelerden bir beyin yönetimini, bizzat kendi aralarındaki her türlü anlaşmazlığı etkisiz kılmak gayesiyle, kabul eden bir takım insanın, daha doğrusu Türkmen kabilelerinin beyidir. Bu insanlar, hangi bölgede bulunurlarsa bulunsunlar, etkili oldukları topraklar üzerinde bizzat hiçbir hâkimiyet fikri taşımayan kişilerdir. Diğer taraftan Tuğrul Bey, kendisine bağlı Türkmenlerle ilgisi olmayan ülke beylerinin ve idarî kuruluşların,

hatta askerî hareket vasıtalarının (Memlûk ordusu, kuşatma makinaları) vârisidir. Çok daha önceleri, bu beyler, Tuğrul Bey'in iktidarını ancak hisselerini alabilecekleri bol ganimet kazanmaya yönelik hareketlerle ilişkili gördükleri için tanıyorlar, eğer anlaşmazlık ortaya çıkarsa, veya başka şekilde daha iyi bir başarı ümidi doğarsa, onu terk etmek için uygun bir zaman kolluyorlardı. Şimdi Tuğrul Bey, artık sadece bir Türkmen lideri değildir. Tuğrul Bey'in etrafını kuşatan yerleşik idarî kadro yüzünden göçebe Türkmenlerin kendisine karşı sistemli nefreti, hatta Türkmenlerin ücretli veya köle menşeli askerleri hor görmeleri, Türkmenlerle Tuğrul Bey arasında gittikçe artan güçlükler yaratmaktadır. Buna rağmen, Tuğrul Bey, Türkmenlerden vazgeçmeyi, şimdilik düşünemiyordu. Zira kendisi de onlardan biriydi. Başkaları üzerindeki üstünlüğünü ancak onlarla sürdürebiliyordu. Mesud'a karşı kullandığı ve Büveyhîlere karşı kullanacağı gücün, kendisine karşı yaratacağı tehlikeyi tecrübe ile çok iyi biliyordu. Türkmenler, kendiliklerinden akına kalkıştıkları zaman bile, Tuğrul Bey'e kılavuzluk ediyor, onun yolları üzerinde bulunan engelleri kaldırıyor, asker topluyor ve fetihlerin ön hazırlıklarını yapıyorlardı. Bu durumda Tuğrul Bey'in amacı, onları eksiltmek değil, yönlendirmekti. Diğer taraftan, Tuğrul Bey, İslamiyetin ilk yıllarından bu yana İran üzerinde hak iddia eden dinî grupların çatışmalarına dahil olmuş bulunuyordu. Selçuklular, koyu Hanefi idiler ve hak mezheplere aykırı bir düşünceye sahip olanlara karşı faal bir şekilde mücadele edenleri destekliyorlardı. Tuğrul Bey, gelecekte sultan olacağı fikrine şimdilik kesinlikle sahip olmaksızın, çok önceleri, vicdanî kanaat veya siyasî zekâsıyla, Halife nezdinde bir nevi müttefik-tebaalığın tanınmasını istedi ve elde etti. Böyle bir siyaset, dinî bir politikadan daha çok ganimeti düşünen ve din konusunda Abbasî Sünniliğinden ziyade Şiiliğe yakınlık duyan Türkmenlerin anlayışına aykırı düşüyordu. Fakat İslam Halifesi'yle ittifak kurmanın başka bir cephesi daha vardı ki, o da kâfirle cihat geleneği idi. Burada anlaşma, akın veya gaza yani Müslüman ve Türkmen gazinin savaşı ile kolaylaşıyordu. Ayrıca bu yolla, Türkmenlerin çıkardığı kargaşanın yönlendirilmesi mümkün olabiliyordu.

O devirde, harplerin dört çeşidine şahit olunur: Birincisi, hükümdarın bizzat kendisinin yaptığı savaşlar, ikincisi, doğrudan doğruya onun siyaseti hizmetinde, aşağı yukarı muhtar beylerin savaşları, üçüncüsü, söz konusu politika çerçevesinde bu beylerin Türkmenlerin, her türlü Selçuklu müdahalesi dışında, hatta onlara karşı isyan halinde yaptıkları savaşlar. Zaten, son iki tür arasında sıkı bir münasebet vardır. Bu tür savaşlar, aynı bölgelerde, Selçuklu fethinin ekseni üzerinde değil, cenahlarda veya fetihten çok daha önce yapılırdı ve genellikle Selçuklu hükümdarının açtığı seferler, başka yerlerde kendi iktidarına karşı kullanılabilecek bir güç oluşturmalarını istemediği kaçak asileri takip etme gayesine matuftu. Selçukluların hizmetinde çalışan metbu beylerin savaşlarıyla isyanlar arasında da sıkı bir ilişki vardır. Zira hiç şüphe yoktur ki, Türkmenlerin yağma duygusu, her isyan için derhal emre hazır bir birlik oluşturabiliyordu. Ancak ilk Selçuklular onları itaat altına almak için, her zaman kendi yanlarında yeterli bir kuvvet bulundurmayı başarmışlardır. Buna mukabil, istikrarlı fetihlere hasredilmiş ilk iki savaş türü, hiçbir fetih düşüncesi taşımaksızın sadece beslenmeyi amaçlayan, ganimet çekmeye yönelik, en fazla geçici bir konaklama yeri elde etmek için yapılan savaşlardır.

Bu genel özellikler, Tuğrul Bey'in İran'ı fethinde açıkça görülür. Çağrı Bey'in oğulları, merkezî çölde ve geride; amcası Baygu, Sistan'da Gaznelilerin baskınlarına karşı batıya doğru Türk akınlarını korudukları sırada, hiç şüphesiz Tuğrul Bey, başlangıçtan itibaren, Nişabur'un fethi sırasında uyguladığı metodlara aynen riayet ederek, şuurlu bir biçimde Bağdat yolu üzerinde ilerliyordu. Önce Türkmen birlikleri, yolları açtılar. Taberistan'ın stratejik kavşağı emniyet altına alındıktan sonra, İbrahim İnal tarafından işgal edildi. Sonra Tuğrul Bey bizzat, Bağdat ve Ermenistan yollarının ayrıldığı noktada bulunan Rey'i başşehir yaptı. Hemen ardından, Bağdat yolu üzerinde, İran yaylasının diğer uç noktasında bulunan Hemedan'ı teslim aldı (1043). Bu ilerleme, Tuğrul Bey'e bağlı kalmaktan vazgeçmiş olan, öncü Türkmen birlikleri için bir tehlike teşkil etmeye başlamıştı. Türkmenler, bu sefer Cezire'ye doğru indiler ve orada ananevî akınlarına yeniden başladılar. Ancak orada

her türlü destekten ve geri çekilme imkânından tamamen mahrum kaldıkları için, Araplar tarafından hemen hemen tamamen yok edildiler[5]. Bu durum, bir manada Türklerin kuvvet kaybetmesi, öğretici tecrübe kazanmaları, ülkenin tanınması, Türk meselesinin Mezopotamya politikasına dahil edilmesi ve dağınık vaziyette ne yapacağını bilemeyen halkların Tuğrul Bey'i davetleri neticesini doğurdu. Tuğrul Bey, metodlu bir biçimde, elde edilmiş neticeleri tamamladı ve sağlamlaştırdı. Cezire Türkmenlerinin imhası, İran'daki direnişin ilk yallarına rastladığından, Tuğrul Bey, metbu beylere bırakılmış beylikleri doğrudan yönetilen eyaletler haline getirdi ve Büveyhoğulları, Fars ve aşağı Irak liderleri arasındaki anlaşmazlıklardan yararlanarak, diplomatik faaliyetleri sayesinde, müttefiklerinin ve taraftarlarının çemberini son derece genişletti. Musul Ukaylîlerine oyun oynamak için, hemen yeni iktidar adına hutbe okutmayan Mervanoğullarına göz yumdu. Zaten Tuğrul Bey, sadece siyasi faaliyetle yetinmedi. İbrahim İnal onun namına, uzun seneler süren zorlu uğraşlardan sonra, Mezopotamya'ya ve özellikle Bağdat'a ulaşan yolları denetim altına aldı (1043-1054).

O devirden itibaren ve aynı zamanda hem yan cepheler üzerinde hem de özellikle Ermenistan istikametinde askerî harekât vardı. İşte burada, biz asıl konumuza geçiyoruz. Rey şehrinin ele geçirilmesinden hemen sonra Tuğrul Bey, Deylemliler ülkesinde ve Zencân'a doğru bir sefer düzenledi. Bu arada, Bizans Ermenistanına karşı, birisi İbrahim İnal tarafından (440/1048) diğeri, bizzat Tuğrul Bey tarafından (446/1054) gerçekleştirilen iki harekâta şahit oluyoruz. Hiç şüphe yoktur ki, henüz ayrıntıları iyice bilinememekle beraber, Türkmen kuvvetlerinin askere alınmayışı Azerbaycan'ın küçük beylerine, özellikle Gence Ravvadîlerine ve Arran Şaddadîlerine, Ermenilere karşı kendilerini alışılmamış bir yıpratma gücüne sahip olduklarını gösterme imkânı sağlamıştı. Dahası, 1039-1043 yılları arasında, Bizans İmparatorluğu umumiyetle Bizans sınırını sağlamlaştıran ve Nicèphore Phocas ve Jean Tzimisces'den beri Rum

[5] Onlardan belki de sadece, Araplar tarafından Mervanoğullarına teslim edilmeden önce, Bizans topraklarında savaşlarına devam eden, "Gazi Avşar" kaldı. (İBN AL-CEVZÎ, Haydarabad baskısı, yıl 439. Kısım VIII, s 131.)

ordularının prestiji nazarı dikkate alındığında bizzat Azerbaycan'ı tehdit edecek nitelikte gözükebilen savaşlar sonucunda, Ani Ermeni Krallığı'nı doğrudan doğruya ilhak etmiş ve Şaddedî emiri Ebü'l-Esvâr'ı geri püskürtmüştü. Fakat söz konusu edeceğimiz bu savaşların iç sebepleri vardır. Selçuklu beylerinin sağladığı zaferler, bu beylerin özellikle İbrahim İnal'ın etrafında, Mezopotamya yenilgisinden arta kalan Türkmen birliklerinden başka, kalabalık ve yeni Türkmen birliklerinin toplanmasına vesile olmuştu[6]. Bilhassa Tuğrul Bey'in Büveyhîlerle ve Halife yönetimiyle münasebetlerindeki geniş görüşlü politikası, merkezî Batı İran istikametinde yağma hareketlerine imkân vermediği için bu bölgede Türkmen birliklerini barındırmak ve beslemek pek mümkün değildi. O halde, merkezde hiçbir işe yaramayan Türkmenleri mutlaka başka yerlerde kullanmak veya hiç olmazsa, kendilerine daha fazla kâr getirecek zaman aralıkları verilemediği takdirde, kendilerini memnun hissetmeleri için sarp dağların sert düşmanlıklarına yeterli ölçüde karşılık verememelerinden yararlanmak gerekiyordu. Güney cephesinde yine de bazı müdahaleler oluyordu. Fakat şurası bir gerçektir ki, coğrafî açıdan Azerbaycan, Hemedan üzerinde geçici olarak kesintiye uğramış olsalar bile Horasan'dan itibaren dağların eteğindeki otlak yollarını takip eden göçebelerin normal olarak ulaştıkları kavşaktı. Bu sebeple, orada kendiliğinden oldukça çok sayıda Türkmen toplanıyordu ve bunları kendi başlarına bırakmaktansa çalıştırmak daha iyiydi ve nihayet, muhtemeldir ki, coğrafî açıdan olduğu kadar siyasi açıdan da parçalanmış ve ananevî olarak savaşa veya en azından Rum Hristiyanına karşı uyanık olmaya alışmış bu bölgenin sosyal yapısı, askerî birliklerin biraz da yeni bir tarzda yerleşmesine İran'ın diğer bölgelerine nazaran daha üstün kolaylıklar sağlıyordu. Her hâlükârda hiç şüphe yoktur ki Azerbaycan, İran'ın Türkler tarafından işgal edilişini başlangıcından itibaren o günden bu yana, olduğu gibi kalmıştı. Yani ülkenin dış faaliyetleri, iç yapısı ve rolü açısından ihtiva ettiği her şeyiyle, Türkmen halkın bir yığınak bölgesi halini almıştı. Bir Selçuklu beyinin[7] yönetimi altında

[6] *İ.A.*, 372, İBN AL-CEVZÎ, 137.

[7] CEDRENUS (S. 574) tarafından Sağır Asan diye anılan ve Tuğrul

kendi başına harekete geçen ve Vaspuragan'da kendisini yok ettiren ilk akıncı grubundan sonra, Aras akınlarının normal yolunu takip eden İbrahim İnal tarafından idare edilen büyük bir askerî birlik Erzurum'a ulaştı, oradan itibaren yelpaze biçiminde Trabzon'un iç kesimlerine kadar uzanan bölgeleri ve kuzeyde İberya'yı, güneyde Murat Suyu vadisine kadar uzanan sahaları yağmaladı. Erzurum, korkunç bir yağmaya maruz kaldı. Bizans müdafaası, İmparator Costantin Monomaque'ın ciddi bir isyanı bastırmak için, geri çağırmak zorunda kalmış olduğu birliklerin hareketi sonucu çok zayıf düşmüştü. İberya, Vaspuragan, "Mezopotamya" (Karasu ve Murat Suyu arası) Rum yöneticileri ile İberya prensi Liparit, Türkleri hiç olmazsa, geri dönüşlerinde durdurmak amacıyla, kuvvetlerini birleştirdiler. Türkler, geçiş yollarını açarak, savaşta Liparit'i esir aldılar. Tarihçiler bu seneyi, Bizans topraklarına, Türk akınlarının başlangıç tarihi olarak belirtirler[8]. Öncü harekâtları, iki sene evvel Arran'daki Şaddadîleri itaat altına almak için, Tuğrul Bey'in yeğeni Kutalmış tarafından yönetilmişti. Ancak bu harekât bir Rum ordusunun yaklaşması yüzünden durdurulmuş olmalıdır[9]. 440/1048 akınından sonra, yeterli bir karşı kuvvet hazırlayamayan Constantin Monomaque, barışçı münasebetlerin tesisi için, Tuğrul Bey'e bir elçi gönderdi. Tuğrul Bey, niyetlerinin teminatı olmak üzere Liparit'i serbest bırakarak olumlu cevap verdi. Bu elçinin İstanbul'a gelişi esnasında, Müslüman bölgesindeki camide, hutbenin, Bizans'ın

---

Bey'in yeğeni olduğu söylenen biridir (Krş. *İA.*, IX, 373). Bu kişi Alparslan olamaz. Zira Asan orada öldürülmüştür. BUNDARI'nin (S. 8) Doğu Horasan'da tanıdığı Baygu'nun oğlu Hasan Selçuklu ailesi içerisinde bugüne kadar bu isimle bilinen bir kimse yoktur.

8 *İA.*, XI, 372-373; SIBT 393 yılı, 340; ARISDAĞUÈS, 74-85; MATHIEU, 83-88; BROSSET (M.F), Histoire de Gèorgie, 1, 323, CEDRENUS, 575-580, ATTALIATE, 44-45.

9 AZÎMÎ, 438 yılı: BROSSET, 323 (Liparit'in esir edilişinden sonra?); MATHIEU, 83, Kutalmış'ı, ibrahim İnal'la birleştirir; CEDRENUS 434 ve 439'daki Ermeni ve Cizre olaylarını karıştırır. RÂVENDÎ, 104, 448'e kadar Sistan'da olduğunu bildiğimiz Yâkûti'in başlangıçtan beri Azeybaycan'dan yaşadığını yazar (Ta'rîkh Sistan, Behar baskısı, Tahran 1935, s. 375). Bütün bu olayların müphem bir hatırası, Kars şehrinin de zikriyle birlikte ANİLİ BURHÂN AD-DÎN'in 608/1211'de yazılmış *Enisü'l-Kulûb* adlı eserinde yer alır (*Belleten*, VII, 1942, s. 475).

çok iyi münasebetlerde bulunduğu Fatımiler yerine Tuğrul Bey adına okunmuş olması mümkündür. Bizanslıların etkisinde olan Mervanoğlu Nasru'd-devle, arabuluculuk görevini yapmış, hatta o andan itibaren hutbeyi Tuğrul Bey adına okutmuştu. Tabiatıyla hükümdarlar arasındaki müzakereler, Tuğrul Bey'in, bazen haklı bazen haksız olarak, asi uyruklar tarafından gerçekleştirildiğini beyan ettiği Türkmen akınlarına engel olmadı[10].

Fakat 446/1054 yılında, bizzat Tuğrul Bey'in Bizans Ermenistanına karşı bir sefer düzenlediğini görüyoruz. Özellikle Mezopotamya hakkındaki raporlara dayanan ne Hristiyan ne de Müslüman kaynakları, Azerbaycan'ın durumu hususunda, mesela Türkmenlerin yoğunlukta olmaları hesabiyle Azerbaycan'daki durumun bu yeni seferi izah etmeye katkıda bulunup bulunmayacağını bilme konusunda bizi yeterli ölçüde aydınlatmaktadır.

Tuğrul Bey, Tebrizli Ravvadî Vasudân'ın ve Dovin ve Genceli Ebü'l-Esvâr'ın kendisine bağlılıklarından emin olmaya ihtiyacı vardı. Bu sebeple ilk defa bu kişilere karşı sefere çıkar. Onları Bizans'a karşı güçlendirerek kendisine bağlamayı düşünür. Tuğrul Bey'in kendisi için de, özellikle Irak üzerindeki tasarılarını gerçekleştirebilmesi amacıyla, kendilerine ve disiplinlerine ihtiyacı olacağı sırada onun faaliyet sahası dışında kalmış Türkmen birliklerini sağlam bir şekilde elde tutması son derece önemli gözükmektedir. Ayrıca bu mukaddes savaş onun için bir siyasî hazırlık da olabilirdi. Tuğrul Bey'in götürdüğü savaş araç ve gereçleri -filler, arabalar, kuşatma aletleri- kendisine bağlı olan Ebü'l-Esvâr'ın yönetiminde olan Arran üzerindeki Bizans ilerleyişine, sınırın düzeltilmesi yoluyla cevap verme arzusunu göstermektedir. Bunula birlikte Tuğrul Bey'in bu arzusunda ısrarlı olduğu da söylenemez. O, hafif birliklerini, hemen hemen Van Gölü, Erzurum Ovası, Trabzon'un iç kesimindeki dağlar, Horsen ve Hanzit ve nihayet Murat Suyu havzası arasında kalan bütün ülkeyi yağmalamaya gönderdi. Sonra bizzat

[10] *İA.*, IX, 380-381 (buradan naklen B.H. 206); İBN HALLİKAN, III, 227; cedderus, 578; ATTAL., 45. LAURENT, o tarihten itibaren İstanbul'da hutbenin Tuğrul Bey adına kesin olarak okunup okunmadığından, haklı olarak şüphe eder (Byzantion, II, 109).

kendisi Bergri ve Erciş'i zaptederek, Bizans topraklarına girişi sağlayan iki büyük yoldan, Murat Suyu yoluna hâkim müstahkem bir mevki olan, Malazgirt'i kuşattı fakat, bir aylık sürenin bitiminde değerli kumandanlarından birinin[11] ölümünden ve büyük mancınığının hasar görmesinden sonra, kuşatmadan vazgeçti ve Azeybaycan'a geri döndü.

Bizans'ın Doğu Anadolu'da kalmış takviye kuvvetleri, Türkmenlerin batı uç müfrezelerini durdurmuştu. Ermenistan'daki Rum kuvvetleri, kalelerinden çıkmamışlardı ve yıpranmamış bir güç olarak bekliyorlardı. Tuğrul Bey'in geri dönüşünden hemen sonra, Rumlar Ebü'l-Esvâr'ı cezalandırmak ve onu yeniden sulh yapmaya zorlamak için harekete geçtiler[12].

Daha önce de olduğu gibi düşmanlıkları, elçiler teatisi takip etti. Tuğrul Bey belki de prensip olarak Müslümanların elinden alınmış şehirlerin iadesini -1071 anlaşmasına göre onun Malazgirt, Urfa ve Antakya'yı kastettiği düşünülebilir- veya muhtemelen daha pratik olarak, İmparatoriçe Teodora'nın ödediği yıllık haracı istiyordu. Tuğrul Bey'in elçisi, Mervanoğulları Beyliği'nde tutuklanışından sonradır ki, bu arada Tuğrul Bey'in Bağdat'a girdiği haberini aldı. Evvelce olduğu gibi, hükümdarlar arasındaki müzakereler, özel birliklerin mesela Tuğrul Bey'in öz yeğeni Çağrı Bey'in oğlu Yâkûtî'nin akınlarını engellemiyordu. Buralardan başka, güvenliklerini sağlamak amacıyla, Hristiyan derebeylerinin emrine girmiş asi birlikler de bulunmaktaydı ve Tuğrul Bey'in kuvvetleri, bunları yola getirmek için Bizans topraklarına girmeye mecbur oluyordu. Gerçek barış mümkün değildi[13].

[11] ARISDAGUÈS bu kumandanı Ordilmez, MATHIEU, Osguedzen (Ermenice altın renkli uzun saçlı) ve CEDRENUS "Harezmli Han" diye adlandırır; SIBT, 99 v° Bağdat'ta yapılmış bu anlaşmanın veya Rumlar ve Müslümanlar arasında yapılmış başka anlaşmalardan birinin yazıcısı olarak Fatima bint ali al-Muadhdhab adlı bir kadın kâtibeden söz eder.

[12] İ.I., IX, 410 (B.H., 207) ARISD., 90-103. MATH., 98-101. ATTAL. 45, CEDR., 590-594.

[13] ARISD., 102-104,107; B.H. 207; SIBT, 25 v°. SIBT, 195 v° Bağdat'ta yapılmış bu anlaşmanın veya Rumlar ve Müslümanlar arasında yapılmış başka an-

Tuğrul Bey'in Bizans Hristiyanlığına karşı bir asırdan beri kesintiye uğramış taarruza resmen başladığını ilan etmiş olduğu bu seferi takip eden yıl içinde, yeni gücünü kesin olarak tahsis etmek ve genişletmek mecburiyetinde olduğu bir teşebbüste bulundu. Bu teşebbüs, onun sabırlı bir diplomasi hazırlığı sonucunda Bağdat'a girişidir. Bu diplomaside o, şüphesiz güçlü Türk komşuluğu rolünü oynamıştır fakat Tuğrul Bey'in Bağdat'a girişi şiddet yoluyla fetih karakteri taşımamaktadır. Halife hükümeti, Şii Büveyhoğullarının baskısından, onların içine düşürdükleri maddî sefaletten, onların başıboş askerlerinin kargaşalarından bitkin düşmüştü. Halife, nizamı yeniden tesis edecek ve dinin yayılmasını sağlayacak, kendisine uygun bir hayat seviyesine kavuşma imkânı verecek, teşebbüsleriyle imanın tebcil edilmesine katkıda bulunacak olan ve üstelik, Irak'a nisbî bir muhtariyet tanımaya hazır olduğunu beyan eden Sünni bir hükümdarın himayesini talep etmeyi kaygı duymadan düşündü. Buna mukabil, şimdiye kadar sınırları üzerinde tutmayı başarmış olduğu korkunç Türkmen birliklerini Bağdat'a karşı saldırtabilecek olan bir hükümdarı memnun etmemek, tehlikeli olabilirdi. Aslında Türkmenler Irak'ı kuzeybatıdan güney-doğuya kadar kuşatmışlar ve Bağdat'a bir Türk garnizonu yerleştirmişlerse de, Halife'nin şehrinin ve ona bağlı bölgelerin normal bir Selçuklu eyaletine dönüşmesini önlemek için her şey yapılmış oldu. Tabiatıyla bu tedbir, zıtlıkları etkisizleştirmeye yetmedi. Timarları ellerinden alınmış Büveyhî görevliler, Şii savaşçılar, Türkmenlerin komşuluğundan otlakları için endişe duyan Araplar Büveyhîlerin eski bir Türk kumandanı olan Basâsîsî'nin yönetimi altında, yeni iktidara karşı birleştiler. Bu birlik, özellikle bütün Cezire'yi kaplayan geniş bir harekete dönüştü. Fatimi Halifesi'nin dinî liderliği etrafında toplanılmasına karşılık, Mısır'dan yardım talebinde bulunuldu. En azından kendilerine malî ve diplomatik yardım gönderildi. Mezopotamya'daki Türk iskânının bile bile zayıf bırakılması da, Basâsîrî'ye orada Kutalmış'ı yenme imkânı sağladı ve Musul ve çevresini kesin olarak

---

laşmalardan birinin yazıcısı olarak Fatima bint ali al-Muadhdhab adlı bir kadın kâtibeden söz eder.

elde etmek için İnal'ın ve tam o sırada doğudan yetişen Yâkûtî'nin yardımları gerekti, Musul ve çevresine sahip olmaksızın ırak'ın emniyetini sağlamak mümkün değildi.

Fakat çok geçmeden vaziyet ciddileşti. Zaferler Türkmenlerin hoşuna gitmiyordu çünkü bu zaferlerin kazanıldığı seferlerde, yağma serbest bırakılmamıştı, ayrıca İran'da olduğu gibi buralara yerleşmeyi düşünmedikleri için kadınlarını Hemedan'da bırakan Türkmenlerin onlardan ayrı kalış süreleri son derece uzamıştı. Hatta Tuğrul Bey'in akrabaları olan beyler bile, zaferleri sonucunda Tuğrul Bey'inki nispetinde güçlerini artıran toprak elde edemedikleri için memnun değillerdi. Bu beyler Tuğrul Bey'in iktidarının mahiyetinde meydana gelen değişme sonucunda, onun etrafının sadece İranlılarla -uzun zamandan beri İran toplumuyla münasebette olmalarına rağmen İranlılar onlar için ancak yarı yabancılar idi- değil Mezopotamya'ya inildiğinden beri Araplarla da kuşatılmasına kızıyorlardı. Kutalmış'ın kardeşi Resûl Tekin, Huzistan'da isyan etti. Yenilgisinden beri bizzat Kutalmış da Basâsîrî'ye karşı son derece ihtiyatlı davranıyordu

Nihayet daha önce bir kere, Hemedan'ı ele geçirmeyi denemiş olan İbrahim İnal, Tuğrul Bey'i, Batı İran'daki Türkmenleri ayaklandıracağı sırada, Cezire'nin ortasında düşman bölgesinde yalnız bırakarak, Basâsîrî'ye karşı isyan etti. Tehdit çok ciddi idi. Bu tehdit, Tuğrul Bey'i, Türk kuvvetlerini bütün Mezopotamya'dan geri çekmeye mecbur ettiği için, Basâsîrî'ye Bağdat'a dönme imkânı sağladı. bununla birlikte, Tuğrul Bey fevkalade isabetli ve çabuk karar verme yeteneği sayesinde, Çağrı Bey'in oğulları ve kendi yeğenleri olan Yâkûtî, Alparslan ve Kirmanlı Kavurt'un yardımlarıyla, isyanı bastırmayı, İbrahim İnal'ı yakalamayı -sonra boğularak öldürülmüştür- sonra kaçmakta olan Basâsîrî'nin öldürüldüğü Bağdat'a dönmeyi, nihayet, Musul'da Tuğrul Bey'in muhtar nâibi pozisyonunun kendisine sağlayacağı gücün zamanında farkına varabilen Ukaylîlerden Musullu Kureyş gibi Arap beylerinin desteği ile Mezopotamya'da sükûneti sağlamayı başardı. Bu zor bir tecrübe olmuştu.

Bu tecrübe, Tuğrul Bey'i önemli noktaları kuvvetle ele geçirme yoluna sevk ettiyse de, onun şahsen Irak'taki Arap entrika yuvalarının dışında kalma ve Mezopotamya'da yerli beylerin kendisine bağımlılıklarıyla yetinme arzusunun doğruluğunu ortaya koymuştu.

Halife tarafından tanınması Tuğrul Bey'e, başlangıçtaki Türkmen beyliğinden, hatta herhangi bir bölge krallığından çok daha başka bir hürriyet kazandırdı. Resmen sultan diye adlandırılan, hutbede Halife'nin arkasından bu sıfatla zikredilen, "doğunun ve batının hakanı" derecesine yükseltilmiş olan Tuğrul Bey, gerçekten, Abbasî Halifesi'nin tanındığı her yerde, Müslüman cemaatin devlet işleriyle görevlendirilmişti ve onun cihangir faaliyetine, o andan itibaren bir hedef çizilmişti. İslam dünyasının Abbasîlerden kopan bölgelerini yeniden onların itaati altına almak, iç kargaşanın sürekli propaganda kaynağı olan rakip halifenin yani Kahire'deki Fatimi Halifesi'nin ortadan kaldırılmasını sağlamak. Şüphesiz, bizzat İran'ı ve İran'ın Arap sınır boylarını tam manasıyla elde tutmadıkça, o kadar uzakta henüz maceraya atılmanın söz konusu olamayacağını şartlar açık seçik ortaya koymuştu. Tuğrul Bey'in, halefleri tarafından sefere girişilmeden evvel, hedef hiç de kesin değildi. Fırsat düştükçe birebir vaaz teması olarak Halife'yi ilgilendiren Bizans karşıtı cihat planlarıyla Tuğrul Bey'in ilgisi yoktu. Zira Bizans, Tuğrul Bey için bir tehlike teşkil etmiyordu. Tuğrul Bey, Azeybaycan'da toplu bir biçimde yığılmış Türkmenlerin tabii yayılma istikametiyle şöyle böyle uyuşan bir taarruz istikameti çiziyordu. Tuğrul Bey için yeni seferlerin ulaşılabilir nitelikte olduğunu gösterdiği ilk hedef Bizans Ermenistanıydı. Burada Selçuklu hükümdarlarına düşen görev, bu iki zorunlu girişimi, belli bir düzen içinde yerine getirmekti

Tuğrul Bey'in hayatının son yıllarındaki askerî faaliyeti, Kuzeybatı İran'da iktidarını sağlamlaştırmakla sınırlı kalmıştı çünkü İnal'ın isyanıyla bu bölgenin kendisine gösterdiği sadakat tehlikeye düşmüştü. Tuğrul Bey, tabiatıyla Horasan'da Çağrı Bey'in yerine yeğeni Alparslan'ın geçmesine göz yumdu; Kirman'da, Çağrı Bey'in diğer oğlu olan ve Fars bölgesini de fethetmiş bulunan Kavurt'un kendisi adına hutbe okutmasıyla yetindi. Bu sırada Tuğrul Bey şah-

sen, Damagan bölgesinde başkaldırmış olup Rey'i de tehdit eden, Kutalmış ile savaşmak ve Tebriz'in, Deylem'in, Khuvai ve Nahcıvan gibi Doğu Ermenistan şehirlerinin küçük beylerini itaat altına almakla meşguldu. Bu beyler kendisini daha önce tanımışlardı fakat Tuğrul Bey, bu bölgeleri şimdi doğrudan doğruya kendi otoritesi altına aldı[14].

Tuğrul Bey'in ölümü ve yeğeni Alparslan'ın onun yerini alması, Selçuklu siyasetinin temel özelliklerini tam olarak ortaya koyar. Alparslan şahsında, erkek evlat bırakmadan ölen Tuğrul Bey'in ve babası Çağrı Bey'in, çifte mirasını taşımaktadır. Bundan, onun kuvvetlerinin sayı bakımından arttığı sonucundan başka, faaliyetinin bir kısmını Doğu İran'a tahsis etme zarureti de ortaya çıkar. Bu bölgede o, dikkafalılara boyun eğdirmeye mecburdu ve buradan Türkistan sınırını göz altında bulundurma zorunda kalacaktı. Güney İran'da, Tuğrul Bey'den, hiçbir miras alamadığı için pek memnun olmayan Kavurt ile münasebetler son derece nazik idi. Kuzey İran'da Kutalmış, tehlike arzediyordu. Onunla savaşmak zorunda kalındı ve Kutalmış bu savaşta öldü. Nihayet Alparslan, Irak'ta, casuslarının çalışmalarıyla işi sıkı tutmasaydı, daha sonra Suriye-Mısır macerasına atılacağı veya Bizans imparatoruna karşı muzaffer olacağı zaman bile şahsen Irak'a ayak basamayacaktı.

Ne var ki Kuzeybatı İran'ın daha sıkı bir şekilde tasarruf altına alınması, kesinlikle Bizans sınırları üzerindeki Türk baskısının azalması anlamına gelmez. Vaziyet bunun tam aksidir. Sultanın yapacağı savaşlar için, bundan böyle, üsler emindir. Meşguliyet içinde bulundurulması gereken uyruklardan veya bir sığınak arayan henüz itaat altına girmemiş gruplardan oluşan Türkmenlere gelince, bu konudaki çözüm yolu da onları Ermenistan'a doğru itmekten ibaretti. İnal'ın isyanının doğurduğu bunalım, belki bir an Türk-

[14] *İA.*, XI, 15; SIBT, 70 v°-71 r°, 81 v° -82 r° 84 r°, 84 v°, 85 r° (Hoy'daki yerel çatışmaların ayrıntıları). Ayrıca 455/1063 yılının başında Halife'nin kızını sultana almak için girişimde bulunulur. Bağdat'a bir daha gidilir. Yolunun üstünde, Tuğrul Bey, Ukaylâler ve Mervanoğullarından geriye kalanları haraca bağlar (SIBT 84 v°).

men birliklerinin İran'da silah altına alınmasına vesile olduysa da, doğrusunu söylemek gerekirse, bunun asıl sebebi, Tuğrul Bey'in bundan böyle Hristiyan topraklarına yaptığı akınların hemen hemen arkası kesilmeden devam edişini belirleyen 446/1054 seferidir. Bağdat'a girildiği sırada, daha önce de görüldüğü gibi, öyle çok sayıda Türkmen silah altına alınmamıştır. Cezire harekâtında, daha çok sayıda Türkmen askeri vardı fakat, herhalde bu sayı fazlalığının, Ermenistan'a yapılan akınlarla ilgisi bulunmaktaydı. İnal Bey'in isyanı yüzünden, Mervanoğulları ve Kureyş'le yapılan uzlaşmalarda, Türkmenler yardıma çağrılmıştı. Ne var ki, Türkmenlerin büyük bölümü Hemedan ile Azerbaycan arasında toplu olarak kalmışlardı. Yâkûtî'nin yaptığı gibi yeni topluluklar belli bir amaç için doğudan gelmeye devam ediyorlardı. Hepsinin gayesi, Ermenistan'dan ganimet toplamaktı.

Bir öncekilerin verdiği bilgilerden yararlanarak ve böylece hiçbir yanılgıya düşmeksizin, her sene yeni bir ilerleme kaydedip, ganimet paylarını alıyorlar ve arkadan gelenler her seferde, ganimet kazanabilmek için daha uzaklara doğru gitmeye mecbur kalıyorlardı. Bizans'taki isyanlar, özellikle İsaac Comnène'in isyanı, sınırlardaki askerlerin geri çekilmesine sebep oluyordu. Gerçekten, İberya Valisi Katakalon, hemen hemen Ermenistan'daki bütün birlikleri İsaac Comnène'in isyanını bastırmaya götürmüştü (1057). Zaten Ermenistan'daki iç anlaşmazlıklar, çok daha önceden Türklerin yolunu açmıştı. 1055 veya 1056 yılına doğru, Hristiyan yazarlar tarafından Samuk(t) diye adlandırılan, bir Türk emirinin birliği, Aras'ın ve Murat Suyu'nun yukarı bölgelerini yakıp yıkar[15]. İsyancı, paralı Frank askerlerinin komutanı Hervè, önce onunla birleşir, çok kısa süre sonra, araları bozulur ve onu Ahlat'a doğru geri püskürtür ve Mervanoğlu Nasru'd-devle, şüphesiz Bizans'ı hoşnut etmek için, onu hapseder[16]. Daha sonra, İsaac Comnène'le birlikte isyan ederek, Katakalon'a karşı direnişe geçen, Liparit'in oğlu İvanè Türkleri yardıma çağırır. Bu, Türkler için yeni bir fırsat olur. Trabzon'un

[15] ARISD., 107; CEDR, 617-620.

[16] CEDR., aynı yer.

güneyinde Pontus zincirinin arkasını ve iki Fırat'ın (Murat-su ve Kara-su) birleşme noktası yakınında Hanzit'i yağmalayarak, onun yardımına yetişirler (1057)[17]. Aynı senenin sonbaharından itibaren çok daha uzaklarda, kuzey yolu üzerinde Kemah ve Şarkikarahisar'a (Kögonia, Colonia) ve Dinar isimli biri tarafından korkunç biçimde yağmalanan Malatya'nın güney yoluna ulaşırlar[18]. Dönüşte birçok tehlike ile karşılaşıldığı da doğrudur. Emir Dinar'ın birliği, Sasun

Dağı Ermeni Reisi Thornig tarafından imha edilir[19]. Bu, taarruz edenlerin cesaretini kırmak ve onları yıldırmak için, çok istisnai bir olaydır. Bütün Ermenistan fiilen yağmalanmıştır. 1059-1061 yıllarında Samuk ve diğerleri[20] Ermenistan'ı bir hamlede geçerek, Sivas'ı zorlamaya başladılar. 1062-1063 yıllarında, yeni bir yön tayin ederek, Cemcem ve Yusuf gibi diğer komutanlar, başlarında "Sâlâr-ı Horasan" -muhtemelen Yakûtî-, Dicle'nin kaynakları ve Fırat arasındaki Rum topraklarını istila ettiler ve (Rumların bu harekâtta Mervanoğullarının ilişkisi olduğunu düşünerek, hücum edecekleri), Amid'de esirlerini sattılar ve yolları üzerinde çobanlık yapan dağlı aşiretleri de itaat altına aldılar. Hervè, Yusuf'un birliğini yok etti, ancak diğerleri bir engelle karşılaşmaksızın geri döndüler[21].

17 ARISD., 110-116.

18 ARISD., 120-122; MATHIEU, 107; MICHEL, 159 (=B.H. 213).

19 ATTAL., 78.

20 MATHIEU (III), onun Amer Kaph'er (Emir-i kebir, büyük emir) ve Kicacıc veya Kic-Aziz(?) diye adlandırılır.

21 MATHIEU eserinin 115-120. sayfalarında Enough (?) adlı bir beyden söz eder. Cemcem bir İranlı adıdır. Çok dikkatli bir tarihçi olan Mükrimin Halil tarafından Yâkûtî-Sâlâr-Horasan kimliği verilmiştir; fakat kaynaklarının yetersizliği, bana bunu doğrulama imkânı vermemiştir. Yâkûtî'nin artık doğuda olmadığı kesindir ve öyle görülüyor ki, ailesi Azerbaycan'da belli bir taraftarlar grubunu muhafaza edecektir; nitekim oğlu İsmail vali olarak bu gruptan yararlanacaktır. *Zübdetü't-Tevârih, ahbârü'd-devleti's-Selçukiyye*'nin yazarı (Muh. İkbal basımı, Lahor 1933, s. 31-32, ve buradan özet olarak *İ.A.*, X, 25), Alparslan'ın seferlerine katılan, fakat bizim Sâlâr'ımızla ilişkisi bulanmayan İranlı bir memur olan Amid Horasan'ı tanımaktadır. Horasan'ın askerî komutanı manasına gelen Sâlâr-ı Horasan unvanı, Samânîler'den beri mevcuttu ve Selçuklular zamanında da korunmaktaydı; çok daha sonra, bir başkası, Mekke'de, mesleğe yeni giren biri sıfatıyla, Melikşah'ın temsilcisi olarak ortaya çıkmaktadır (SIBT, sene 466).

Alparslan, iktidarını güçlendirdikten hemen sonra, Ermenistan'a bir sefer teşebbüsünde bulunur. Bu seferin, sınırı tahkim etmek ve Azerbaycan'daki tâbi beyler ile sınır boylarındaki Türkmenler üzerinde devlet nüfuzunu sağlamlaştırmak gibi, iki amacı vardı. Alparslan, fethetmek istediği bölgeyi, bir baştan bir başa dolaşarak, tanınmış olan Tuğtekin isimli bir Türkmen beyinin tecrübesinden yararlanır. Bağlılık duygularının yenilenmesi gereken Khuvai, Salmas, Nahcıvan'dan hareket eder. Sonra seferine düzenli bir biçimde devam eder. Ordunun ismen Alparslan'ın kendisine vâris tayin ettiği genç oğlu Melikşah tarafından, fakat fiilen vezir Nizâmü'l-Mülk tarafından yönetilen bir bölümü, tedricen, Aras vadisini açtığı sırada, bizzat Sultan'ın, Ani'nin kuzeyindeki dağlık ülkelerden Gürcistan sınırlarına kadar müstahkem mevkileri işgal eder. İki ordu Ani'nin altında karşılaşır, şehir çetin bir kuşatmadan sonra ele geçirilir (456/1064-1065). Komşu Hristiyan beylerinin itaat altına alınışı veya ittifakı, aynı zamanda, Alparslan'ın bir Gürcü kralının kızıyla evlenmesi sayesinde garanti altına alınır. Daha önce şehri yağma edilmiş olan Kars prensi, topraklarını Bizans'a terk eder[22]. Üç veya dört yıl sonra, Alparslan yeni bir sefer daha yapmıştır ki, bu seferin özellikleri hususunda nadir kaynaklarımızı birbiriyle uyuşturmak mümkün değildir. Bu kaynaklarda, bir taraftan, Gence'de Ebü'l-Esvâr'ın halefi olan ve Alparslan'a bağlı bulunduğu sırada ondan Tiflis'i alan Fadlun'a karşı düşmanlıklar, Alparslan'ın Gürcü karısından bahsedilmeksizin anlatılmaktadır. Bu olaylardan sonra, Fadlun saldırıya uğramış ve bir müddet Gürcü Kralı Bagrat tarafın-

[22] *Zübde*, 35-38; kısmen Nizâmü'l-Mülk'ten gelen malzemelerle IX./XV. asırda telif edilmiş olan *Vesâyâ*'da buna çok yakın bir anlatım vardı, krş. H. Bowen, JRAS, 1931. Şu anda British Museum'da bulunup, ulaşılması imkânsız olan bu metni tanımamda lütûfkârlık gösteren Bowen'e minnet borçluyum. *Vasâyâ* Gaffârî'nin Nigaristan'ından kaynaklanır (benzer hikâye için bkz. M.F. Brosset'nin tercümesi, *Voyage au Caucase* vs., I, s. 147); *İ.A.*, X, 25-28 (bir bölümü *Zübde*'ye göredir). BUNDARI 31, SIBT 98 v°, 99 v°; MATH., 121-125; ARISD 139; B.H. 216-218; BROSSET, *Géorgie*, 327; ATTALIATE, 79-82. Daha sonraki tarihçiler, bunlar arasında Mustafa Kazvînî, bir yürüyüş sırasında, Melikşah'ın Rum birlikleri tarafından, tarihi belli olmayan, bir yakalanışının, ve Nizâmü'l-Mülk'ün bir hileyle hürriyetine kavuşmasının hikâyesini kaydetmiştir.

dan hapsedilmiştir. Diğer taraftan, Berdaa üzerine bir Gürcü saldırısı ve Tiflis üzerine ve Gürcülere karşı Alparslan'ın bir saldırısı söz konusudur. kaynaklarımız, ayrı ayrı bu olaylar hakkında ittifak halinde oldukları halde, onların sırası hakkında müttefik değildirler. Alparslan'ın seferi sırasında, Sahot veya Şeki Ermeni kralı topraklarını muhafaza etmek ve Gürcülere karşı Türk yardımını sağlamak için Müslüman oldu[23].

Bu sırada Bizans'ın, Halife hükümetinin aracılığıyla, yeniden Alparslan'la anlaşma pazarlıklarına girişmesine rağmen, batıya doğru büyük istila hareketleri devam eder[24]. Sâlâr-ı Horasan yeniden güneybatı istikametine yönelir (1065), Dicle'nin kaynaklarının ötesinde, Urfa ve Antakya Rumlarının şefleri arasındaki rekabetten yararlanarak, Urfa sınırlarına kadar ulaşır ve yeniden Meyyâfarikîn'den geçerken, Mervânî beyinin kalleşliği sonucu, orada ölür[25]. Sonra 1067'de, Hacip Gümüştekin -ki, o, 451/1058'de Basâsîrî'yi takip etmiş ve öldürmüştür-, Hısn-ı Mansûr'un güneyinde Harran ve Fırat arasında harekâta girişir[26]. Adı geçen kişiler, özellikle Gümüştekin, resmî komutanlardır, fakat bu kesinlikle onların seferlerinin de resmî olduğu anlamına gelmez: Bununla birlikte, Alparslan'ın 1070 seferini hazırlayan bu harekâtların, Bizans ülkesinin iç kesimlerine nüfuz etme amacını gütmeksizin bu ülkenin sınır boylarında sürdürülmesi, çok dikkat çekicidir. Olaylar, beklenenin aksine bir gelişme gösterir. Gümüştekin, yardımcısı Afşin'e yerleşik bir yer bulmak için uğraşırken, bir tartışma sonucunda, Afşin onu öldürür. Afşin bir hamlede, seleflerinden daha uzaklara giderek, 1067 yılında Kayseri'yi zapt eder, ancak orada kalamadığından ve kendinde doğuya dönme cesareti de bulamadığından Kilikya'ya iner. Amanos dağlarını aşarak, Halepli Hanoğlu Harun ile birleşir. Antakya ve Dulûk ülkelerini istila eder. Sonra o, 1068'de Suriye'ye

[23] SIBT, 111v°; BROSSET, *Gèorgie*, 331-335; B.H., 218; *Zübde*, 43-48 (Hristiyan yazarlar gibi, bu din değiştirme olayını teyid eder).

[24] SIBT, 101 r°-v°.

[25] MATH., 130-133; B.H., 217-218; IBN AL-AZRAK, 143-144.

[26] MATH., 157.

inmiş bulunan Bizans ordunun artçı birliklerinin peşinden Niksar'ı yağmalayacak, nihayet Kapadokya sınırını aşarak İç Anadolu toprakları olan Amurriye (Amorium)'ye ulaşacaktır. Bu harekâtı sayesinde Sultan tarafından affedilir ve doğuya dönme hakkını elde eder[27].

Bu arada Suriye'de başka bir nüfuz etme biçimi gerçekleştirilmişti. Daha önceleri, Ermenistan ve Huzistan'da yerli yöneticiler Türkmenleri yardıma çağırmışlardı. O devirlerde tehdit unsuru olan "barbarlar"ın tamamını veya bir kısmını, ordunun bünyesine katılan ücretli askerler ile kendi teşkilatlarını muhafaza eden yabancı gruplar arasında herhangi bir ayırım gözetmeksizin, hizmete almayı denemek, benzer durumda bulunan bütün hükümetler gibi Bizans İmparatorluğu'nun da yaygın bir uygulamasıydı. Nitekim Bizans İmparatorluğu'nun bir Türk hanının oğlu olup[28] babasının yanından kaçan ve yukarıda adı zikredilen Harun hakkındaki uygulaması bu idi. Gerçekten, İmparator Constantin Doukas, onu birliği ile birlikte hizmetine almış, bir komplo şüphesi sonucu sınır dışı etmiş, sonra Diyarbakır hududunda Türk kardeşlerine karşı savaşmak üzere yeniden görevlendirmişti. İşte bu görevde iken Harun, yeğeni Mahmud'a karşı savaş halinde olan Mirdâsî Emiri Atiyya tarafından Halep'e çağrılmıştı. Harun usulsüz bir biçimde Bizanslıların hizmetinden ayrıldı ve Atiyya'nın yardımına koştu (455-56/1063-64). Fakat memleketlerine akıncı Türkmenlerin yerleşmesini istemeyen Haleplilerin saldırısına uğradığından, canını Fırat nehrinin ötesine geçerek kurtarmak zorunda kaldı. Araplar ve Urfa' daki Bizanslılar tarafından sıkıştırılmış olan kuvvetlerinin bir

[27] AZÎMÎ, 451; KEMÂL., 84 r*; İBN ŞADDÂD, 95 r*; SIBT., 118 r*-v*, B.H. 218; MATH. 156-7; AT'TAL., 93, 105, 121. Amuriyye akınıyla şaşıran Araplar, Afşin bu seferden dönerken Kilikya'yı yağmalamış olduğunu zannetmektedirler; fakat bu olay daha Romain Diogène'in seferinden önce cereyan etmişti. Niksar'a yapılan akının başka Türklerin eseri olmadığı kesin değildir. Afşin "Bekçi" diye adlandırılmıştır.

[28] Mükrimin Halil'e göre bu Tamgaç'dır. Ancak Mükrimin Halil'in bu kanaate varışında, bu sırada Semerkand'da bir Tamgaç Han'ın mevcudiyetinden başka bir sebep göremiyorum.

kısmını kaybetti. Sonunda, ücretli olarak Mahmud'un hizmetine girdi. Mahmud, onun sayesinde Halep'i aldı (457/1065) ve Ma'arrütü'n-Numân bölgesini ikta olarak kendisine vermek suretiyle onu mükâfatlandırdı. Böylece Halep politikası, komşularına karşı, yani Mahmud ve Hanoğlu'nun Hama bölgesinde saldırdığı, merkezi Suriye'deki Mısırlı yöneticilere ve ellerinden Artâh sınır bölgesini aldıkları Antakya Bizanslılarına karşı daha tehlikeli hale geldi. Kısa bir süre sonra, Afşin'in yardımını sağlayan Hanoğlu, Bizanslı Dük Nicèphore Botaniate'in nüfuzunu kırmayı başardı[29].

Türk tehdidinin yoğunlaşması, o sırada askerî feodaliteye düşman olan Constantin Doukas'ın yerine General Romain Diogène'in geçmesinden sonra, Bizans'ın tepkisine yol açtı (1067). Romain Diogène 1068'in yaz aylarında, alelacele kurduğu devşirme bir orduyu, Kapadokya'ya sevketti. Geçeceği ülkelerin tahrip edilmesi yüzünden bu ordu zayıf düşmeye mahkumdur. Bununla birlikte, bu ordunun Suriye'ye inen bölümü, Mahmud ve Hanoğlu'nun karşı saldırılarına rağmen, Halep'in kuzeydoğusunda Menbic'in elde edilmesi ve Artâh'ın tekrar zaptedilmesiyle, zahirî bir başarıya ulaşmıştı. Böylece Antakya korumaya alınmış, Halep tehdit edilmiş, Antakya ve Urfa arasındaki ulaşım emniyet altına sokulmuştu. Mevcut kuvvetler, Türkmen birlikleri karşısında dağılmış Bizans ordusuyla birlikte olduğu zaman hemen hemen hiçbir işe yaramayan Nicèphore Phocas ve Seyfü'd-devle'nin ordularından ibaret olsaydı, büyük faydalar sağlayan çok şey elde edilebilirdi. Daha önce, yaz ayları süresince Niksar'ı yağmalamış olan Türkmenleri takip etmek için seferin geciktirilmesi mecburiyetinde kalınmıştı. Sonbaharda, Bizans ordusu Menbic'de iken, sıra Amuriyye'nin yağmalanmasına gelmişti[30]. Bunun üzerine Romain, Malatya'ya

[29] AZÎMÎ, 455-457 yılları; KEMÂL, 81 r°-84 r°; SIBT, 90 r°,102 r°; ATTAL., 96,110, Hanoğlu'nu Amerikès diye adlandırır (Emir...? Humartekin?). Onun menşeleri hakkında yapılan açıklamalar ve Menbic kuşatmasının nikâyelerinde oynadığı rol sebebiyle, şimdiye kadar iyi bilinmeyen hüviyeti konusunda şüphe yoktur.

[30] AZÎMÎ, 461 yılı; İBN-KALÂNİSÎ, 98, İ.A., 40-42; KAMÂL., 84 v°; SIBT, 118 v°; İBN AL-CEVZÎ, 254; B.H., 217; ATTAL., 105-119. MATH.,

takviye kuvvetleri gönderdi. Daha sonra, ertesi yılın ilkbaharında Generali Philarète'i, Malatya'nın giriş ve çıkışını savunmak üzere orada bıraktı. Bizans'ın ortalarda gözükmemesinden yararlanarak isyana kalkışan Frank Crispin'e karşı Ermenistan'a bir sefer düzenledi. Romain, bir Türkmen birliğini Kapadokya'da Larissa yakınlarından geçtiği sırada yok etmeyi başardı; fakat Philarète, Konya'yı yağmalayacak olan bir başka Türkmen birliğinin geçişine müsaade etti ki, bu birliği, Kilikya'dan geri döndüğü sırada, yeni Antakya Dükü Kaçatur yok edememiştir[31]. Nihayet 1070 yılında, Yâvukî aşiretini yöneten ve Tuğrul Bey'in eniştesi olan Arîsîgî[32] adlı bir Türk beyi, Sultan'la arası açıldığı için, Anadolu'ya kaçtı ve Sivas yakınında General Manuel Comnène'i sıkıştırdı ve esir aldı. Alparslan onu Afşin'e takip ettirdiğinden, Arîsîğî esirini serbest bıraktı ki, o da kendisini İstanbul'a götürdü. Arîsîgî orada Bizans'ın hizmetine girdi. Yıllarca sonra onunla orada tekrar karşılaşacağız. Önceleri hiçbir yağma hareketine girişmeyen Afşin, Arîsîgî'yi teslim alamayınca, o

161-2; MICHEL, 168-170. SIBT, Amuriyye'nin yağmalanmasını bir Rum şefinin ihanetine atfeder. Diğer Bizans yazarlarında böyle bir durum söz konusu değildir.

31 ATTAL., 132; SKYL., 403.

32 SİBT tarafından اريسيغى, BUNDARİ, 28 tarafından اريسعن, RÂVÂNDÎ, 85 tarafından ازيسغر, Bibl. Nat. Suppl. persan 1553'deki *Târih-i Selçûk* 3 r° tarafından اريسغن şeklinde yazılmıştır. BRYENNE, 32 ve 117, tarafından Chrysosculos (Arîscul ...? için transkripsiyon) ve Guedridj diye adlandırılmıştır. Bu zat, Tuğrul Bey ve Kavurt'un kızkardeşi Cevher Hatun'un kocasıdır. Kardeşler arasındaki kavgalara karışmış olduğunu görüyoruz (SIBT, 99 r°) ve 466'da, Kavurt'un isyanı ve ölümünden sonra, Bizans'a kocasının yanına kaçmak isterken, Melikşah tarafından öldürülmüştür (SIBT, 154 v°). Arîsîgî (?), 1070 yılından önce ancak 451/1059'da Basâsîrî'ye karşı yürütülen harekâtlara iştirak etmiş bulunmaktan ve Tuğrul Bey'in ölümü sırasında Süleyman'a karşı Alparslan'ın önde gelen taraftarlarından biri olmaktan dolayı tanınmıştır. (BUNDARI, 8). *Târih-i Selçuk*'a, göre, Yûnîs b. Selçuk adlı birinin oğlu olmalıdır; fakat aynı yazar İbrahim İnal'ı Yusuf b. Selçuk'un oğlu dediğinden, verdiği bilginin ağırlığı çok azdır. Bununla birlikte, Râvendî, s.85'de ilk bilgiye sahiptir.

Diğer taraftan, yardımcısı Atsız'ın Harezmli oluşundan hareketle, onun de Harezmli olabileceğine ve belki de Tuğrul Bey'in Harezmli karısına akraba olabileceğine inanılmıştır. Onun aşiretinin adı her ne tür okunursa okunsun. Oğuz kabileleri listesinde tanınmış gözükmüyor. Yâvûkilerin büyük bir kısmı Anadolu'da kalmıştır. (SIBT, 154 v°, 159 v°).

zamana kadar ulaşılabilecek en uzak nokta olan Şonay'a (Chonai) kadar yolu üzerinde bulunan her şeyi alt üst etti; öyle ki, çağdaşları üzerinde "İstanbul Denizi"ne ulaştığı intibaını bıraktı. Dönüşte, kış yüzünden Toroslarda kaldığından, ancak 1071'in ilkbaharında tekrar doğuya ulaşabildi[33].

1070-1071 yıllarında ilk defa bütün Suriye'ye büyük bir Türkmen kitlesinin gelişiyle karşılaşıyoruz ki bu kalabalık içinde insanın kendisini bulması son derece güçtür. Halep ve Hama arasında sert davranışlarda bulunan daha sonra Malazgirt'te Alparslan'ın çevresinde tekrar karşılaşacağımız ve dolayısıyla asi olmayan Sanduk gibi bir kısım Türkmenler buraya Anadolu'dan gelmişlerdi[34]. Suriye'de, Anadolu'dan kaçarak, Arîsîgî ile birlikte Bizans'ın hizmetine girmek istememiş olan Yâvukîlere de rastlanmaktaydı; diğer taraftan Alparslan'ın hazırladığı seferin habercileri olarak, doğrudan doğruya doğudan gelenler de vardı. Alparslan Anadolu'ya doğru ilerlerken, Türkmenlerin bir kısmı onun etrafında birleşiyor, diğer bir kısmı, Güney Suriye'ye doğru kaçıyorlardı. Alparslan tekrar harekete geçince, bir kısım Türkmen onunla yola koyuluyor diğer bir kısmı oldukları yerde kalıyorlardı. Bu grupların hepsini de, ilk Türkmen beyliğinin teşekkülü neticesini doğuracak ve ayrıca ilk defa bizi Fatimi yönetiminde bulunan Mısır'daki kargaşalıklara dahil edecek olaylara karışmış olarak bulmaktayız.

Sur ve Safad Valisi Ali b. Ukayl, isyana kalkıştığından sonra da Fatimi komutanı Bedrü'l-Cemâlî'nin saldırısına uğradığından, Orta Suriye'de bulunan ve Sayda'da Bedrü'l-Cemâlî'ye saldıran Türkmen Beyi Karalu'yu, sonra da Mahmud ile kavga etmiş olan, ancak Bedr tarafından satın alındığından Ali tarafından katledilmiş bulunan Hanoğlu'nu hizmetine aldı. İki birlikten geriye kalanlar, Harzem'li Atsız b. Uvak'ın kumanda ettiği Yâvukîlerle birleştiler. Bedevîleri yola getirmek için Bedr tarafından kendisine görev verilen fakat umduğu ücret kendisene ödenmeyen Atsız, Fatimiler adı-

[33] SIBT, 127 v°; B.H. 219.

[34] KEMÂL, 86 v°.

na hutbe okutmayı reddetmeksizin, bir Türk valinin de yardımını sağlayarak, Kudüs, Remle ve bütün Filistin'i işgal etti[35].

Bu arada Alparslan, ilk defa büyük bir sefer düzenlemişti. Seferin amacı, Bizans sınırında emniyeti sağladıktan sonra, asi Ali b. Hamdan'ın kendisini davet ettiği Mısır'a saldırmaktı. Bu davet, Tuğrul Bey'in Bağdat'a girişinden itibaren tespit edilmiş olan programı yeniden ele almak için iyi bir fırsattı. Tuğrul Bey, sözde hâlâ Bizanslıların sayılan, fakat Türkmenlerin dolaşıp durduğu bir ülkenin tam ortasında savunmasız bir halde bulunan Erciş ve Malazgirt'i işgal etmekle işe başladı. Daha sonra, Sâlâr-ı Horasan ve Gümüştekin'in keşfetmiş olduğu yolla, Urfa istikametine indi. Siverek gibi yol üzerindeki küçük Rum mevkilerini ele geçirdi. Haraç almaktan başka bir niyeti olduğunu açığa vurmaksızın Urfa'ya saldırdı. Fakat şehrin direnişi karşısında ısrar etmedi. Menbic yolunda da kimseyi şüphelendirmeksizin, doğrudan Halep'e ulaştı, bununla birlikte Halep'teki mültecileri, aynı zamanda Bizans sınırına komşu Arap kabilelerinin (Numeyrîler, Kilâbîler) birliklerini ordusuna katmıştı[36].

Bir taraftan bu gelişmeler devam ederken, Alparslan'la Romain Diogène arasındaki müzakereler de sürdürülmüştü. Belki 1070'de bu ateşkes antlaşması da aktedilmişti. Alparslan'ın seferi sırasında, Rumlar yeni tekliflerde bulunmuşlardı. Bu teklifler, vergi verilmesi, Malazgirt ve Erciş'e karşı Menbic'in takas edilmesi ve Türkmen akınlarının durdurulmasından ibaretti. Alparslan, Suriye ve Mısır seferi sırasında arkadan Bizanslıların ani bir saldırısana uğramamak için, Türkmenlerin yapılarına hiç uymamakla birlikte, bir teminat olarak Türkmen akınlarının durdurulacağına söz verdi. Romain'in, Malazgirt'e hücum etmesi, Alparslan için gerçekten şaşılacak bir olay olacaktır.

[35] İBN-KAL., 99; *İ.A.*, X. 42, 46; KEMÂL, 85 r°, 90 r°; SIBT, 123 r°-v°, 134 r°-v°; İBN MUYESSER, 20. Zehebî, ondan Atsız b. Abak diye söz eder. Yirmi yıl sonra, Tutuş'un emrinde, Yusuf b. Abak diye birine rastlanmaktadır. Fakat hiçbir yazar, onun Atsız'ın akrabası olduğundan bahsetmezler.

[36] MATH, defter, CII; B.H., 219; SIBT, 127 r°; *Histoire des Patriarches d'Alexandrie*, Bibl. Nat. Arabe, 502, s. 165-167.

Alparslan'ın amacı, Mısır'a ulaşmadan önce, orada bulunan Arap şeyhlerini kesin olarak kendisine bağlamaktı. Bağdat'a girilişinden daha önceleri Selçuklular adına hutbe okunan Diyarbakır'da hiçbir güçlükle karşılaşılmadı. Mervanoğullarından Nasr, Alparslan'ı yolda karşıladı ve onu "Emirlerin Sultanı" diye tavsif ederek bağlılığını bildirdi. Tuğrul Bey zamanında aksi bir isteğe rağmen Halep, hutbeyi daima Fatimiler adına okutuyordu. Kilâbîlerin durumu da aynıydı. Kendisiyle ittifak kurmak isteyen Halife, Mahmud'a Alparslan'ın projelerini anlattığı andan itibaren, Mahmud, beyliği açısından endişeye düşerek boyun eğdi. Öyle ki Mahmud, bu tâbiiyeti, hutbenin Fatimiler değil Selçuklular adına okunmaya başlandığı gün karşı koyanları ölüm tehdidiyle korkutarak, Hanoğlu'nun birlikleriyle camide kuşatma altına almak zorunda kaldığı ayân ve eşrafın muhalefetine rağmen kabul etti (1070). Bununla birlikte, Alparslan son andaki bu dönüşten memnun olmadı. Harekâtlarının devamı için Halep'in doğrudan elde bulundurulması kendisi için büyük önem arzeden ve şüphesiz orayı stratejik bir yer olarak değerlendiren Alparslan şehri kuşattı ve kendisine tâbi olmayı kabul etmesi ve Ermenistan'da Bizans saldırısına karşı koyması şartıyla, sadece Mahmud'un işin içinden sıyrılmasına müsaade etti (1071).

Romaine Diogène, gerçekten, sayı bakımından olduğu kadar askerî nitelik ve manevî nitelik ve manevî birlik açısından da güçlü ve bu sefer doğrudan Malazgirt ve Erciş'in yeniden fethine yöneltmiş olduğu yeni bir ordu toplamıştı. Alparslan, süratle hareket ederek, Cezire yoluyla Azerbaycan'a döndü. Muhtelif Türkmen kabilelerinden toplayabildiği kadarıyla bir ordu kurdu ve Bizanslılarla karşılaşmak üzere yola çıktı. Afşin'den elde etmiş olduğu bilgiler cesaretini artırmış olmalıydı. Türkler, ilk defa, büyük bir Bizans ordusuna karşı savaşmak tehlikesini göze alıyorlardı.

Bu savaş Türklerde her zaman kullanılan yalandan geri çekilme ve pusu kurma taktiği sayesinde, Bizans ordusunun tamamen yok edilmesi ve Bizans'ın Müslümanlar tarafından esir edilen ilk imparatoru Romain Diogène'in ele geçirilişiyle sonuçlandı (Ağustos 1071)[37].

[37] Ayrıntılı bilgi için krş. *Byzantion* (IX, 1934)'de benim "Campagne de Mantzikert" adlı makalem. Orada işaretlenmiş olan kaynaklara *Histoire des Pat-*

Alparslan'ı, belki iki veya üç müstahkem mevki dışında, en azından bütün Ermenistan'ı fethetmekten hiçbir şey engelleyemezdi. Romain Diogène'den yıllık bir haraç ödemesini, gerektiğinde takviye kuvvet göndermesini, eskiden Rumlar tarafından Müslümanların elinden alınmış, Malazgirt, Erciş, Urfa ve Antakya'dan başka Müslümanlar tarafından kaybedilen yerlerin ileride muhtemel yeniden fethini tanımasını istedi. Netice itibariyle bu, sınırın sağlamlaştırılmasıydı. Daha sonra fidye vaadi ve prensip olarak aktedilmiş olan bir evlilik karşılığında, Alparslan, ileride anlaşmayı tanımayabilecek bir rakip tarafından İstanbul'da iktidarın ele geçirilişini engellemek gayesiyle Romain Diogène'i serbest bıraktı. Anadolu'nun fethinin çok kolay olacağını bildiği halde, Alparslan'ın gayesi bu değildi. Onun amacı Müslüman dünyasının siyasi bütünlüğünü sağlamaktı. Bu sebeple Bizans İmparatorluğu'nun yıkılması değil fakat Bizanslıların tarafsızlığı veya ittifakı, Alparslan için daha yararlı olacaktı. Asilerin mesafenin uzaklığı sayesinde ve düşman yardımıyla bağlılık duygusundan uzaklaşma imkânına kavuşmaları değil, fakat akıncılarının yabancı topraklara yağma yapmaya gitmeleri, Alparslan'ın işine geliyordu ve bu konuda da Basileus'un ittifakından yararlanabiliyordu. Netice itibariyle, Alpaslan ve Nizâmü'l-Mülk, Müslüman imparatorluğu ile Hristiyan imparatorluğunu eşit bir ebediliğe sahip iki müessese olarak telakki ediyorlardı. Bununla birlikte, Türklerin Anadolu'yu fethi ne onlar ne de Türkmenler tarafından daha önceden düşünülmeksizin vuku bulmuştu. İktidarı ele geçirmiş olan Michel Doukas ve Kapadokya'ya sığınan Romain Diogène arasındaki savaş, Anadolu'nun fethini hızlandırdı; zira Romain Türklerden yardım istedi ve ele geçirildiği ve öldürüldüğü zaman, Alparslan onun intikamını almak için yemin etti. Şüphesiz bu, Türkmen akıncılarının yoğun tahriklerine açık kapı bırakmak için bi bahaneydi. Romain Doiogène olayı olmasaydı bile, birkaç ay zarfında hadiselerin akışı değişmeyecekti. Askerî açıdan Bizans, artık hiçbir şeye karşı koyamıyordu ve ister merkezde olsun, ister tec-

---

riarches d'Alexandrie (168), Chronique Anonyme syriaque, 46(Chabot bas.)'ı da ilave etmek gerekir. Bütün Arap ve Fars kroniklerinden notlar. Ayrıca İbn Ebî Randaka, *Sırâtü'l-mülûk*, s. 178.

rit edilmiş birkaç mahallî bölgede olsun, elinde tuttuğu az sayıdaki kuvvetler, kendi aralarında kavga ediyorlar, Türkleri imdada çağırıyorlardı. Ermenistan halkları, hatta Kapadokya'nınkiler, çoğunlukla da Ermeniler ve kısmen bizzat Bizans tarafından geri çekilmiş olanlar, Türklere karşı hiçbir şey yapamadılar, genellikle onları kendi istekleriyle kabul ettiler, bazen onlara katıldılar. Teferruat gözümüzden kaçmaktadır. Bununla birlikte, ruhban sınıfının ve Ermeni asillerinden bir kısmının, yoktan kavga çıkaran dinî politikasının kendilerini öfkelendirdiği Bizans'a karşı sistemli düşmanlığı, vergi sistemi, halka yabancı yöneticilerin ve birliklerin gönderilmesi gibi hususlar bilinmektedir. Türklere karşı güçsüzlükleri sebebiyle ve Bizans'ın askerî baskısı sonucunda, topraklarını Basileus'a terk etmek mecburiyetinde kalanlar ve ondan Kapadokya'da verdiklerini telafi edici avantajlar sağlamış olanlar bile bu dâhilî çizgi istikametinde çekişmelerini ve Rumlara düşmanlıklarını yaygınlaştırmaktan başka bir şey yapmıyorlardı. Arap ülkelerinin sınırlarındaki halkın alt tabakaları arasında sayısı oldukça kabarık olan ve triniteyi kabul etmeyip İsa'ya tek tabiat atfeden Suriyeli monofizitler, artık Bizans'a hiçbir bağlılık göstermiyorlardı. Dört asırdan beri kavgası yapılan sınırlarda barış veya savaşla geçirilen sınır hayatının alışkanlığıyla, Slavların ve Frankların yanında muhtelif Türk aşiretlerini de ihtiva eden berikiler ve ötekiler ve evleviyetle yabancı askerî koloniler, aslında Rumlardan daha çok Müslüman komşularına benziyorlardı. Ermeniler onlardan hiçbirinin dillerini bilmiyorlardı, Suriyeliler Arapça konuşuyorlardı. Evlilikler, tabii bir şekilde Azerbaycan ve Arran'ın Ermeni krallarını ve Müslüman beylerini birleştiriyordu.

Türkmenler, sanıldığı kadar olmamakla birlikte, bazı bakımlardan yeni bir unsur getirdiler. Yağmacılık, gerçekten büyük bir felaketti fakat ondan korunmak için, uzakta bulunan ve hor görülen Rumlardan daha çok Müslüman emirlerine, hatta bizzat Türkmenlere itaat etmeye umutla bakılıyordu. Türkmenler hiçbir zaman vergi talep etmiyorlardı çünkü, devlet teşkilatına sahip değillerdi ve ananevî olarak hayatını akınlarla geçirmeye alışmış bir halkın her kesimi için, kendilerine fayda sağlayan nimetlerin, nereden geldikleri pek önemli değildi. Diğer bir ifadeyle, Bizanslı "Akritès"

ve Müslüman "gazi" ile Türk "uc"u arasında anlaşma kolaydı. 1072 yılından itibaren, Kapadokya'nın doğusunda kalan (Toroslardaki müstahkem mevkiiler hariç) Bizans İmparatorluğu'na ait toprakların tamamı, artık eskiden olduğu gibi, akınlarından sonra Azerbaycan'a çekilmek ihtiyacında olmayan Türkmenler tarafından işgal edilmekle kalmamış, buralar Bizans'ın kalbinden koparılıp alınmıştı. Asiler oralarda kendilerini emniyette hissediyorlardı. Kısaca denilebilir ki, Malazgirt Savaşı, daha önce Ermenistan'ın Bizans ilhakıyla dengesi bozulmuş Bizans sınır mekanizmasının tahribine yol açmış ve toplulukların içeriye doğru transferi sonucunu doğurmuştur[38].

Fakat Bizans'ın iç çekişmeleri, kısa sürede Türkmenlere sadece akınlarını Kapadokya'nın batısında yoğunlaştırma imkânı vermekle kalmamış, onları bu bölgelere yerleşmesini de sağlamıştır. Crispin'in Franklardan olaşan paralı askerleri, onun ölümünden (1073) sonra, selefi gibi dikkafalı olan Roussel de Bailleul'ün emrine geçmişlerdi. 1073 yılında, Isaac Comnène'le birlikte Kayseri'ye doğru Türklerle savaşmak üzere gönderildiği zaman, onu terk etmişti, öyleki Isaac esir edilmiş ve kardeşi Alexis, Türkler tarafından bozguna uğratılmış olan orduyu, binbir güçlükle Ankara'nın batısına geri çekebilmişti. VII. Michel, amcası César Doukas'yı Roussel'e karşı gönderdi. Roussel, Doukas'yı kendi tarafına kazandı ve onu taht iddiacısı olarak Michel'e karşı tahrik etti. İşte o sırada, Michel, Artuklu hanedanının atası olan ve ilk defa tarih sahnesine çıkan Artuk'un Türklerden oluşan birliğini yardıma çağırdı[39]. Nicomedie (İzmit) yakınlarında, Roussel ve César yakalanmışlardır; fakat Artuk, Bizans'a rağmen, Roussel'i serbest bırakır ve halkın kendisini

[38] Bu konular için bk. P. WITTEK, "Deux chapitres de l'Histoire des Turcs de Rum", *Byzantion*, XI, 1936. Tek başına veya Türklerle birleşen yerli halkın akınları konusunu, krş. Özellikle MICHEL, 162-165. Melikşah'ın emrinde yer alabilmek için ihtida eden bir Rum hakkında, *İA.*, X, 215.

[39] Artuk, daha sonra Melikşah'ın hizmetine girmiştir. O halde, onun emriyle gönderilmiş olabilir. "Artuk"un okunuşu hk. krş. KÖPRÜLÜ *Belleten*, I (Benim *Diyar-Bakr* adlı çalışmamın tanıtma yazısı). Bu olaylarla ve Melikşah ve Artuk arasında Mervanoğlu'na Michel tarafından gönderilmiş aracılık talebinin ilişkisi bulunabilir (SIBT, 148 r°.)

çok iyi tanıdığı doğuya doğru geri çekilir. Alexis Comnène, ikinci bir Türk beyi Tutak'ı (?)[40] kendisiyle son derece iyi ilişkiler içinde bulunan Roussel'i hile ile yakalaması için satın almak zorunda kalır. Tutak, Roussel'i Amasya'da Alexis Comnène'e teslim eder. Fakat bu, Amasya'dan Boğaz'a uzanan yolun serbest olduğu anlamına gelmez, zira Türk birliklerini bertaraf etmek için, Alexis, Kastamonu'da yakalanma tehlikesini göze alarak gemiye binmek üzere Héraclée (Ereğli)'ye gitmek zorunda kalır[41] ve tam o sıralarda, Türkler Milet yakınlarında ve Trabzon'da gözükmeye başlamışlardır[42].

Anadolu Türkmenleri ve Güney Suriye Türkmenleri arasında, Kuzey Suriye, Türkmenler tarafından daha az ziyaret edilmiş gözükmektedir. Malazgirt Savaşı sırasında Mahmud, Alparslan'ın emriyle, Şam'daki Mısırlılara saldırmıştı. Fakat Antakyalı Rumların tehdidiyle karşı karşıya olduğundan ancak onları Karalu'nun, Atsız'ın ve Hanoğlu'nun yeğeninin yardımlarıyla geri püskürtebilmişti. Bu başarıda, Antakyalıların faaliyetine ara verdiren, Bizans'ın felakete uğraması haberinin de rolü olmuştu[43], fakat Türkler yeniden güneye doğru hareket ettiler. Daha sonraki yıllarda, mesela Mahmud'un belli başlı emirlerinden biri iken, fiilen Tripoli'nin bağımsız emiri Şii kadı İbn Ammar'ın yanına sığınacak olan İbn Munkiz'in kaçışı sırasında, Halep'te halkın, Abbasîlere katılmasını ayıpladığı Mahmud'un durumunun ne kadar nazik olduğu hissedilmektedir. Mahmud, Fırat Nehri boyunda Numeyrîlerle, Azaz'da Rumlarla savaşmaktadır. Fakat, ancak 1075 yılında, yeni bir Türk komutanı olan Ahmet Şah'ın gelişinden sonradır ki Mahmud'un halefi Nasr, Menbic'i Rumların elinden geri almayı başabilecektir. Türkmenlerden büyük bir kısmını doğuya çeken Alparslan'dır. O, 1072'de Türkistan'a bir sefer düzenlemiş ve orada ölmüştü. Halefi

[40] Bu şahıs, o zamanlar henüz çok genç olan, Melikşah'ın kardeşi, Tutuş olamaz.

[41] ATTAL., 189-199; ANNE (Bonn), 15-17; BRYENNE, 57-95.

[42] MIKLOSICH, *Acta* (LAURENT'in eserinde zikredilmiştir. *Turcs*, 98); ANNE, 147.

[43] KEMÂL, 90 r° ve BUGHYA (Bibl. Nat. 2138) 187 v°. Bu son eserde, kaynaklar gösterilmektedir: İbn Zurayk ve Ali B. Munkiz; SIBT, 134 r°.

Melikşah, Kirmanlı amcası Kavurt'un bir isyanını bastırmak zorunda kalmıştı ve uzun zaman batıda gözükemeyecekti. O halde Batı Türkmenleri tamamen serbest kalmışlardı ve geniş Anadolu'yu dar Suriye'ye tercih etmeleri tabii idi. Atsız'ın Filistin'de sağladığı başarı, komşu Mısır'ın zenginliklerinin cezbettiği Türkmenleri yerinde alıkoydu. Önceden tahmin edileceği gibi, hutbenin Fatimiler adına okunması, Türkmenlerle Mısır'ın zoraki komşuluk münasebetleri içinde bulunmalarını engellemiyordu, öyle ki 1073'te, Melikşah'ın tahta çıkışından yararlanarak Atsız, Sultan'la barışma yollarını aradı ve hutbeyi Abbasîler adına okutmaya başladı. 1075'te, Melikşah sayesinde Memlûk Türklerinin desteğini sağladı[44]. Aynı zamanda önce isyan etmiş olan sonra Ermeni dönmesi eski Şam valisi, şimdi ise Fatimi hükümetinin yeni reisi olan Bedrü'l-Cemâlî tarafından yenilgiye uğratılmış bulunan Mısır Türk Memlûkleri İldeniz'in yönetimi altında Atsız'ın yanına koşarak ona yardımda bulunmuşlardır[45]. 1074 yılında İldeniz'in yardımcılarından Şöglü, Akka (Acre) ve Tabariyye (Tibériade)'yi ele geçirdi[46]. Bir bunalım, bu ilerleyişleri inkıtaa uğrattı, zira Şöglü bağımsızlığa kavuşmak istemekte ve Selçuklu ailesine duyduğu saygıyı öne sürerek Kutalmış'ın oğullarını yardımına çağırmaktadır[47].

Aslında Kutalmış'ın oğulları Anadolu'ya ulaşmış bulunuyorlardı[48]. Babalarının yenilgisinin hemen ardından, Kavurt'un iki oğlunun yaptığı gibi, onlar da saltanat değişikliğinden yararlanarak, gizlice kaçmışlar mıydı? Yoksa, ailenin şehzadelerine umumi bir siyaset çerçevesinde has dağıtmak amacıyla,-Takaş'ın Türkistan'a gönderilmesi (Alparslan tarafından oraya yerleştirilmiştir), Kavurt'un oğullarının Kirman'da tanınmaları, daha sonra Tutuş'un

44 *İ.A.*, X, 62; SIBT, 146 v°,155 v°.

45 İBN MUYESSER, 22.

46 İBN MUYESSER, 23-24; İBN ŞADDÂD, Leyde 233.

47 SIBT, 155 v°: Şöglü شكلي

48 SIBT, 155 v°; AZÎMÎ, 67 yılı, onların daha o tarihte Nicée (İznik)'yi işgal ettklerini inanır. Bu tarihî sıralamaya aykırıdır. Ayrıca onların, bu tarihte Anadolu'ya geldiklerini bildiğini telkin etmektedir.

Şam'a gönderilmesi gibi- onların yıkıcı ihtiraslarını dizginlemek veya askerî sınırların ve merkezden uzak eyaletlerin en iyi yönetim biçimini tesis etmek gayesiyle, bizzat Melikşah tarafından mı gönderilmişlerdi? Resmî bir unvan verme biçiminde sunulan, bu ikinci anlatım tarzı, şüphesiz Anadolu Selçukluları veya onların halefleri tarafından ilham edilmiş olan geç İran tarihçiliğinin anlatım tarzıdır. Fakat bazı bilinen nadir olaylar, aksine Kutalmış'ın oğullarını, sonuncusunun ölümüne kadar, bağımsız ve İranlı amca çocuklarının düşmanları olarak göstermektedirler.

Bu olayların ilki Şöglü'nün yardım çağrısına olumlu cevap verilmiş olmasından ibarettir; zira Şöglü tabii olarak Kahire'nin de yardımını talep etti. Kutalmış'ın oğullarından ikisi Fatimilere sadâkat yemini ederek, şimdi Sultan'ın müttefiki olan Atsız'la Şöglü'nün yanında savaşmak üzere, Taberiyye'ye gelirler[49]. Fakat Atsız, savaştan galip çıkar, Şöglü öldürülür. Kutalmış'ın iki oğlu tutsak edilir ve Melikşah'a gönderilirler[50]. Geride Antakya'nın Bizans eyaleti sınırlarına sığınmış olan ve Halep'e karşı akınlar düzenleyen üçüncü kardeşin onları hürriyetlerine kavuşturma denemesi boşa gitmiştir[51]. Bu üçüncü kardeş ile dördüncüsü, kısa zaman sonra Anadolu'da buluşurlar.

Beş seneden beri Şam eyaletini kırıp geçiren Atsız'a gelince, o, yalnızlık ve sefaletten bitip tükenmiş ve üstelik mısırlı yöneticilere karşı isyan etmeye alışmış halkın yardımıyla bu şehri işgal eder (1076). *Melikü'l-mu'azzam* unvanını alır. Sur (Tyr) ve Trablusşam (Tripoli)'ın bağımsız valileri, Atsız'ın Türkmen askerlerine kendi pazarlarında, barış yoluyla alış-veriş yapmaya gelme hakkını tev-

[49] SIBT (155 v°)'in verdiği bilgilerin anlaşılmaz bir yanı yoktur. Fakat burada, devlete karşı isteyerek fesat çıkarılması sessizce geçiştirilmektedir. Kutalmış'ın oğullarının bu işe karışmalarına ait başka hiçbir kaynakta herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Bununla birlikte, İBN MUYESSER, İBN ŞADDÂD VE KEMÂL gibi birçok kaynak onların evveliyatını çok iyi bilmektedirler.

[50] SIBT, 160 r°; bu iki şehzade, galip gelenlerin eline düşmesin diye karılarını öldürmüşlerdi. Bu iki şehzadeden birisi (MATHIEU 211, krş. MICHEL, 179) 1095'te bilinen Alp İlek, diğeri (AZÎMÎ 516, 1122?) Dolab olabilir.

[51] SIBT, 255 v°; İbn Dumlac, belki onlardan birisidir.

cih ederler. Atsız, kardeşi Çavlı'nın Ahmet-Şah tarafından mağlup edilmiş olduğu, Mirdâsî Beyliği'nin güney sınırlarına saldırır, nihayet düşünceli bir bey olarak kendi ülkesinin gelirlerini yönetmeye gayret gösterir. Başlangıçtan itibaren, köylülere güven vermeye, mahsulü onlara dağıtmaya çalışmıştır; çünkü bu ülkede yerleşip kalmayı düşündüğünden, soygun ve yağma menfaatina uygun düşmüyordu. Çok sefil bir durumda bulunan şehirleri, hatta nüfusunun dörtte üçü boşalmış Şam'ı bile vergiden muaf tutar. Bununla birlikte, Sıbt'ın dediğine göre, "şehrin değil, kır kesiminin refahına daha çok dikkat eder"[52].

Böylece güç kazanınca, kesin olarak Mısır'la hesaplaşmayı tasarlar ve İldeniz'i Bedrü'l-Cemâlî'ye karşı gönderir. Bununla birlikte Atsız, kuvvetlerine çok güvenmiş veya yağma yapmakta zaman kaybetmişti. Bedr bir ordu toplamayı, Arapları ve Şöglü'nün arkadaşları olan Türkmenleri ondan ayırmayı, İldeniz'i ve Atsız'ın kardeşi Me'mun'u öldürerek, Atsız'ı yenmeyi başarır ve onu kaçmaya mecbur eder (1077). Bu sırada Kudüs'te ve bütün Filistin'de büyük bir isyan patlak verir. Bu isyan yine terörle bastırılabilir[53]. Fakat 1077 yılında, bir Mısır ordusu Filistin'i istila eder, hatta Şam'a saldırır. Bu sırada Melikşah, kardeşi Tutuş'u Suriye'ye gönderiyordu. Atsız başlangıçta bu durumu bir güvensizlik işareti sayarak karşı çıkarsa da, sonunda, başka çaresi olmadığından onun yardımına razı olur[54].

Suriye'nin kuzeyinde, Çavlı'yı mağlup eden Ahmet Şah'ın Nasr ile arası açılır ve Nasr, Ahmet Şah'ı tutuklar. Ancak bir Türk ayaklanması sırasında Nasr ölür. Trablusşam'dan geri gelen kardeşi Sâbık, Ahmet Şah'ı serbest bıraktı. Fakat Kuzey Suriye'yi Türkmenlerden kurtarmak amacıyla bir Kilâbî koalisyonu teşekkül etti.

52 İBN KALÂNÎSÎ, 108-109; İBN ASÂKİR, II, 131; SIBT, 134 v°, 156 v°, 160 v°; 162 v°: KEMÂL., 95 v°.

53 AZÎMÎ, 469; İBN KALÂNİSİ, 10-102; İBN HAMDÛN 469 yılı; *İ.A.*, 70-71; İBN ASÂKİR II, 131; *Patr. Alex.* 183; SIBT, 166 r°-168 r°; İBN MUYESSER, 25.

54 AZÎMÎ, 471; İBN KALÂNİSÎ, 112; *İ.A.*, 75-76; SIBT, Saray, 2906 B, 13,50 r°; İBN ASÂKİR II, 131; İBN MUYESSER, 26.

İbn Dumlac tarafından yönetilen ve yolunu Anadolu'ya çevirmiş bulunan başka bir Türk birliğinden takviye alan Ahmet Şah, söz konusu koalisyonu büyük bir yenilgiye uğrattı. Ahmet Şah, Antakya'ya karşı savaştığı sırada, kaçıp kurtulmuş olan Kilâbî reisleri Melikşah'tan yardım isteyeceklerdir[55].

Genç Melikşah, her şeyden önce İran'daki vaziyetini sağlamlaştırmakla meşgul olduğundan ve orduları yönetmeye muktedir olmasına rağmen diplomasiye daha yatkın olan Nizâmü'l-Mülk'ün tesiri altında babasından daha çok kaldığından henüz ne Mezopotamya veya Ermenistan'da ne de özellikle Suriye veya Anadolu'da gözükmüştü. Bununla birlikte 1075 yılında, Atsız'a göndermiş olduğu takviye kuvveti, onun o bölgelerle ilgisiz olmadığını ispatlamaktadır. İşte o andan itibaren, orada bağımsız bir iktidar kazanmalarını istemediği Türkmenlere el atmak gayesiyle, kardeşi Tutuş'u oraya yerleştirmeyi kararlaştırmıştı. Nizâmü'l-Mülk, belki de Atsız'ın isyan edeceği korkusuyla, bu kararı kabul eder[56]. Kilâbîlerin daveti, Atsız'ın Mısır'da yenilmesi, bu kararda etkili oldu. Tutuş, Musul Ukaylîlerinin Arap emiri Kureyş b. Müslim'i, Türkmen beylerinden, Ahmet Şah'la bozuşan İbn Dumlac'la, eski tanıdıklarımız Sanduk ve Afşin'le, İbn Tavtav ve İbn Barik'le birleşen Kilâbîleri bir araya getirdi. Bu, karmakarışık ve tezat dolu bir koalisyondu çünkü; Kilâbîlerin gayesi, Türklerin bu bölgelerden dışarı atılmasıydı. Tutuş tarafından kuşatılan Sâbık da, Ahmet Şah savaşta öldürülmüş olduğundan, şimdi malum bir "Horasan Emirlerinin Erimi Türkmen (?) Türk'ün[57] Tutuş'a götürdüğü kuşatma birliğini Müslim'le yok etmeye giden Arapları Tutuş'tan ayırmakta güçlük çekmedi ve Tutuş'un da Diyarbakır'a çekilmekten başka çaresi kalmadı (kış 1078-1079). İlkbaharda geri döndü. Halep vilayetinin kuzey ve güney bölgelerini işgal etti ve şehri yeniden kuşattı. Fakat

[55] KEMÂL., 96 r°-97 r°.

[56] SIBT, 161 r°.

[57] Bu şahsın, Osman olması mümkündür çünkü 1072 yılında, bu addaki bir "Horasan Emirlerinin Emiri" bilinmektedir ki o da, Melikşah'ın amcasıdır (*İA.*, 53).

bu sırada Atsız'ın davetine uyarak, Atsız'ın kendisine teslim ettiği Şam'a gitti[58]. Tutuş, kısa bir süre sonra Atsız'ı tutuklattı ve öldürttü. Daha sonraki yıllarda Tutuş, Atsız'ın topraklarının, Kudüs, Yafa, Sayda da dahil geri kalanının ele geçirdi ve Baalbek'i de elde ederek kuzeye doğru yayıldı[59]. Tutuş, Anadolu'ya müdahalesinden bu yana, Bahreyn Karmatîlerini Melikşah'ın egemenliği altına sokmuş (1077) ve şimdi kendisine gönderilmiş olan Artuk'un şahsında çok kıymetli bir yardımcı bulmuştu[60].

Halep'in durumuna gelince, Afşin, bütün güney eyaletini ve aynı zamanda Antakya'nın Bizans'a bağlı kısımlarını korkunç bir şekilde yağmalamıştı. Tam o sırada Ahmet Şah'ın komutanlarından Kutluk da doğudaki işleri üstlenmiş bulunuyordu. Diğer taraftan Halep'te korkunç bir kıtlık hüküm sürüyordu. Müslim, bu durumdan yararlanmasını bildi. Tutuş'un, Afşin'i Fırat'ın ötesine sürmek üzere başka bir Türk komutanı olan Aslantaş'ı görevlendirmesi, bir sonuç vermedi; Müslim, Halep'e erzak gönderiyor, asillerin teveccühünü kazanıyordu. 1080 yılında, Halepliler, Müslim'in kendilerini himaye edebilecek tek Arap emîri olduğuna kanaat getirerek, ona bağlılıklarını bildirdiler. Mirdâsîler pek direnmediler, iktaları kabul ettiler. Müslim, Numeyrîlere ait Harran ve Suruc'u işgal etti. Böylece, Tutuş'u tecrit eden, Mezopotamya'dan Suriye'ye kadar bütün yolları hükümranlığı altına alan yeni bir Arap emirliği kurulmuştu. Müslim, evvelce Melikşah'ın kız kardeşi ile evlenmişti ve Musul'da onun tebaası olarak hüküm sürmekteydi. Bu sebeple, durumu Melikşah'a yazmakta ve olayları ona anlatmakta son derece itina göstermişti; öyle ki, Sultan onu şimdilik bastıramayacağı bir isyana itme

[58] İBN KALÂNİSÎ, 112-113; AZÎMÎ, 470-472; *İ.A.*, 75-76; KEMÂL., 97 r°, 100 v°; İBN MUYESSER, 27; SIBT, Saray yazması, 2907, B. 13, 504; İBN ASÂKÎR II, 131, III, 340; MICH., 178; MATH.'nün 1081 yılı olayları arasında "Hüsrev"in Müslim'e yenilgisinden bahsederken, Türkmen (?)'in yenilgisine atıf yapmış olması muhtemeldir (185-186).

[59] AZÎMÎ, 475; SIBT, İstanbul Evkaf yazması, 476 (Millî Kütüphane metninde boşluk vardır); İBN ŞADDÂD, SOBERNHEIM tarafından *Centenario di Amari*'de zikredilmiştir, s.59; *İ.A.*, 78.

[60] SIBT. Bibl. Nat., 165 v°-166 r° ve Saray, 174 r°, 177 r°. DE GOEJE'nin "La fin des Qarmates" (J. As. 1895, s. 14-22) adlı çalışmasında zikredilmiş olan İbnü'l Mukarrab'in yorumcusu.

tehlikesiyle karşı karşıya kalmaktansa, bir vergi gönderilmesi karşılığında olayı bir oldu bitti olarak kabul etti[61].

Aynı günlerde, Müslim'in Arap devletinin yanında yer alan, Toros boyunca, bir Rum-Ermeni devleti kurulmuştu. Romain Diogène'in komutanlarından, Ermeni asıllı, Ortodoks Philarète, Malazgirt yenilgisinden ve Romain'in ölümünden sonra, diğer soydaşları gibi batıya doğru çekilmemiş, imparatorluk tahtı için rakipleri arasında henüz rolünü oynamamıştı. O, Türkmenlerin dolaşıp durduğu yolların uzağında, Malazgirt mağlubiyetinin zarar vermemiş olduğu, üstelik Türklerin elde etmeye muktedir olamadığı kalelere sığınarak yerinde kalmasını başarmıştı. Michel Doukas'ı tanımamıştı; fakat Romain Diogène'e borçlu bulunduğu resmî otoritesiyle övünüyordu. Hısn-ı Mansurlu idi ve bu bölgede, Elbistan ve Maraş'tan Hanzit'e kadar uzanan yörelerde etkiliydi. Doğuda, Sasun'lu Thornig'i itaat altına almayı dener ancak, bu macerada Rimbaud'nun emrindeki paralı Frank askerlerini kaybeder. Öteden beri Bizanslıların etkisinde kalan Mervanoğulları ve (1067'de bu yöreye gelmiş olan) Türkmen beyi "Emîr-i Kebîr" ile anlaşarak, Emîr-i Kebîr'in Thornig'i yenmesi ve öldürmesinden istifade eder. 1078 yılında, İmparatorluk'ta Nicèphore Botaniate'in isyanı ortaya çıkar. Bu şahıs, Doukas'ın düşmanı ve Philarète'in eski asker arkadaşı olduğundan ve Doğu Anadolu'nun bazı yörelerinde, Malazgirt'te yenilen ordudan artakalan birlikleri toplamak ve geriye çekmek gibi bir ihtiyaç içinde bulunduğundan, Philarète'i, "curopalate" yani Toros'un çevresindeki bütün ülkeler için bağımsız bir vasal olarak resmen tanıyordu. Bu arada, Philarète'in, Malatya'yı, Urfa'yı ve Kilikya'yı işgal ettiğini görmekteyiz. İşgal öncesinde, Malatya, Bizans taht kavgalarına karışmış olan Nicèphore Mélissène'in karargâhı idi. Urfa'yı, Philarète adına, Gürcü Aboukab oğlu Vasil, Tavandanos'tan ele geçirmişti ki, Vasil, Constantin Doukas'tan beri Tavandanos'un valisi iken Philarète'in emrine girmişti. Antakya'da, Michele'in saltanatının başlangıcından beri, Philarète, Doukas'la-

[61] AZÎMÎ, 471-473; İBN KALÂNİSÎ, 472 yılı; İBN HAMDÛN, *Tezkire*, 12. Kısım (tarih) 472 yılı; KEMÂL, 101 v°-102- r°, SIBT, Saray 50 v°-51 v°, 53 v°: İBN ŞADDAD, Londra, 82 v°.

rın rakibi olan Patrik Emilien Partisinin ümidi olmuştu. Bu parti, Antakya dükü olan Isaac Comnène'in Emilien'i sürerek, baskı altına almış olduğu, fakat Isaac Comnène, Botaniate tarafından geri çağırıldığından, onun halefi Vasag Bahlavuni'yi katleden ve Philarète'i davet eden bir parti idi. Philarète'in buradaki ilk endişesi, katilleri idam etmek olmuştur. Nihayet, Philarète tarafından Kilikya'nın işgali, Kapadokya ve Toros Ermeni prenslerinin belki de büyük bir talih eseri ortadan kayboluşları sayesinde gerçekleşmişti. Bu prensler, uzun zamandan beri Rumlarla açık savaş halinde bulunan ve diğer prensler tarafından öldürülen Ani Kâkig (Hayık)'i; Kars Kâkig'i; Vaspuragan krallarının soyundan gelen Ardzouni sülalesi ve Bizans'ın meşru hükümdarlık hakkını şahsî gücüyle birleştiren insanın hâkimiyetine direnemeyen diğer küçük senyörler idi[62].

Philarète önce Chan bölgesindeki Honi'de Ermeni kilisesi için kendi durumlarına elverişli bir genel din liderine (Catholicos) sahip olmayı başarır, sonra bu eyalet kaybedildiği ve söz konusu din liderinin Maraş'a gelmeyi reddettiği vakit, bu şehirde mahallî bir din liderine sahip olmakla yetinir, açıkçası, Ermenistan her zaman, ısrarla eski ruhanî liderine bağlılığını muhafaza etmiştir. Hatta Philaète patrikleri kendi bölgelerinde oturan monafizit kilisesinde seçmenleri baskı altına aldı[63]. Dinî inanışları farklı bütün yazarlar, aristokrasiye karşı katılığı yüzünden, Philarète hakkında, hiçbir zaman iyi kanaat beslemiyorlardı. Fakat Kapadokya Ermenileri, Kilikya'da ve ülkesinin her yerinde, Türklere karşı birleşiyorlardı[64].

Siyasi durum ve davranışları benzer bir anlaşmazlığa dayanan Müslim ve Philarète, acaba, Türklere karşı birbirlerine yakınlık gösterdiler mi? Müslim'in Urfa'da yeniden cami açılmasını ve kendi adına para basılmasını sağladığı, Philarète'le bir mülakat yapmış ol-

[62] ATTAL., 301; BRYENNE, II, 29; MICHEL, 173, 174; MATHIEU, 173-183; krş. LAURENT, *Revue des Etudes Armèniennes*'de 1929, ADONTZ, *Byzantion*'da 1934, S. 378-382. Philarète'in bir Frank subayı hakkında, *İA.*, X, 296.

[63] MICH., III, 175, 177; MATH., defter CVII, CXV, CXXIV, CXXVI.

[64] MATH, defter CXVIII.

duğu, fakat Philarète'in selefleri tarafından Mirdâsîlere ödenmekte olan vergiyi ödemeyi reddetmesi sonucunda birbirlerine karşı entrika çevirmeye giriştikleri, Müslim'in hileyle Antakya'ya girmek istemiş olabileceği; Philarète'in Mısır'la münasebetler kurduğu sırada Sultan'a onu ihbar ettiği kaynaklarda nakledilmektedir[65]. Bununla birlikte işlerin iyi münasebetler tesisiyle sonuçlandığı inkâr edilemez; zira Hristiyanlar, Philarète'i Melikşah nezdinde daha sonraki girişiminden önce bile, İslam'a karşı aşırı sempatisinden dolayı hep birlikte suçlamaktadırlar. Philarète, Tutuş ile de dostluk kurmuş olabilir.

Her ne olursa olsun, Müslim, Sultan'la ilişkilerini koparmaktan dikkatle kaçınarak, onun nâibi olduğunu hatırlayarak, gitgide Sultan'ın diğer nâiplerine karşı ve her şeyden önce de Tutuş'a karşı dolaylı yollardan müdahalelerde bulunuyordu. Tabiatıyla, Tutuş, Müslim'in Halep'i kendisinden önce işgal etmiş olmasına çok bozulmuştu ve o Müslim tarafından iktaları Ukaylîlere verilmek üzere ellerinden alınan Mirdâsîlerden, Kilâbîlerden ve Türklerden; kısa zaman önce Şeyzer'i her türlü yardımdan mahrum Bizans piskoposunun elinden almış bulunan İbn Munkiz'den -ki burayı şimdi kendisinden Müslim istemekteydi- ve nihayet Mısır'a bağlı Hums'un bağımsız valisi, fakat kendisini tehdit eden Müslim'in de düşmanı olan İbn Mulâ'ab'dan yardım almayı ümit edebiliyordu. Tutuş, Artuk'un yardımıyla, Halep eyaletini taarruza hazırlayarak, Antakya sınırlarına yerleşti. Müslim de Fırat'ın ötesinde, Ukaylîlerden, Kilâbîlerden, Numayrîlerden, diğer Araplardan vs. oluşan bir ordu topluyor, Mısır'la bir ittifak andlaşması yapıyor ve Bâlis yoluyla kestirmeden doğruca Şam üzerine yürüyordu.

Halep saldırısını doğru bulmayan Melikşah, Artuk'u geri çağırınca, zayıf düşen Tutuş, alelacele Şam'a doğru geri çekilmek zorunda kaldı. Bununla birlikte Müslim de çarçabuk geri dönmek mecburiyetinde kaldı; zira Harran'da Müslim'in ulaşım yollarını

[65] AZÎMÎ ve İBN KALÂNİSÎ, 475 yılı için aynı şeyleri yazarlar. SIBT 171 v°, 176 r°, -v°; *İ.A.*, 78-79, Urfa hakkında yazılan kısım, bu şehrin Philarète'e karşı isyanı içinde yer alabilir (MATH. 186). Zira B.H., 1394 yılı için Philarète'in Urfa'yı Türklerin elinden aldığından bahseder.

tehdit eden bir isyan patlak vermişti. Harran'ın Sünni olan Numeyrî halkı, Müslim'in kendilerine zorla kabul ettirmiş olduğu Ukaylî Şii validen şikâyet ediyor, Karmîsinli Türkmen Çubuk'u yardıma çağırıyordu. Çubuk, halkı itaat altına aldı ve kanlı bir bastırma hareketi gerçekleştirdi[66].

Bu sırada, Çubuk, ciddi sonuçlar doğuracak olan bir çağrı alır. Çubuk'un hazinelerini tanıdığı ve ülkesinde sayısız mülklere sahip bulunduğu, eskiden Mervanîlerin veziri iken şimdi Halife'nin veziri olan İbn Cahîr, uzun zamandan beri, çok bağımsız hareket ettiğini söylediği Sultan'a bağlı Mervânî Bey'ini devirmek ve tâbi' sıfatıyla onun yerine geçme hakkını Sultan'dan elde etmek için onun nezdinde entrika çeviriyordu. Melikşah, bu hakkı ona tanıdı ve kendisine birlikler verdi. 1084'te İbn Cahîr saldırıya geçti, fakat Meyyafarik'in ve Amid müstahkem mevkilerini kıştan önce teslim alamadı; ilkbaharda Artuk'un takviyesiyle tekrar döndü. Mervanoğullarından Mansur, Müslim'e çağrıda bulundu; Amid'in kendisine verileceği vaadiyle cezbedilen Müslim, onun yardımına koştu ve kesin bir yenilgiye uğradı. Bununla birlikte, Artuk, onun hapsedilmiş bulunduğu Amid'den kaçmasına müsaade etti. İbn Cahîr, uzun süren bir kuşatmadan sonra Diyarbakır'ı işgal etti ve kendisine yardımda bulunmuş olan Çubuk'a da Harput (Khartpert)'u verdi. Melikşah Horasan'da kardeşi Takaş'ın isyan ettiğini öğrendiği sırada, Müslim'in esir edildiğini sanarak, Musul'u teslim almaya gelmişti. O zaman, Müslim kendisine yalvarıp yakararak affedilmesini sağlayabildi. Artuk, Sincar'ı işgal etmişti; sonra Musul'a Sultan'ın yanına döndü. Sultan, kendisine iktalar verdi veya elindeki iktaların kendisinde kalmasını onayladı[67].

Aynı yıllarda, Suriye'de üçüncü bir güç oluşmuştu. Bu, Trablusşam'da önce Cebele'yi sonra Tutuş'un hediyesi olarak Tartus (Tortose)'u ele geçirmiş alan İbn Ammar'ın beyliği idi. İbn Ammar,

[66] İBN KALÂNİSÎ ve AZÎMÎ, 475-476: *İ.A.*, 82-84: SIBT, 176 v° İbn Munkiz'in mektubu; KEMÂL, 104 v° -106 r°.

[67] İBN KALÂNİSÎ, 477 yılı; *İ.A.*, 86-87 ve 98; SIBT, 183 r° ve 188 v°; KEMÂL. 106 r° v° İBN AL-AZRAK, AMEDROZ, 146-147; B.H. 278.

deniz ve dağlarla korunan şehrine, iç Suriye'nin felaketleriyle tezat teşkil edecek şekilde, belli bir ticari ve entellektüel gelişme ve refah sağlamıştı veya mevcut refahı korumuştu. Araplardan İbn Munkiz, Türklerden de Tutuş ve Süleyman bin Kutalmış üzerinde büyük bir etkisi bulunuyordu. Eğer Müslim tarafından istenen Mısır yardımı ulaşırsa, Şam'ın maruz kalabileceği tehlikeden endişelenen Tutuş da Bedrü'l-Cemâlî'ye yaklaşmayı deniyordu. Böyle bir ittifakın gerçekleşmesi halinde bağımsızlığından endişeye düşen İbn Ammar, öbürleri arasında tasarlanan birleşmeye engel olmayı başardı[68].

Kutalmış'ın oğulları Mansur ve Süleyman'a gelince, 1075 felaketine bulaşmamış olan bu iki kişi Anadolu'ya dönmüşlerdi. Bizanslı liderlerin kavgaları, onları zenginleştirmeye devam etti. 1078 yılında, Nicéphore Botaniate VII. Michel'e karşı isyan etti. Daha önce görüldüğü gibi, Rum birliklerinden kendisine kalanların en büyük bölümünü boğazlara doğru götürerek Anadolu'yu boşalttı. Comnène'in arabuluculuğu ile, Avrupa yakasının Bizanslısı olmuş olan Arîsîgî-Chrysosculos'u kendi davasına kazandı. Fakat daha iyi gelişmeler de oldu. Michel, Botaniate'e karşı Kutalmış'ın oğullarına başvurdu. Botaniate, onlardan kurtulmayı başardı ve onların akrabası Arîsîgî-Chrysosculos'un aracılığıyla onları da kendi tarafına geçirdi. Kutalmış oğulları Botaniate'e, sanki kendi sultanları imiş gibi, şükranlarını bildirdiler ve böylece Rum ülkesinin dokunulmaz kişileri oldular. Kutalmış'ın oğulları, bu tehlikenin artmasıyla, tabii olarak İznik etrafındaki bütün ülkeleri tutmalarından daha az bağımsız değillerdi. Üsküdar (Chrysopolis)'ı bir akın yuvası haline getiriyor, geçilemez Boğaz'ın Asya yakasına girişi mümkün kılıyorlardı; kısacası bir hamlede, eskiden geri dönerek gerçekleştirmeyi başarmış oldukları gibi akınların uç noktası olarak değil, fakat yarı resmî yerleşme yeri olarak hemen hemen İstanbul surlarının dibine kadar ulaşmışlardı. Artık eskisinin aksine oradan geri gitmeyeceklerdi. Zira henüz yeni imparator olmuş olan Botaniate, kendisiyle aynı zamanda Avrupa'da isyan etmiş olan Bryenne'e karşı savaş-

[68] SIBT, 170 r°, 180 r°, 183 r°. Krş. G. WIET, *Inscription d'un Prince de Tripoli* (Memorial Henri Basset, II).

mak zorunda kalmıştı: Kutalmış'ın oğulları tarafından gönderilen yardımlara başvurdu ve tabiatıyla bu yardımların bedeli de ödendi. Kısa bir zaman sonra, Asya'da hemen hemen sırtı Türklere dayanmış olan ve muhtemelen Kutalmışoğullarını da kendi tarafına çekmiş bulunan Necéphore Melissène isyan eder. Türkler için şu veya bu tarafı tutmanın pek önemi yoktu, çünkü onlar için her iki taraftan da sağladıkları menfaat aynıydı. Galatia ve Firikya'nın bütün şehirleri Cyzique ve Nicèe (İznik)'ye kadar Melissène tarafından Türklere açıldı. Türkler kırlardaki savaşlarda kesin üstünlüğe sahiptiler, şehirler nispeten direnebiliyorlardı. Yerleştikleri şehirler onların dayanak noktalarını teşkil ediyordu. Kendisi de bir isyancı olan Alexis Comnène'in tahta çıkışı da hiçbir şeyi değiştirmedi. O da başarısını Türklere borçluydu. Melissène ile barış yapmış olmasına rağmen, Nicèe (İznik)'liler onu tanımıyorlardı. Comnène, Marmara'nın hatta Türklerin Üsküdar kesimini ellerinde bulundurdukları Boğaz'ın kıyı bölgelerini, İzmit yolunu yeniden açan gemi tayfalarının cesur ve ani taaruzlarıyla kurtarmaya mecbur kalmıştı. Bu çaba boşa gitti, zira Normandiyalıların Epir'e saldırısı, onu daha önce savaştığı bu Türklerle, onlardan yardım elde etmek için, anlaşmaya mecbur etti. Comnène Batılı istilacıları geri püskürtecektir fakat tabiatıyla bu sefer de Marmara sahillerini yeniden Türklerin elleri arasında bulacaktır[69]. Şüphesiz bütün bunlar, Melikşah'ın bilgisi dahilinde değildir. Melikşah'ın aşağı yukarı asi durumunda bulunan yeğenlerinin yeni bir güç kazanmalarını görmekten hiçbir menfaati yoktur. Aksine, Bizans'tan bu iki tehlikeli şahsın yakalanarak gönderilmelerini taleb eder ve bu talebini, Tuğrul Bey zamanında, Bağdat'ın eski askeri yöneticisi olan (Şihna)'ın Emir Bursuk tarafından yönetilen bir orduyla destekler. Bursuk, düelloda Mansur'u öldürür. Ancak Mansur'un taraftarları Süleyman'ın etrafında toplamış olduklarından onlara karşı hiçbir şey yapamaz[70]. Süleyman bir

[69] BRYENNE, 117-119, 130-144, 158-160; ATTAL. 215-306; ANNE, 25, 90, 109, 171, 178-181, 191, 299; B.H., 227; Aziz Christodulos, önce Ege Denizi'ndeki Mèandre'dan sonra da Eubèe'den kaçar.

[70] Şüpheli bir hikâye: Bu olayları 1077-1078 yılları arasına yerleştiren tek kaynağımız B.H. 227, 1064'te ölmüş olan Kutalmış'ın söz konusu olduğuna inanır.

ara Dorile (Eskişehir)'de, kısa bir zaman sonra da Nicèe (İznik)'de kendisini hükümdar olarak telakki eder. Takriben 1080 yılından itibaren, Süleyman'dan "Sultan" diye söz edilmektedir. Bu durum da Melikşah'ın hiç hoşuna gitmemektedir. Zira o, sultanlığın ikiye bölebilirliğini kabul etmiyordu. Ne var ki durum, Süleyman'ın ölümünden sonra vuku bulacaktı[71]. Kısacası Rumlar, Süleyman'ı Bizans İmparatorluğu'nda bir sultan yapmışlardı.

Süleyman'ın siyasi kuruluşunun hususiyetlerinden biri, bu kuruluşun bir hamlede Türk birliklerinin büyük bir kısmının binlerce kilometre ilerisine taşınmış olmasıydı. Süleyman, Bizans hudutları içindeki faaliyetiyle yeni bir kuvvet ortaya çıkarmıştı; fakat menşeini ve ailesinin Selçuklu yeğenleriyle rekabetini unutmamıştı. Sadece Bizans'ta bağımsızlığını elde tutmak istese bile, Türk dünyası ile ilişkisini muhafaza etmesi gerekiyordu. Süleyman, topraklarını artırmak için olmasa dahi hiç olmazsa, kendisini takviye eden Türkmenlerin yolunu açık tutmak için ve kendisini üslerinden ayıracak olan düşman beyliklerin kuruluşunu engellemek gayesiyle doğuya yönelmeye de mecburdu.

Süleyman'ın doğuda da Bizans'ın resmî komutanlık sıfatından yararlanabildiği sanılmaktadır ve hatta Alexis Comnène'nin, büyük zararı önlemek için küçük bir fedakârlıkta bulunarak, Süleyman'ı Boğazlardan uzaklaştırma ümidi içinde, onun, İstanbul'la ilişkileri çok zayıf olan Doğu Bizans topraklarından hoşuna gidecek bölgeleri işgal etmesine müsaade etmek mecburiyetinde kaldığı intibaına da sahip olunulmaktadır. Antakya'dan direkt olarak İznik'te bulunan Süleyman'a yapıldığı sanılan bir davetin romanımsı hikâyesi bize nakledilmektedir. Ancak öyle sanılmaktadır ki, Süleyman,

---

Bryenne tarafından 1078'de hâlâ tanınmakta olan Mansur, daha sonra kaybolur. Anne Comnène, Bursuk'un Anadolu'da Süleyman'ın haleflerine karşı daha sonraki bir müdahalesinden bahseder.

BUNDARI· 70, (krş. *Zübbe* 65) Bursuk'un Rumlara 300.000 dinar vergi yüklediğinden söz eder.

[71] BRYENNE, 160; ANNE, 178, Süleyman o andan itibaren, resmen sultan olmamıştır. Bu unvan ona, ancak XII. yüzyılda Halife tarafından resmen verilmiştir.

yardımcılarından biri olan Ebü'l-Kâsım'ı İznik'te bırakarak, daha 1084 yılından önce, sahip olması gerektiği Konya'nın ötesinde, Philarète'in topraklarının merkezden uzak olan Kilikya bölgesini onun elinden almıştır. Dikkat çekici bir olay da şudur: Süleyman, bu bölgeye bir kadı tayin etmek için Tripolili İbn Ammar'a başvurmuştur ki, şüphesiz İbn Ammar'ın donanması bu bölgenin limanlarına gidip geliyordu[72]. İşte Süleyman, bu olaylar sırasındadır ki, Philarète'in yokluğunda onun nâibinin Antakya'dan kendisine gönderdiği daveti alır. Süleyman'a davetiye çıkaran bu kişi, belki de Philarète'in öz oğluydu. Çünkü o, Philarète'in son derece İslam taraftarı eğilimlerine karşıydı. Bu sebeple, o günlerde Bizans'ın nâibi gözüken Süleyman'a başvuruyordu. Doğru veya yanlış, ilk bakışta zıt gözüken bu izahın, teklif edilmiş olması ilgi çekicidir. Süleyman fırsatı kaçırmamak için, bir avuç insanla koşarak bölgeye geldi ve geceleyin şehre girdi (Aralık 1084). İç kaleye sığınmış olan birlikler, Philarète kendilerine yardım edemediğinden, birkaç gün sonra esir alındılar[73]. Herhangi bir yağma olayına girişilmedi. Fetih tabiatıyla İslam dünyasında, büyük bir yankı yaptı; Rum olmayan Hristiyanlar arasında da fena karşılanmadı. Çünkü Bizanslı din adamlarının yerlilere vermeyi reddetmiş oldukları kiliseleri[74], tabiatıyla cami olan katedral hariç, Süleyman kendilerine bağışladı. Süleyman'ın şimdi fethinin Melikşah tarafında resmen tanınmasını beklemiş olması ve onun da şimdilik meseleye müdahale edemediğinden tabiatıyla saltanat meselesini de söz konusu etmeksizin bu fethin Süleyman'a ait olduğunu kabullenmiş olması muhtemeldir.

[72] AZÎMÎ 476 yılı; SIBT, 184 r*. Arada bir bu fethe atıf yapan başka kaynaklar, onun Antakya'anın fethinden daha önce olduğuna inanırlar; İbn Ebî Tayyî (İBN ŞADDAD, Londra 82 r*)'nin onu Müslim'e atfettiği görülür. Türkler, 1087 yılından önce Myra (Likya)'ya girmişlerdir.

[73] İBÜ'Ş-ŞİNNE, 211'de, papaz Michel olayın şahidi olarak gösterilir. Bütün yazarlar ondan söz ederler. Özellikle krş *İA.*, 89; SIBT, 184 v*; KEMÂL, 107 r*-v*; MICH., 173, MATHIEU, 187; ANNE COMNÈNE, 300; Lazkiye (Laodicèe) aynı günlerde düştü.

[74] MICHEL, 174.

Aynı devirde, Küçük Asya'ya büyük ölçüde başka Türk beyleri tayin edilmiştir. Güney yollarına hâkim olan beyler, Süleyman'ın nâipleriydi. Cahan ve Kapadokya'da Ebü'l-Kâsım'ın kardeşi Buldacı vardı[75]. Malatya'nın yakınında, adı geçen Buldacı veya Danişmend'le aynı kişi olup olmadığı bilinmeyen, Süleyman'ın dayısı olan ve kendisiyle yeniden karşılaşacağımız bir Türkmen beyi[76] ve

[75] MATHIEU, 191; ANNE, 304. Haçlılar (FOUCHER, 342) "Pulagit" isimli bir kimseyle karşılaşacaklar. Buldacı'nin okunuşu, Pulagit'nın de aynı kişi olduğu ihtimalini doğurmaktadır (*İ.A.*, X, 226, 362).

[76] İBN HAMDÛN, 477 yılı ve oradan naklen SIBT,476 yılı, Süleyman'ın sadece bir dayısından söz etmektedirler. İBN ŞADDÂD, Londra, 66 r°, bunların aynı kişi olduğunu söyler, fakat tarih olarak, Danişmend'in Malatya'yı aldığı 495 yılını belirtir. 477'de bu şehre bir taarruz yapılır, fakat olayı nakleden B.H., Süleyman'ın dayısını Michel'in vekayinâmesine göre bu döneme yerleştirdiği Danişmend'den açık bir şekilde ayırır. Onların haber verdiği Malatya seferi ile Hristiyan kaynakları tarafından zikredilmiş olan Cahan'ın işgali arasında zaman birliği mevcuttur. Ebü'l-Kâsım ve Buldacı'nın Süleyman'ın akrabaları olabileceklerine inanmak güç değildir, fakat delil yoktur. Michel tarafından bu andan itibaren Danişmend'in de olayların içine dahil edilişi hiçbir teminat arzetmez, zira onun kronolojisi son derece karışıktır. Danişmend, Türk hanedan beylerine ait bir listede Şah Armen'le, Sultan Sencer'le ve daha sonraki olaylar içinde gözükmektedir. Aksarayî ve Osmanlı tarihçileri Hezarfen, Âlî, Cennâbî tarafından toplanmış olan *Danişmend-nâme*'nin efsanevî geleneği, diğer beyliklerin başka kurucuları gibi, Anadolu'da Danişmend'in ilk silahlı güçlerini tabiatıyla bizzat Malazgirt savaşına yerleştirirler; ve *Danişmend-nâme*'ye göre, Halife, Sultan'la anaşarak onu Süleyman'ın ordusunun başına geçirir ve onu Süleyman'ın kız kardeşiyle evlendirir. Akrabalık mümkündür ve bu, Bohèmond'un Danişmend'in yanındaki esareti hakkında Orderic Vital, 23'in hikâyesiyle de telkin edilmiştir. Hezarfen, 479/1087'de, Danişmend'in oğlunun Süleyman'ın ölümünde, her halükârda daha sonra kendi sahası olacak olan Kapadokya bölgelerini ele geçirmiş olduğu intibaına sahiptir fakat, eğer bu imkânsız değilse, işaret etmek gerekir ki, olay 493 ve 523 yıllarının diğer iki olayı arasına sokulmuştur. Bu da, Arap yazısında kolayca yapılabilecek olan 7 ve 9 arasında bir karıştırmayı düşündürmektedir, dolayısıyla tarih 499 olacaktır ki, bu, (Süleyman b. Kutalmış'ın oğlu Süleyman diye de adlandırılan) Kılıçarslan'ın ölümündeki fetihlerin yaklaşık tarihidir, ki bu fetihler gerçek fetihlerdir. Aslında, ilk Haçlı Seferi'nin bütün hikâyeleri bu sırada Anadolu'da Danişmend'i tanıyorlarsa da, 1095 yılından önce ciddi kaynaklarımızda onun hakkında kesin hiçbir bilgi yoktur. Kabul edilebilecek olan husus, *Danişmend-nâme*'nin tanıdığı ve Haçlı Seferi'nden önce geldikleri tarihen bilinen Karatekin, Çaka gibi, Süleyman zamanında Anadolu'ya gelmiş olan beylere katılmak mecburiyetinde olduğu hususudur. Krş. Mükrimin Halil, "Danişmend", *İ.A.*; LAURENT (*Byzantion*, 1924)'ın CASANOVA (*Revue Numismatique*, 1894-1896)'nın eksik vesikalı makaleleri. Danişmend'in menşei ve soykütüğü daha sonra tartışılacaktır.

daha sonra Süleyman'ın kardeşi Alp İlek bulunmaktaydı. Daha kuzeyde, Karatekin adında biri Sinop'u işgal eder ki, bu Karatekin'in Melikşah'ın Diyarbakır'a göndermiş olduğu Karatekin'le aynı kişi olup olmadığı bilinmemektedir[77]. Sivas, Kayseri, vs.nin daha bu tarihten itibaren işgal edilmemiş olduğuna inanmak için hiçbir sebep yoktur, ancak bunların fethini o andan itibaren, her hâlükârda on sene sonra buralara sahip olacak olan Danişmend'e atfetmek veya bunun tersini söylemek hakkına da sahip olunamaz.

Müslim'in sınır komşusu olan Süleyman, Müslim'in de iyiden iyiye hissettiği, ikili durumunu ilan eder. Zira Müslüm, Rumların ödediği vergiyi Süleyman'dan talep etmekte ve Süleyman bu teklifi, kendi ifadesiyle, Müslüman ve Sultan'ın sadık uyruğu olarak gururla reddetmektedir ve Antakya valisi olarak Süleyman, kısa zaman önce Halep Müslümanları tarafından Bizanslılardan alınan bu şehrin mülhakatını istemekte ve tabiatıyla Müslim, buraları teslimi reddetmektedir[78]. Diyarbakır macerasından beri, durumunun sarsılmış olduğunu hisseden Müslim, büyük bir oyun oynamaktaydı. Samsat'ı Philaète'in elinden almıştı. Mısır'la geniş bir Arap koalisyonunun pazarlığını yapıyordu ve Melikşah'ın Takaş'a karşı seferine iştirak ettikten sonra, Diyarbakır'a dönen, orada İbn Cahîr'le savaşan ve Melikşah tarafından geriye dönmesi kendisine bildirildiğinde, Süleyman'a karşı Suriye'yi savunma zaruretini ileri sürerek özür dileyen Artuk'un bu konuya ilgisini çekme imkânını buluyordu. Gerçekten bu sırada Süleyman Halep için tehlikeli gözüküyordu. Müslim'e düşman Araplar, Çubuk gibi ganimete susamış Türkmenler, yenilgisinden sonra Müslim tarafından terhis edilmiş askerler, Süleyman'ın hizmetine girmişlerdi. Durum böyle iken, Müslim Süleyman'a saldırdı, fakat mağlup edilerek öldürüldü.

[77] ANNE, 300; SIBT, 188 v°. O, Sultanın iktidarını tanıyordu (daha sonra bilgi verilecek). Öyle görülüyor ki Selçuklulardan beri Hemedan önünde orduların kamp kurduğu ova Merc-i Karatekin diye adlandırılmaktadır: Bu da onun meşhur bir bey olduğu ihtimalini ortaya koyar: fakat bizimki midir?

[78] AZÎMÎ, İBN KALÂNİSÎ ve İBN HAMDÛN, 478-479 yılları; *İA.*, 90-91: SIBT- 187 v°-9v°; KEMÂl, 108 r°, 109v° MICHEL, 179; MATHIEU, 190; vs...

Süleyman, Halep'i kuşattı[79]. Buradaki Ukaylî vali Suriye'ye bir sefer hazırlığı içinde olduğunu bildiği Melikşah'ı, sonra da daha yakınında bulunan ve bel bağladığı ittifaktan yardım göremeyen Mısır'ın saldırısını geri püskürtmüş olan Tutuş'u yardıma çağırdı. Müslim'in ölümünde, Mısır saldırısı hakkında haber beklediği Cezire'den Şam'a sığınak aramaya gelmiş olan Artuk, yeniden Tutuş'a katılmıştı. Halep yakınında, Artuk'un başrolü oynamış olduğu bir savaşa girişildi; Süleyman öldürüldü (1086). Böylece iktidarları batıda Melikşah'a gölge düşürebilen belli başlı iki bey ortadan kalkıyordu. Melikşah'a, onların mirasını ele geçirmek kalıyordu[80].

Melikşah bunu hiç zahmet çekmeksizin gerçekleştirdi, zira bu kargaşalardan bıkmış usanmış olan halklar, ancak Sultan'a teslim olmak için can atıyorlardı. Hristiyanlar nezdinde[81], olduğu kadar Müslümanlar nezdinde de, Sultan'ın gücü ve iyi yönetimdeki şöhreti, onlara, normal bir hayata dönüş ümidi olarak gözüküyordu. Melikşah'ın muhtemelen 1084'ten beri hazırlanmış olduğu ve Takaş'ın isyanı yüzünden vazgeçmeye mecbur kaldığı sefer -ki İbn Cahîr'in harekâtı bu seferin yan koruması olarak telakki edilmiş olabilirdi- 1086'da gerçekleştirilebildi. Bu sefer, bir gezi niteliğinde idi. Musul ve Harran ile Fırat'a kadar bütün Cezire kapılarını bizzat kendileri açtılar. Topraklarının büyük bir kısmı elinden giden Philarète de Sultan'dan yana tavır koymaya başlamıştı. Bu onun için tek çareydi. Philarète Hristiyanların kendisini din değiştirerek elde etmiş olmakla suçladıkları bir bağımlılık karşılığında, elinde kalan bölgelerin resmen tasdikini umuyordu. Urfa isyan etmiş olduğundan, o, sadece Maraş'ı elinde tutmaktaydı ki, kısa zaman sonra orada ölecektir[82]. Melikşah sonra, Müslim'in halefine verdiği, Câfer Kalesi'nin Fırat geçidini elde etti; Ukaylî valisinin elinden Halep'i,

[79] AZÎMÎ ve İBN KALÂNİSÎ, 479, *İ.A.*, 96-98; SIBT, 189 v° 192 v°; KEMÂL, 109 v°-110 v°, v.s..

[80] AZÎMÎ ve İBN KALÂNİSÎ,479; *İ.A.*, 96-98, SIBT, 189 v°, 192 v°.

[81] MATHIEU, 196, 208 ve SARCAVAG, *Samuel d'Ani*'de, ZOHRAB baskısı, 75-76, lirik yazılardır. Ayrıca, BROSSET-ORPÈLIAN, 182.

[82] MATHIEU, 128-130; MICHEL, 173; B.H., 281; *İ.A.*, X, 296.

Şayzar'ın kendisinde kalmasını onaylama karşılığında İbn Munkiz'den Lazkiye (Laodicèe) ve Apamea'yı, küçük oğlu Kılıçarslan'ın muhafızı Süleyman'ın vezirinden Antakya'yı teslim aldı. Atına Akdeniz'in suyu içirmeye gitti ve doğu denizinden batı denizine kadar uzanan bir imparatorluğu yönetmek üzere kendisine bağlamış olan Allah'a şükretti[83].

Tutuş'a gelince, ne kalmaya, ne de Artuk'a rağmen direnmeye cesaret edebildiğinden, Artuk'u Kudüs'e yerleştirerek Şam'a gitti[84].

Melikşah, o zaman, Antaka'ya Haçlıların orada karşılaşacakları Yağıbasan b. Alp'i, Halep'e Zengîlerin atası Aksungur'u vali tayin ederek ve daha önceki seferlerine katılmış olan en değerli emirlerinden Bozan'a Urfa'nın kuşatılması işini tevdi ederek, Irak'a gitti. Bozan Urfa'yı ele geçirdi. Buraya sivil vali olarak Grek dinine mensup Ermeni "curapolate"Thoros'u bıraktı (1087). Aynı şekilde Malatya'da, Philarète'in komutanı Ermeni-Rum asıllı Gabriel, muhtemelen Süleyman b. Kutalmış'ın kardeşi Alp İlek'in murakabesi altında, yerinde kaldı[85].

Melikşah, Ermenistan'a hiç gitmedi. Onun iktidarı orada şüphesiz teorik olarak kabul edilmişti. Fakat İran Ermenistanı ile Doğu Toroslar arasındaki bölgeler hususunda hiçbir şey bilmemekteyiz. Bildiğimiz tek şey, Melikşah'ın Gürcülere karşı Ermenistan'a doğru, Arran'da, Azerbaycan'ın ve Aras yolunun kuzey örtüsünü sağlamlaştırmakla meşgul olduğudur. Öyle görülüyor ki, daha saltanatının ilk yıllarında Melikşah, artık Ebü'l-Esvârın oğlu Fadlun'un kaypak ve şüphesiz dengesiz bağımlılığından memnun

[83] AZÎMÎ, İBN KALÂNİSÎ ve İBN HAMDÛN, 479; 97-8; *İ.A.*, 97-8 SIBT 194 r°; KEMÂL, 111 v°-112 r°; MICHEL, 179 *Chron. Anon. Syriaque*, Chabot baskısı, 48-49; v.s. Kısaca, Râvendî, 128'nin yararlandığı *Zahirü'd-Din* Nişâpurî'yi takip eden bütün İran'lı tarihçiler. Rivayet edilir ki, Nizâmü'l-Mülk, geleceğini güvence altına almak için, Türkistan'da bir sefer sırasında, Antakya'nın yıllık vergisini Melikşah'a gönderttirir. SIBT'de de görüldüğü gibi, Süleyman'ın Antakya'daki temsilcisi, "Amîd" diye adlandırılır. Bu unvan, İran'da merkezî hükümet yöneticilerine ve valilere verilen ortak addır.

[84] *İ.A.*, 96, 98.

[85] MUTHIEU, 211; MICHEL, 179; *Chron. An. Syr.*, 49-52.

kalmadığından, Gence'yi işgal etmiş ve burayı ikta olarak, Tuğrul Bey ve Alparslan'ın büyük emirlerinden biri olan Sarhang Savtekin'e vermişti. Fakat Gürcüler, saldırganlıklarından vazgeçmeyerek Kars'ı işgal etmişlerdi; ancak Ahmet isimli bir Türk, Kars'ı geri aldı[86]. Beyliğini 40.000 dinar vergi karşılığı tekrar elde etmiş olan Fadlun, belki de Sarhang'ın ölümü üzerine, yeniden isyan etmişti. Anadolu seferine çıkmadan önce, 480/1087 ve 484/1091 yılları arasında, kuvvetlerinin bir kısmı Ermeni olan Bozan, Fadlun'a karşı gönderildi. Bozan Gence'yi geri aldı ve ülkeyi askerî iktalara ayırdı ve kendi hissesini Antakyalı Yağıbasan'a verdi ki onun oğlu daha sonra buraya sığınmak zorunda kalacaktır. Azerbaycan, Türk iskânının kifayetsiz olduğu bölgelerde Türklerin ileriye ayrılmış iktisadî bir üssü olarak kalıyordu. Aynı devirde Bozan'ın hem Urfa'da hem Anadolu'da hem de Azerbaycan'daki mevcudiyeti, onun bir nevi Hristiyan cephesindeki harekâtın umumî mevcudiyeti, onun bir nevi Hristiyan cephesindeki harekâtın umumî kumandanlığına sahip olduğu intibaını vermektedir. Berkyaruk, tahta çıkışında, daha açık bir şekilde, kendi bütünlüğü içinde Azerbaycan'ı ve uzakta bulunan bütün toprakları veya Türk birliklerini dayısı Yâkûtî oğlu İsmail için komutanlık haline getirmek zorundaydı. İsmail'in ailesi şüphesiz bu bölgedeki taraftarlarını muhafaza etmişti. O zaman İran Selçuklularının iç tekâmülü, Azerbaycan'da duraklayan savaşcı kuvvetlerin faaliyetini içeriye doğru çevirmiş olmasına rağmen, Azerbaycan'da şüphesiz ona halef olan Selçuklu beyleri de vardı[87].

Anadolu'da Melikşah, Alexis'nin yardımıyla, Ebü'l-Kâsım'ın devam eden gücünü kırmak için, Süleyman'ın ölümünden yararlanmayı denemişti. Selçukluların ayrılışı, Ebü'l-Kâsım'ın, yerlilerin yardımıyla, yayılışını sürdürmek için yeteri kadar kuvveti muhafaza etmesini engellememişti. Osmanlılardan ve onların Ege denizi sa-

[86] Hezarfen, onun ilk adının Danişmend olduğunu yazar.

[87] MATHIEU, 199, 207; BROSSET, 243-348; *İA.*, X, 194; BUNDARI, 140; *Zübde* 63. Aksungur, kendisini Suriye'de yerleşmiş addetmiyordu. Karısı ölünce, tabutunu doğuya götürdü (AZÎMÎ, 481; İBN KALÂNİSÎ, 119, vs...) Şirvanşah, Melikşah'a düzenli bir vergi ödemeye razı olmuştu (BUNDARI, 140.)

hillerindeki çağdaşlarından iki asır önce, Ebü'l-Kâsım, kendi donanmasını kuruyor. Bu defa Alexis, bizans'ın hizmetine girmiş bir Türk olan Tatikios'un kumanda ettiği bir ordu ile denizde ve karada onu emri altına almayı başarıyor. Mamafih bu hazırlığın asıl sebebi, Melikşah'ın Suriye'de kendisine refakat eden, Bursuk kumandası altında yeniden göndermiş olduğu bir ordunun yaklaşması oldu. Melikşah, daha önce bir elçi (çavuş. Bu kelimeyi Anne özel isim olarak kullanmıştır)[88] vasıtasıyla, Alexis Comnène'e, kendisiyle ittifak kurması karşılığında, Anadolu kıyılarından Türkleri geriye çekmeyi teklif ederek, durumu daha önceden bildirmişti. Alexis, itimat etmedi ve din değiştirttiği ve Bizans dükü yaptığı elçiyi satın alarak ve Sultan adına Sinop'u ele geçirmek için onunla işbirliğinden istifade ederek kendisinin daha kurnaz olduğunu zannetti. Fakat Bursuk geldiği vakit, onu bir istilacı olarak telakki etti ve Ebü'l-Kâsım'dan daha tehlikeli gördü; İstanbul'a kabul edilmiş olan Ebü'l-Kâsım'ın barışma tekliflerini kabul etti ve nihayet İznik'te, Bursuk'a karşı, onun yardımına koştu. Bursuk, geri çekilmek zorunda kaldı. Bununla birlikte, Melikşah, Küçük Asya'da yaşayan Türkleri emri altına almak düşüncesinden vazgeçmemişti. Böyle uzak bir mesafede bu sonuca ulaşmanın tek çaresinin Alexis'nin desteği ile gerçekleşeceğine inanıyordu. Bizans topraklarında gözü yoktu. Fakat Bizans topraklarında bile olsalar, onları itaatı altına almak için ve fetih fikrine kapılmaksızın, netice itibariyle onlara karşı müdahaleye yetkili olduğundan, kendisini bütün Türklerin lideri olarak telakki ediyordu. Bu fikir bilhassa, Süleyman misalinin göstermiş olduğu, daha sonra onun halefi örneğinin de ispat edeceği gibi, Anadolu Türkleri, bu ülkede elde ettikleri gücü Selçuklu İmparatorluğu'nun hayatî bölgelerine doğru dönmek gayesiyle kullanabilecekleri için, son derece lüzumlu idi. Melikşah, 1092 yılının başında, Ebü'l-Kâsım'ı zararsız hale getirmek ve Alexis'ye bir öncekine nazaran daha mükemmel bir ittifak kurmayı teklif etmek gibi iki görevle Bozan'ı Anadolu'ya gönderdi. Alexis'in bir kızıyla Sultan'ın bir oğlu evlenecekler, Anadolu topraklarının Antakya'ya kadar olan kısmı, diğer

[88] Bu kelimenin çoğulu SIBT'de *şâuşiya* olarak yazılmıştır, 193 v°.

bir deyişle, Süleyman'ın bütün toprakları Bizans'a iade edilecekti. Nihayet, Sultan Basileus'ün ihtiyaç duyacağı askerî birlikleri onun emrine amade kılıyordu. Bu, hiçbir vakit tahammül edilmez Türkmenlerini geri döndürmek için iyi bir çareydi. Bozan, İznik'i itaat altına alamadıysa da, en azından Ebü'l-Kâsım'ın topraklarından bir kısmını işgal etti. Ebü'l-Kâsım, Melikşah'ın yanına gitti. Melikşah da onu Bozan'la anlaşması için geri gönderdi, ancak dönüş yolunda yakalandı ve boğduruldu. Alexis'ye gelince, Hristiyanlık inancına ters düştüğü için evlenme fikrini kabul etmeksizin, hiç olmazsa bu sefer elçiye cevap verdi. Fakat Melikşah'ın elçileri, evlenmesi söz konusu olan şehzadenin ölümünü öğrendikleri zaman henüz Melikşah'ın yanına dönmemişlerdi. Bozan'ın Urfa'ya ulaştığı sırada onlar da geri döndüler. Ebü'l-Kâsım'ın Kapadokya'dan geri gelen kardeşi Buldacı, İznik'te onun yerine geçti. Kısa bir zaman sonra, Melikşah'ın ölümünde birbirini takip eden karışıklıklardan yararlanarak, daha önce Antakya'dan götürülmüş olduğu İran'dan kaçan Süleyman'ın oğlu Kılıçarslan Anadolu'ya geldi ki o, baba mirasının Anadolu kesimini hiç güçlük çekmeksizin yeniden ele geçirecektir, o halde bu bölgede değişen hiçbir şey yoktu[89].

Bizans için tehlike değişmemişti. Şahsen Kılıçarslan, daha çok doğu ile olan ilişkilerini sağlamlaştırmakla meşgul gözüküyorsa da, onu nâipleri, Bizans'ı karadan ve denizden hırpalmaya devam etmekteydiler. Onlardan biri olan Beylerbeyi İl-Han, Apollonia ad Rhyndacum ve Cyzique'i işgal etti, oraları geri almak için Alexis, iki sefer yapmak zorunda kaldı. Bir başka komutan Çaka Bey[90], Bizans direnişinin güçlü olduğu boğazların yakın çevrelerinden uzaklaşarak, Klazomen, Foça ve İzmir'i işgal eder, yerli denizcilerin yardımıyla bir donanma kurar ve denizin kollarını aşarak, hatta Bizans'ın askerî münasebetlerini de tehlikeye sokarak, Sakız, Midilli, Sisam'a yerleşir. Birinci yenilgisinden sonra, bir Rum donanması, adaları

[89] Tek kaynak, ANNE, 302-311 ve 313-319; îma yollu anlatım için, MATHIEU, 208; KEMÂL, 111r°.

[90] Rumca: *Τζαχας* Benim okuyuşum *Danişmend-nâme*'deki Çaka ile aynıyeti hipotezinden kaynaklanmaktadır.

geri almayı başarır; fakat Abidos'ta Çanakkale Boğazı'nı kapatan ve Avrupa'da Peçeneklerle münasebet kuran Çaka'nın korsan faaliyetini ortadan kaldırmaya muvaffak olamaz. Alexis, kendisiyle barış halinde bulunduğu Kılıçarslan'a başvurur. Alexis, Kılıçarslan'ın aynı zamanda kayınpederi olan nâibinin ihtirasıyla kendisini korkutur. Kılıçarslan, Çaka'yı bir şölene davet eder ve onu öldürtür. Fakat bu sürekli bir çözüm teşkil etmiyordu. Zira Çaka'nın halefleri olacaktı. Belki de Çaka'nın faaliyetinin *Dânişmend-nâme*'de de bıraktığı hatıra, bunun önemine işaret edecekti. Tarihen bilinen tek olay olarak Sinop'un işgalinden çok daha fazla savaş başarılarının, *Dânişmend-nâme*'de Karatekin'in müspet faaliyetleri arasında sayılması, şüphesiz aynı sebeple yerden göğe kadar haklı görülecekti. Uzakta, pratik olarak bağımsız olan Trabzon, daha çok Gürcistan'la münasebet halinde bulunan Thédore Gauras'ın yönetiminde, hâlâ Bizans ülkesi olarak duruyordu[91]. Haçlı Seferleri olmasaydı, Bizans İmparatorluğu'nda daha şimdiden, XIII. asır sonu ve XIV. asır başında yeniden sahip olacağı hususiyetleriyle ortaya çıkan Türk yayılışı, iki asır sonra elde edeceği neticelere bu dönemde ulaşmış olacaktı.

Suriye'de, doğrudan Selçuklu hâkimiyetinin kurulması, Türk nüfuzunun arttığı anlamına gelmemektedir. İster akıncı istilacılar niteliğinde olsun, ister yerli beylerin askerî kuvvetlerinin unsurları niteliğinde olsun, ister fatihler niteliğinde olsun, şimdiye kadar tek başına Türk nüfuzunu temsil etmiş olan Türkmenler, püskürtülmüşler ve yerlerini Memlûk garnizonları almıştı. Bunlardan bazıları şüphesiz Anadolu'daki kardeşlerinin sayılarını artırırken, mesela Çubuk gibi diğerleri, az çok Selçuklu politikasının planlarına hizmet etmek için Mekke ve Yemen'e doğru maceraya koştular. Ancak bunlar, Mısır'ın karşısında, dün Atsız iktidarının bugün ise Artuk iktidarının üssü durumunda olan Filistin'de kaldılar ve öyle görülüyor ki, burada kendilerini çevreleyen Bedevî Kelbilerle (kalbites) çarpışmaya girmediler. Buna karşılık, sayı bakımından az önemli fakat etkili olabilen bir unsur, İranlı kişiliğinde yeni hâkimiyete eşlik eder.

[91] ANNE, 320, 361, 423-435.

Melikşah'ın Tutuş'un nâiplerinin kuvvete başvurarak onlarla anlaşan hükümeti, yeni bir yayılma hareketi olarak değil, fakat nizamın yeniden tesisi olarak değerlendirilebilir. Sünni tarihlerin bir kervan eşkiyası olarak telakki ettikleri ve İran'a esir olarak gönderilen, Hums'un ve bir ara da Fâmiya (Apamèe)'nın Şii beyi Halaf b. Mulâ'ab'ın etkisiz hale getirilmesine, bu açıdan bakmak gerekmektedir. Bir ara Melikşah'ın nâipleri, Trablusşam (Tripoli)'a saldırırlar, fakat İbn Ammar, Tutuş'a rağmen, şehrinin kendi adına Melikşah tarafından onaylanmasının çaresini bulmuş olduğundan, saldırıdan vazgeçerler. Tutuş bir ara, bağımsız Mısır nâiplerinin tasarrufunda bulunan Sayda, Sur, Akra ve Beyrut'u ele geçirir. Fakat Bedrü'l-Cemâlî'nin yeniden teşkil ettiği Mısır ordusu tarafından buraların geri alınmasını engelleyemez. Süregelen bu ufak tertip çarpışmaları, Melikşah'ın ölümünden sonra, Mısır'a karşı uzun zamandan beri hazırlıkları yapılmış olan büyük bir sefer takip edecektir. Şartlar uygun olmadığından üç çeyrek yüzyıl bekletilen, büyük Mısır seferi, Nureddin ve Salahaddin tarafından gerçekleştirilecektir[92]. Mısır'a karşı kutsal şehirleri ve Yemen'i Abbasî hâkimiyetine çekmek için yapılan girişimler de henüz sonuca ulaşmamıştır.

Anadolu'da oluşa gelenlerin aksine, Melikşah'ın ölümü, Suriye Türkleri için kötü sonuçlar doğurdu. Melikşah'ın vârisi Berkyaruk'a karşı, Kuzey Suriye'nin ve Urfa'nın Selçuklu nâipleri Yağıbasan, Aksungur ve Bozan tarafından desteklenen Tutuş, taht üzerinde hak iddia etmeye başladı. Yağıbasan, seferi sırasında, Suriye'ye geri giden Aksungur ve Bozan tarafından terkedildiğinden, o da oraya geri dönmek zorunda kaldı. Fakat onları yakalamayı ve öldürmeyi başararak, Cezire'nin sistemli bir şekilde fethini yeniden ele aldı. Cezire'de, Ukaylî'nin yönettiği Arap isyanını bastırdı ve İran'a girdi. Orada yenilgiye uğradı ve öldü (488/1095). Oğulları Dukak ve Rıdvan, Suriye'de tutunabildiler; fakat birlikte kalmalarının kötü sonuçlar doğuracağını anlayınca, birisi Halep'e öteki

[92] İBN KALÂNİSÎ, 120-121; AZÎMÎ, 482-483; *İ.A.*, 119, 136; KEMÂL, 113 r°; SIBT, 202 r°, 204 r°-v°; İBN MUYESSER, 28-29. Yemen ve Mekke için bk, *İ.A.*, 135, 137.

ise Şam'a yerleşti ve bu da yetmiyormuş gibi, her ikisi de gençti, kendileri için birer vasî "atabek" tayin edilmişti. Rıdvan vasîsi ile anlaşamadığından, Humus'ta kendisine ait bir beylik kurdu. Tabiatıyla, Bedrü'l-Cemâlî'nin nizamı yeniden tesis ettiği ve orduyu yeniden teşkilatlandırdığı, Mısır, bu durumdan, sırf bağımsız hale gelmiş güney sahil şehirlerini tekrar itaat altına almak için değil, fakat Haçlıların kuzeye yaklaşmasının kendisine Artuklulardan Kudüs'ü alma imkânı vereceği Filistin'de tekrar görünmek için yararlandı. O halde, Selçuklu sahasının küçülmesi ve imparatorluğun parçalanması söz konusuydu. Buna paralel olarak, Kuzey Suriye'de Fatimi tesiri de artıyordu. Bu bölgede bulanan Apamea'ya Mısırlı naip olarak Halaf b. Mulâ'ab yeniden yerleşiyor ve yine bu bölgede, Rıdvan, daha sonra, "Haşşâşiyyûn = assassins" İsmâililerin terörist milis kuvvetine çağrıda bulunmanın bekleyişi içinde, bir ara, Fatimiler adına hutbe okutuyordu[93].

Fakat bu olay, henüz en vahim olanı değildi. Doğudaki faaliyeti için Tutuş, henüz Suriye'ye sağlam bir şekilde yerleşmeye zaman bulamamış olan ve başka yerlerde keşfedilmiş daha geniş umutların oraya dönme düşüncesinden vazgeçirdiği Türk unsurları, Suriye'den götürmüştü. Melikşah'la aynı sıralarda ölmüş olan Artuk'un oğulları, birbirlerine karşı, Rıdvan ve Dukak arasındaki kavgalara katıldıktan sonra Filistin'i kaybedince, tekrar Mezopotamya'ya döndüler. Oraya vardıklarında, kardeşlerden biri Sökmen, Suruc'u işgal etti, diğeri yani İlgazi ise bir müddet Berkyaruk'un hizmetinde askerî kumandanlık görevi yaptı. Neticede her ikisi, bu bölgede, Selçuklu valilerinin olduğu kadar diğer Türkmen beylerinin de zararına uzun bir geleceğe sahip bir beylik kuracaklardır[94]. Aslında Suriye'de Atsız'a bağlı olanların neslinden gelen veya başka Türkmenler kalmıştır. Fakat bunların sayısı çok azdır, hatta

[93] İBN KALÂNİSÎ, 121-133; İBNÜ'L-AZRAK, 152; İBNÜ'L-ESİR, 486-490 yılları; KEMÂL, 113 r° vd.; MATHIEU, 208; ANNE, 315; vs.

[94] Krş. Cl. Chane, "Diyar Bakr ua temps des premiers Artuqides", *Journal Asiatique*, 1935 ve İBN KAL"ANİSÎ, 127; *İA.*, 167, 168; KEMÂL, 11 7 v°, 118 r°. Yukarıda görülen İbn Dumlac'ın soyundan gelenler Diyarbakır'da Erzen'e de yerleşeceklerdir.

kuzeyde hiç yoktur. Mahallî küçük bir beyin kaynakları da, eskiden bütün Selçuklu İmparatorluğu'nun hâkiminin gönderebilmiş olduğu ölçüde, Memlûk Türklerinin ihtiyaçlarını karşılamaya imkân vermemektedir ve bizzat bu imparatorluk, Melikşah'ın halefleri arasındaki rekabetler yüzünden parçalandığı için, ondan yardım talebinde bulunulması artık çok nadiren mümkün olabiliyordu. Zaten yardım geldiği zaman da şüphe ile karşılanıyordu, zira Suriyeli emirlerin mallarını ellerinden alma arzusuna sahip değiller miydi? Haçlı seferleri döneminde, Dukak'tan daha çok Rıdvan'da dikkati çeken husus, gerçek bir ordu hazırlamadaki kabiliyetsizlikti. Dukak ve Rıdvan, Suriye'de hâlâ kamp kurmuş havasındaydılar. Türk kuvvetleri Diyarbakır'da idiler. Bu bölgede, Mervanoğullarının ve Ukaylîlerin düşüşü ve Tutuş'un fethi, bir Türk valinin Musul'a yerleşmesine yol açmıştı ve bilhassa, kalabalık Türkmen birlikleri sarp dağlardan Diyarbakır'a inmişlerdi. Bir ihtiras yüzünden değil fakat zaruret dolayısıyladır ki, Dukak ve onun Atabeyi Tuğtekin'in hakimiyetlerini ve Rıdvan'ın da Fırat'ın girişlerini elde etmek için onlarla uğraştığını görüyoruz ve bu Türkmenler şimdi kendilerine uygun bir ülkeye yerleştiklerinden, onları artık bir takım maceralar için umduklarını bulamayacakları uzak memleketlere kalıcı olarak götürmek kolay bir işe benzemiyordu. Artık Türkmen beylerini düşündüren husus, dayanak noktalarının ve çevrelerindeki toprakların elde edilmesi, kısaca beyliklerin kurulmasıdır. Birçok bey, Diyarbakır'da rekabete giriştiler, sonunda Artuklular tarafından XII. asrın ilk çeyreğinde elendiler veya onlara boyun eğmek zorunda kaldılar. Bununla birlikte Van Gölü yolu üzerinde bir başka bey, Kızıl Arslan, en şöhretli günlerini yaşıyordu[95]. Urfa ve Toros bölgesine gelince, Türklerin oralardaki çekimserliği, boyun eğmiş fakat yok olmamış olan Ermeni şeflerinin bağımsız beyler olarak yeniden ortaya çıkmasına yol açmıştır. Türkmenlerin, Süleyman ve Melikşah zamanında bile, geçip gitmekten başka bir şey yapmadıkları, Maraş, orta ve doğu Toros bölgesinde, Haçlılar buralara geldikleri zaman,

[95] Bu şahıs, Suriye'de Haçlılara karşı yapılan savaşlarda ve Azeybaycan'daki çarpışmalarda, göze çarpmaya başlar ve şüphesiz bu *Chanson d' Antioche*'un "Lion Rouge" (Kızıl Arslan'ın Fransızca tercümesi)'udur.

Philarète'in veya başkalarının eski nâipleri olan bağımsız beyler bulunuyordu. Bozan'ın ölümünden sonra Tutuş'un daha önce Malatya'ya hâkim olan Alp-İlek b. Kutalmış'ı yerleştirdiği sanılan Urfa'da bile, Thoros, Malatya'da Gabriel'in yaptığı gibi, onun birliklerinden kurtulmayı başarmıştı. Thoros'a saldıran Kılıçarslan, Haçlılar tarafından durduruldu. Sadece Samsat'ta Türk Balduk kaldı[96,97].

Küçük Asya'da da dışarıdan gelen göç hareketi durmuş gözükmektedir. Azerbaycan, ikinci derecede de Diyarbakır vasıtasıyla, İran ve Anadolu Türkmenleri arasındaki münasebet devam ediyordu. İran Selçukluları için Anadolu, "bilinmez bir ülke" (terra incognita) idi. Berkyaruk belirsiz bir biçimde blok halinde İsmail'i "İran'ın sınırları dışında bulunan ülkelerin sahibi" tayin eder[98]. Birkaç yıl sonra, kardeşi Muhammed ile saltanatı paylaştığı vakit, Muhammed'in sahip olduğu Azerbaycan dışında, Suriye, Cezire ve Ermenistan'da hutbenin kendi adına okunacağı kararlaştırıldı ve bunun ötesinde hiçbir şeyden bahsedilmemektedir. Sınırları ne kadar belirsiz olursa olsun "Ermenistan" deyimi asla, esas itibariyle Anadolu'dan müteşekkil olan "Rum ülkesi"ni içine almamıştı. Ermenistan Türkmenlerinin Artuklu Belek'e karşı Trabzonlu Gavras'la ittifak kurdukları veya Azerbaycan birlikleriyle Artuklu Diyarbakır birliklerini biraraya getirmekle birlikte Gürcü aleyhtarı olan koalisyonda yer almadıkları görüldüğünde, bunların yani Ermenistan Türkmenlerinin Azerbaycan Selçuklularıyla olduğu kadar Trabzon'un ve Gürcistan'ın komşu Hristiyan devletleriyle de aralarının iyi olup olmadığını sormak da yerinde olur. Azeybaycan'ı tasarrufu altında bulunduran Sultan'ın belli belirsiz hâkimiyeti, Van Gölü üzerinde Ahlat'a, bir müddet sonra bağımsız olarak, belki de

96 Bu kişinin İbnü'l-Esir'in birkaç yıl sonra Bağdat'ta tanıdığı Baldukıya Türkleri ile münasebeti olabilir (X, 393). Çünkü *Chronique Syriaque* 59, onu Baldukıya diye adlandırır. Onun Arapça ismi Süleyman'dı ve bir "gazi"nin oğlu idi. Ancak onun Danişmend'in oğlu "Gazi" olup olmadığını belirten başka bir belgeye rastlanmamaktadır (MATHIEU, 210; KEMÂL, 118 r). Onun, henüz yeni doğmuş olan Süleyman b. Ilgazi ile de ilişkisi olamaz.*

97 MICH, 179; MATHIEU, 211; *Chron. Anon. Syr.* 51-64 (son derece detaylı); ANNE, 319.

98 MATHIEU, 207.

496/1113'te Muhammed'in kaçak olarak dolaştığı Erzurum'a kadar uzanıyordu. Doğrusunu söylemek gerekirse, Ermenistan daha şimdiden "İran'ın sınırları dışınadır"; yani, Ermenistan, İran ve Mezopotamya halkının kendisiyle münasebette bulunduğu yerli Müslüman halka sahip olmadığından, İran halkı onlardan hemen hemen tamamen habersizdir ve tarih kitapları onlardan tek kelime bahsetmemektedirler. Bununla birlikte, oraya yerleşen Türkmen gruplarının ve beylerin büyük bir güce veya önemli bir faaliyete sahip oldukları az da olsa ihtimal dahilindedir; herşeye rağmen bu faaliyet, bazen İran tarihleri ve daha sık olarak da, daha batıda, Rum Selçuklularının ve Danişmedoğullarının tarihinden haberdar olan Ermeni ve Süryanî kronikleri tarafından duyurulacaktı. Söylenebilen hususlar şunlardır: Erzurum'da Saltukluların, Erzincan -Divriği'de Mengücekoğullarının iki küçük beyliği XI. asrın sonu XII. asrın başına doğru kurulmuşlardır. Bu beyliklerden ilk olarak bir defa 496/1103'te[99], ikinci defa da 518/1124'te[100] bahsedildiğini anlıyoruz ki, bu beylikler, XIII. asrın başına kadar devam edeceklerdir. Görünüşe göre Erzurum'un ilk beyi olan Saltuk'un oğlu Ali'in halk içinde belli bir şöhrete ulaştığı anlaşılıyor[101].

Daha batıda, Haçlı Seferleri sırasında, Anadolu bozkırının kuzey çevresinde, hemen hemen Ankara'dan Kayseri ve Sivas'a uzanan yolu işgal eden Danişmendoğulları ile karşılaşıyoruz. Bu sırada Selçuklular, İznik-Konya (ve oradan Kilikya-Antakya ve bir ara Cahan-Malatya) yollarıyla birlikte, söz konusu bozkırın batısına ve güneyine sahip bulunuyorlardı. Zira henüz bir yarı göçebelik safhasında ve bilhassa Türklerin arkada bıraktıkları ülkelerle ilişkilerin ehemmiyet arzettiği bu dönemlerde, söz konusu olan ülkelerden daha çok yollardı.

[99] *İ.A.*, 247 a.

[100] MİCH., 205; İBN KALÂNİSÎ, 504; İBNÜ'L-FURAT (Viyana), I, 153 v°.

[101] Bu şahıs, şüphesiz Erivanlı Mkhitar'ın 90, (kronolojik açıdan sayfa yerinde değildir) "Erzurumlu tiran Ali Armeni"si, Orderic Vital'in, 247 vd., Harput prensinin komşusu, "Medlerin kralı Ali"sidir.

Danişmendoğullarının menşei hakkında çok mürekkep akıtıldı[102]. Anadolu'ya geliş tarihleri üzerinde de bir hayli tartışma yapıldı. Eğer Haçlı seferleri'nde uzun zamandan beri önemli bir rol oynamışlarsa, bu seferlerin arifesinden önce onlardan bahsedilmesini isteminin izahını yapmak zor olacaktır. Danişmendlilerin ilki, ancak Süleyman'ın ölümüne doğru gerçek bağımsız bir bey olabildi. Belki Süleyman onu tanıyordu ve belki de ona evlilik yoluyla hısım da olmuştu. Bütün eski Latin, Arap, Grek, Süryani ve Ermeni kaynaklarımız, Danişmend'i, Haçlıların karşılarında bulacakları bir bey olarak adlandırmakta müttefiktirler ve Hristiyan kaynakları onun 1104'e doğru öldüğünü söylemekedirler[103]. Sadece İbnü'l-Esir (ve onun takipçileri) ile Hezarfen, onun daha erken öldüğünü (Hezarfen'e göre 479/1086'dan önce), fakat buna mukabil oğlunun hayatını 1104'ün ötesine, bütün diğerlerinin onun fiilen öldürüldüğü hususunda anlaştıkları çok daha aşağı bir tarihe (1143'e doğru) kadar uzatırlar. Diğer taraftan sadece İbnü'l-Esir, başkalarının Arapça Muhammed ismiyle, veya Emir Gazi unvanıyla adlandırdıkları bu oğlun Türkçe adı olan Gümüştekin'i tanımaktadır. Yine sadece İbnü'l-Esir, hanedanın kurucusunun Türkçe adını Taylu olarak belirtir ki, Hezarfen onu Arapça ismi olan Ahmet ve diğer bütün kaynaklar Danişmend unvanıyla adlandırır. İbnü'l-Esir veya kaynağının Gümüştekin adını söz konusu tarihte karşılaştıkları Danişmendli adına farazi olarak uygulamamış olduklarını ispat etmez, çünkü onlar Danişmendliyi daha sonra tanıyorlardı[104].

[102] XIII. yüzyılda henüz karanlıktı (İBN BÎBÎ, 3).

[103] MICHEL, 192; MATHIEU, 74.

[104] Hezarfen, Danişmend'in bir gümüş madeni fethetmesiyle, oğlunun adının Gümüştekin olması arasında ilişki bulunduğunu söyler. İstanbul Müzesi Kataloğundaki parada, IV, No 101, s.84, Danişmend'in ölüm tarihinin V/XI. yüzyıla kadar götürülmesini mecburi kılan bir delil bulunduğuna inanılmıştır. Bu tarih şöyle izah edilmiştir; (I) *IN* (2) *ετους* ifade eden ΛΑ (3) *OYIOC* ve arkada: (1) *TOY ME* (2) *ΓΑΛΟΥΜΕ* (3) *ΛΗΚΙΑΜΕ* (4) *ΤΓΑΖΗ*. Kendi niteliği icabı imkânsız olmayan bir yaklaşımla, Ahmed Tevhid, birinci satırı Gümüştekin'in tahta çıkışının başlangıç yılının işareti (*indiction* I) olarak, ikinciyi ise saltanat süresinin 31 yılı olarak anlamaktadır (*indiction*, önemli bir olaydan sonra geçen 15 yıllık süre demektir. Yani bir *indiction* yılı 15 yıla tekabül eder). Ahmet Gazi 1134'te öldüğünden, bir *indiction*'un 1 yılı ancak 1122 veya 1107'ye tesadüf eder ve netice

Üstelik tarihen bilinen ilk Danişmendlinin baba veya oğul olması bizce pek önemli değildir. Daha önemlisi, onun meşei meselesidir. Efsane, onun ailesini Bizans savaşlarının Arap kahramanı Battal Gazi'nın ailesiyle birleştirerek ve netice itibariyle onun Malatya menşeli olduğunu ilan ederek, meseleyi anlaşılmaz hale sokmuştur. Bu iddia çok kolay bir şekilde kabul edilmiştir. Malatya'da doğduğundan Danişmend, bu tarihte Bizans'ın uyruğu ve şüphesiz Hristiyan olacaktı. Hiç şüphesiz, din değiştirmiş hatta Türklere karışmış yerlilerden örnekler vardır[105]. Fakat diğer yazarlar, onun İran Ermenistanından -yani Azerbaycan'dan- gelmiş olduğunu söylemektedirler ki, bu durum bizi, dışarıdan gelen Türkmen göçünün hareket üssüne götürmektedir. O halde, oranın yerlisi midir? Eğer kendisini Arsaslıların (Arsacides) soyundanmış gibi göstermek istediği doğruysa, belki de o yerli uyruklarını onlardan biri olduğuna inandırmaktan hoşlanıyordu. Bilhassa Horasan'da çok sık olarak kullanıldığına rastlanılan ve Farsça bir deyim olan Danişmend unvanını ona Türkmenler vermiş olabilirler. Fakat Türkmenlerden biri olmasaydı, onlar arasında böylesine başarı kazanması mümkün olabilir miydi? Ve nihayet, başka yerlerde bilinmemesine rağmen iptal etme hakkına sahip olunamayan bu Taylu adı daha ziyade bir Türk adı olarak gözükmüyor mu?[106]. Danişmend'in, gazilerin başkanının bir unvanı olması da mümkündür[107].

---

itibariyle onun tahta çıkışı 1091 veya 1076 olacaktır. Fakat başka türlü anlaşılması gerektiği sanılmaktadır. Oğul manasına gelen *ΟΥΙΟC*, normal şekliyle, bu oğulun adının önünde yer almak zorundadır. (Bu ana kadar Danişmendoğullarında olmamakla birlite) çok iyi tanınan bir isim vardır: İnal. İkinci satırın I saltanat yılı manasına gelecek olan *A* harfi fazlalık gözükecektir. ετους ile *A*'nın arasına *A*'nın eklenmesi, böylesine iptidaî bir şekilde yapılmış bir parada küçük bir engeldir. O halde bu engel kaldırılmış gözüküyor. İsmail b. Danişmend adlı biri, 495'te Azîmî tarafından ve 493 ve 495'te *İA.*, X, 204 ve 242 tarafından bilinmektedir.

[105] Mesela, Diyarbakır'da Siverekli Banû Bogusag'lar (MICHEL, 244, 260); yukarıda not 38'e bkz.

[106] Tabiatıyla anane, Türkmenlerle yerliler arasındaki kaynaşmayı tasdik etmekle menfaat bulmaktadır. Danişmed'in yerli bir hanımı vardı (Orderic Vital. X. 23: *Miracles de St. Lèonard*, AASS, Novembre 3, 160 vd.)

[107] Gazneli Mahmud zamanında, gazi liderlerinden birinin Danişmend unvanını taşıdığına tesadüf olunmaktadır (Mübârek Şah, terc. I.M. SHAFI, *Islamic Culture*, 1938, s. 219).

Her hâlükârda gerçek olan şudur: Danişmend, Anadolu'da Türkmen beyini temsil etmektedir. Anane bu durumu tespit etmeye yetmektedir; ve Anne Comnène'in çağdaş tanıklığı da bu hususu desteklemektedir[108]. Danişmend adının dinî olduğu kadar askerî menşeli bir gücü ifade ettiği sonucuna varmak hiç de mübalağa sayılmaz çünkü gazve her iki hususiyeti bütünleştirmektedir. Danişmendliler ve Selçuklular arasında XII. yüzyılda genişleyecek olan bir rekabet vardır. Söz konusu rekabet daha bu asrın başında başlamıştır; "Frank" Bohèmond'un onun esareti hakkında naklettiği hatıralardan biri bu döneme aittir[109]. Diğer taraftan şurası da bir gerçektir ki, Süleyman'ın fetihleri ve Kılıçarslan'ın siyaseti, sırf Türkmenlerin yayılma ihtiyaçlarına değil, fakat Bizans veya Selçuklu imparatorlukları kadrosu içinde siyasî planlara da uygun değildi. Bununla birlikte daha başlangıçtan itibaren, bu rekabetten Danişmendliler ve Selçuklular arasındaki rejim çatışmasına varıldığı sonucunu çıkarabilmek için komşular arasındaki benzer savaşların çokluğuna işaret etmek gerekir. Bu rejim çatışması, Selçukluların, Türkmenlerden kopuk bir şekilde, İran usulü bir hükümet teşkil ettikleri ölçüde, gitgide daha gerçek bir vaziyet alacaktır. Fakat XI. yüzyılda Türkmenler, Anadolu'da Selçukluların faaliyetine katıldıklarından, bu çatışma ancak yeni tasarlanmış olmak zorundadır. Haçlılara karşı yürütülen savaşlarda, Kılıçarslan'ın Memlûklardan veya paralı askerlerden oluşan birliklere sahip olduğu görülmez. Danişmend'inkiler gibi onun askerleri de Türkmenlerden ibaretti. Kopukluk, beylerin menşe farklılığından daha çok -zira Selçuklular da başlangıçta Türkmen beylerinden idiler- Tuğrul Bey'den itibaren İran'da kendini göstermeye başlayan gelişmeye paralel olarak hükümetlerin kaçınılmaz tekâmülünden kaynaklanıyordu.

Bu birinci safha sonunda bilinmesi gereken husus, Türk iskânının yoğunluğu ve o dönemden itibaren mevcut olan oymaklardır. Yer adları üzerinde çalışanlar, XI. ve XIII. yüzyıllarda gerçekleşen iki göç dalgasının sonuçları hakkında bir takım bilgiler verirlerse

[108] ANNE, 447.

[109] ORDERIC, X, 23.

de, bunlar aradaki farkı anlamamıza yetmemektedir. Anadolu, bilinmeyen bir grup olan Yâvûkîlerin sahası gözüküyor[110]. Diğer boy adlarından hiçbiri, Anadolu'da XIII. yüzyıldan önce bilinmemektedir[111]. Afşarlar gibi bazıları, XII. yüzyılda İran veya Irak'tadırlar, ancak bu durum, söz konusu boylara ait unsurların Anadolu'ya daha önce göç etmiş olabileceklerini bertaraf etmez[112]. Söylenebilecek olan şey şudur: İskânın birinci dalgası, Melikşah'ın hükümdarlığının ikinci yarısından itibaren büyük ölçüde son bulmuştur ve işin ilgi çekici yanı, bu ilk iskânın, daha o dönemlerde hemen hemen, Mezopotamya ve Suriye'de Türk halkının günümüze kadar muhafaza edeceği sınırlara sahip olmasıdır. Bu durum özellikle yukarı Cezire'de son derece açıktır. Öyle görülüyor ki, Türkmenler her yere, Araplar dışında Ermenilerin, Rumların ortasına yerleşebilmişlerdi. Çobanların rekabeti, sıcağa dayanma güçlüğü (sıcaklık faktörüne Kirman tarihinde ispat edilmiş olduğu gibi başka yerlerde de rastlanmıştır) belki de bu yerleşmenin belli başlı sebeplerindendir.

Haçlı seferi, uzun bir zaman için, Anadolu'da Türk tarihinin karakterlerini belirleyerek son bulur. Onu bir kere daha, hatta dürbünün diğer ucuyla gözleyerek, anlatmakla gülünç duruma düşmeyeceğiz. Haçlı Seferi her şeyden önce, sırf Haçlılar tarafından İznik'in alınışı ve Eskişehir (Dorile)' de zafer kazınılması sebebiyle değil, fakat doğuya geri çekilen Kılıçarslan'ın bir müdahalesi tehlikesinden kurtulmuş olan Alexis Comnène, sahildeki korsan yuva-

[110] Mukrimin Halil'in "Yavuk" şeklindeki okuyuşunu benimsedim; fakat yazmalar daha çok nâvuk şeklindedirler (Azîmî, 534 yılında, Rum'da, Yâvûkîlerle aynı olması gereken Bâdukiyeleri tanımaktadır. 513 yılındaki Bağdat'ın Baladukiyalarını onlara yaklaştırırsa o başka, *İA.*, 393). Şüphesiz Samsat'lı Balduk onlara bağlanıyordu (yukarıda s. 1421).

[111] *Danişmend-nâme*, Çaka'nın, bir Çavuldur olduğunu söyler; fakat tabiatıyla aynı Çaka söz konusu olsa bile, bu bağlılık, eskiliğin teminatı olamaz.

[112] Artuklular, Dögerlerdendir, (krş. Cezerî, Bibl. Nat. Ar. 6739, 179 r°. Köprülü, *İslâm Ansiklopedisi*'nin Döger maddesinde bu hususa işaret etmiştir). Artuk'un göçleri sırasında kabilesini arkasından, en azından büyük sayıda sürüklemiş olduğu sanılmamalıdır; mamafih Dögerlerden büyük bir bölüm, Artuk'un oğulları zamanında Diyarbakır'a yerleşeceklerdir.

Not: 5'de kendisine dikkat çekilen "Gazi Afçar" bir Afşar mıdır?

larını, mesela İzmir'de Çaka'nın haleflerininkini ve Efes'te Tanrıvermiş'inkini yok etmeye özenle çalışabildiği, Türklerin kesinlikle nüfuz edememiş oldukları güney sahiliyle ve bu yolla da Frankların elinde bulunan Kilikya ile ilişki kurabildiği, Menderes bölgesini yeniden ele geçirebildiği içindir ki Türklerin Batı Anadolu vadilerinden geriye itilmeleriyle sonuçlanmıştı[113]. Böylece, tarihî süreç içinde Anadolu'yu paylaşan iki eğilimden, yani Boğazlar çevresinde oluşmuş bir imparatorluk içinde bütünleşme ve bağımsız bir kıta bünyesi teşkil etme eğilimlerinden, Osmanlıların idaresi altında görüleceği gibi zafere ulaşacak intibaını uyandırmış olan birincisi, şimdilik bertaraf edilmiştir.

Haçlı seferinin ikinci neticesi, Ermeniler tarafından daha önce elde edilmiş mevkiler sağlamlaştırılarak, Toros engelinin hemen hemen geçilmez hale getirilmiş olmasıdır. Haçlı seferi sırasında, Hasan adında birinin Buldacı'ya halef olduğu Cahan bile, geçici olarak Franklar tarafından istila edilecektir. Yarım yüzyıl sonra engel yıkılacak hale gelecek, fakat bazı alışkanlıklar kazanılmış olacaktır. Bu durum, her şeyden önce, Suriye ve Anadolu Türkleri arasındaki mübadeleler imkânsız olduğundan ve Anadolu'nun iç ülkeyle ilişkilerinin, sırf Mezopotamya'ya veya bilhassa Azerbaycan ve İran'a doğru götüren uzun yollarla temin edilmiş olmasından, nisbî bir tecrit anlamına gelmektedir. Buralardaki kilit noktaların, özellikle Malatya'nın emniyet altında tutulması mecburiyetinde kalınmasının önemi de buradan gelmektedir. Ayrıca bu durum, Anadolu "Türkiye" olduğu sırada Arap kalan Suriye'de Türk nüfusunun zayıflığının bir diğer sebebini ifade etmektedir. Nihayet, Arap ortamında tekâmül eden Suriye Türkleri ile yerli tesirlere ancak İran-Fars Müslüman medeniyetini ekleyen Anadolu Türkleri arasında açıkça medeniyet kopukluğu vardır. Bundan böyle, Hristiyan baskısının, varlığı sürüp giden beylerini daha önemsiz hale getirdiği Suriye Türklerinin tarihi ile Anadolu Türklerinin tarihi birbirinden ayrı gelişeceklerdir.

[113] Alexis'nin Anne tarafından isimlerde ciddî hatalar yapılarak anlatılmış olan sonraki seferlerini burada incelemedim. Zaten bunlar Kılıçarslan'ın ölümünden sonradır. Kılıçarslan'ın ölümü de bu çalışmanın sınırını teşkil etmektedir.

Haçlı Seferini, Anadolu Türklerinin kısmen doğuya dönüşünün ve özellikle Malatya için yapılan bir savaşın takip eder gözükmesi tabiidir. Anadolu Türklerinin yeni yerleştikleri toprakları nihaî bir iskân yeri olarak veya en azından doğuda kalmış yeğenlerinin yanına dönüş veya onlara muhtemel bir müdahale imkânı fikrini kafalarından silen bir unsur olarak telakki edip etmediklerini bilmek ayrı bir konudur. Şüphesiz Kılıçarslan'ın durumu böyle değildir, diğerleri için herhangi bir şey söyleyemiyoruz.

Haçlı Seferi, Kılıçarslan'ın Malatya'ya tekrar el koymasını engellemişti. Bu sefer onu muhtemelen Danişmend'den daha fazla zayıflattı. Cahan'da Frankların mevcudiyeti de Güney Anadolu'nun doğu ilişkilerini son derece tehlikeye sokuyordu. Danişmend bu durumdan etkilenmiyordu. Hatta Danişmend'in uzun süre direnebilmek için Frank-Ermeni bölgelerinin uç kesimiyle son derece ilgisiz bulunan Gabriel'e karşı müdahale ettiğini görüyoruz. Bir defa Bohèmond'un ve Urfalı Baudouin'in müdahaleleriyle kurtulan, bununla birlikte Bohèmond'u hapsetmiş olan Danişmend, 1102'de bitkin hale geldi. Danişmend ve Kılıçarslan arasında Maraş istikametinde düşmanlıklar vuku buldu. Bu sürtüşmelere Alexis'in Bohèmond'un kendisine teslim edilmesi isteği de karıştı. Danişmend Bohèmond'un Alexis'nin düşmanı olduğunu bildiği için onu serbest bıraktı. Bunun üzerine Alexis ile Kılıçarslan, Bohèmond'a karşı aralarında anlaştılar ve hatta Kılıçarslan'ın Alexis'ye Epir'de Bohèmond'a karşı takviye kuvvetleri gönderdiği görülecektir. Danişmend'in halefi konusundaki güçlükler, neticede Kılıçarslan'a 1106'da Malatya'ya el koyma imkânı sağladı.

İşte o zaman Tutuş örneğinde olduğu gibi, Kılıçarslan, yeğenleri arasındaki geçimsizliklerden ve onların emirlerinin itaatsizliklerinden yararlanma hayaliyle, belki de daha önce atası Kutalmış'ın Alparslan'ın elinden almayı arzu ettiği Irak-İran saltanat tahtını zaptetmek arzusuna kapıldı. Sultan Muhammed'in Cezire'ye el koyma çabasının tehdit ettiği, Harran ve Musul emirlerinin daveti üzerine, Kılıçarslan, Meyyâfarikîn ve Musul'u kolayca işgal etti. Fakat takviye kuvvetlerini Alexis'ye göndermesi ve Muhammed'in

iktidarına düşman olanlar kadar onun iktidarına da düşman emirlerin mevcut olması gibi sebepler yüzünden zayıflamış bulunan Kılıçarslan, 1107 Haziranında, Habur üzerinde ölmüş ve ordusu dağılmıştır[114].

Habur felaketi, Ermeni-Cezire bölgesinde yeni beyliklerin ortaya çıkışı, batıda Haçlı Seferiyle başlayan olayları tamamlamaktadır. Bu beylikler, 1101 yılında Haçlılara karşı kazandıkları zaferleri sayesinde, en azından bu bölgeyi muhafaza etmiş olan Anadolu Türklerini, yerleşik bir Anadolu devleti kurmaya zorlamaktadırlar. Bu devletin kuruluşu, XII. yüzyılın olayları içinde yer alacaktır, ki bu konuda yakında bir araştırma yapmayı ümit ediyorum.

Türkmenlerin Rum ülkesine gerçek bir şekilde yerleşmesinden daha evvel, Alparslan için yazılmış *Meliknâme*'de nakledilen eski bir efsane[115], İran'a göçlerden ve kesin nüfuzdan önce, bir sığınak arayışı içinde olan Çağrı Bey'in Anadolu'ya bir akın gerçekleştirmiş olduğunu ayrıntılarıyla anlatmaktadır. Belki geçmişte Ermenistan'a doğru ilk Türkmen akınlarının yansıması, Avrupa'ya doğru maceraya giden Türk halkından eski grupların ve Bizans ordusu hizmetine girmiş sayısız Türklerin hatırası, her halükârda, Bizans İmparatorluğu'nun başlangıçtan itibaren, bir sığınak yeri olarak[116], Türkmenlerin zihnini etkileyen bir cazibe gücüne tanıklık etmektedirler. Diğer taraftan, hiç şüphesiz, Bizanslıların, Türkmen birliklerini ve Selçuklu politikasını hiçbir zaman birbirinden ayıramadıkları, buna karşılık uzun zamandan beri paralı asker olarak tanıdıkları, aralarından bazılarını bünyelerinde eritmiş oldukları, tanıdıkları kada-

[114] Bu olayların ayrıntıları ve referanslar için krş Cl. Cahen *Syrie du Nord* 228, 230-231,232, 234-235, 247-248. Kapadokyalı Hasan, aynı eserde (s. 209) 1097 yılında geçer; Anne Comnène de onu tanımaktadır, 421; onun ANNE'ın, 479, Hasan Katoukh (Kutluk ?)'uyla aynı kişi olup olmadığı söylenemez, o, Cahan'ın kaybından beri Batı Anadolu'da faaliyet göstermektedir. Habur Savaşı için, krş. Cl. Cahen, "Diyar Bakr", 231.

[115] B.H., 196; MIRKHOND (Vullers) II; KEMÂL, *Bughya*. Bibl. Nat. Ar. 2138, 189 r°. Bu eser hakkında bir araştırma hazırlıyorum.

[116] Krş. Tuğrul Bey tarafından tehdit edilen Türkmenlerin cevapları, İBN AL-CEVZÎ, VIII, 131 ve *İ.A.*, IX, 272: Onlar Rum ülkesine gideceklerdir.

rıyla daima Müslümanlıktan uzak buldukları Türkleri, asla Araplara benzeyen düşmanlar olarak değerlendirmedikleri sanılmaktadır. Türk *gazileri* ve Bizans *akritai*'ları arasındaki son derece önemli yakınlıkları da unutmamak gerekir.

Bu şartlar içerisinde, Türklerin, Anadolu'ya yerleşmesi, hemen hemen, bir Türk-Bizans anlaşmasının sonucu olarak gözükmektedir. Türkler Anadolu'ya yerleştiler ve beyliklerini Bizans İmparatorluğu çerçevesinde kurdular. Vaktiyle İslam topraklarının uzantısı olan Rum ülkesi üzerinde hiçbir hak iddia etmeyen İran-Selçuklu hükümeti, bu konuda başka düşünceye de sahip değildi. Ancak bu onların Anadolu'yla ilgilenmedikleri manasına gelmez. Zira Büyük Selçuklular, Anadolu'ya sığınmış bulunan ve büyük kısmı isyankâr veya en azından itaat altına girmemiş olan insanlarla ilgisiz değildi. Hatta onlar, elverişli durum olursa, Anadolu'da bir tampon bölge elde etmenin veya en azından itaat altına girmemiş olan insanlarla ilgisiz değildi. Hatta onlar, elverişli durum olursa, Anadolu'da bir tampon bölge elde etmenin veya özellikle yakıp yıkmalarına terk edilemeyecek olan veya onları geçindirmeye kâfi gelmeyen komşu Müslüman memleketlere sefere götürülmüş birlikleri Anadolu'ya sürmenin lüzumlu olduğuna inanıyorlardı. Büyük Selçuklular, Müslümanların ilk dönemlerde Bizans İmparatorluğu'nu yok etmek şeklinde tezahür eden eski arzularına hiçbir zaman kapılmadılar; Anadolu'da Müslüman bir devlete, bir İslam ülkesine sahip olabileceklerini asla düşünmediler. Bizans İmparatorluğu ve İslam dünyası, onlara ebedî ve son defa olmak üzere coğrafî açıdan belirlenmiş iki müessese olarak gözüküyordu.

Anadolu'daki Türk beylerinin ve Türkmenlerin düşüncesi, tamamen başkaydı: Gaza esprisi, cihad arzusuyla yüceltilmiş iktisadî ihtiyaç ve aynı zamanda ne kadar zıt gözükürse gözüksün, sığınacak bir toprağa kavuşabilme arzusu. Bu düşüncelerle Türkler, Anadolu'da karar kılmaktadırlar ve XII. yüzyılın ilk çeyreğinden sonra, onların Bizans'a karşı gazvesi artık sadece yer yer cereyan eden bir olay olmaktan çıkacaktır.

Selçuklu ordusunun ve toplumunun yapısı, bir fetih faaliyeti gerektiriyordu. Çünkü bu ordunun bakımı, ancak toprak tevcihleri

esasına göre sağlanabiliyordu ki, devletin, intihar etmeksizin, kendi öz kaynaklarından durmaksızın toprak vermesi mümkün değildi. Ancak, bir kere yerleşik düzene geçmiş olan aşiret bey veya gruplarında, artık fetih gayreti yok olmaktadır; çünkü, yeni kazançlar sağlama arzusu ancak, kişileri daha önce tasarruf altına aldıkları tarım işletmelerinden uzaklıştırmayan topraklar söz konusu olursa bir anlam kazanmaktadır. Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nu yıkacak olan ülke içinde toprak edinme arzusu, buradan kaynaklanmaktadır. Türkmenler, Selçuklu rejiminin resmî kadrolarından çok daha uzun bir zaman yayılmalarına devam edeceklerdir. Bundan dolayı başlangıçta söz konusu yayılma, daima ya teşkilatlanmış ya da her halükârda Selçuklu beyleri tarafından yakından takip edilmiş olduğu halde, daha sonra gitgide onların dışında cereyan etmektedir. Aksine, Selçuklu beyleri öncü birlikler halinde, Türkmen yayılışının hedefini teşkil etmediğinden, İslam ülkesine gönderildikleri vakit, onların siyasi fetihleri artık İran'da olduğu gibi, kendilerini ayakta tutacak olan Türk halkının iştirakine mazhar olamamıştır. Suriye'nin Türkler tarafından ele geçirilişi, aynen Anadolu'nunki gibi başlamıştı. Bu iş ya mahallî iktidarlar tarafından hizmete alınmış birlikler ya da büyük ölçüde bağımsız Türkmenlerin akınları yoluyla gerçekleşiyordu. Fakat İslam ülkesinde bulunuluyordu. Kaldı ki çok uzakta olmayan Selçuklu hükümeti, onlara el atmıştı. Coğrafî açıdan çok sıkışık bir durumda olan nüfus azaldı ve neredeyse hemen hemen kayboldu.

Şüphesiz, Anadolu'da da yerli halk bulunmaktaydı. Türk fethinin doğru bir tetkiki, Türk akınları arifesinde söz konusu yerlilerin yoğunluğunu ve dağılımını anlamayı zarurî kılacaktır. Mesela Ermenilerin büyük ölçüde göçürülmeleri ve hatta Romain Diogène'in seferlerinin hikâyesi, yerli nüfus yoğunluğunun fazla olduğu intibaını vermemektedir; fakat yine de bu hususun araştırılması gerekmektedir. Sadece yerlilerin diğer bölgelere nazaran Ermenistan'da daha kalabalık oldukları kabul edilebilir[117].

[117] Bu meseleler hakkındaki görüşler için bkz. BOGIATZIDÈS, *Istorikai Meletai* I, I. Kısım, Thessalonikai 1932; LANGER ve BLAKE, "The rise of the ottaman Turks and its historical background", *Am. Hist. Rev.* XXXVII. 1932 Köp-

Dinî açıdan, İran ve Irak'taki Selçuklu siyaseti, Sünniliğin hizmetindedir ve Arap dünyasında muhalifler umumiyetle Şiilerdir; İran havzasında ise bu muhalifler daha sonra aşırı İsmaililer olacaktır. Daha önce, Suriye'deki Selçuklu beylerinin, mahallî ortamdaki zayıflıkları sebebiyle, Sünniliğe daha az riayet ettiklerini gözlemekteyiz. Çok daha yerinde bir hareketle, Atsız, Artuk ve Kutalmış'ın oğulları, şüphesiz her türlü dinî fırka meselesine ilgisiz kalıyor ve menfaatleri gerektirdiği vakit, sadece zararsız Şii İbn Ammar ile değil fakat Fatimilerin yayılmacı İsmailiye mezhebi ile dahi işbirliği yapmakta tereddüt etmiyorlardı. Bununla birlikte Kılıçarslan'ın daima düşüp kalktığı kişiler arasında bir Hanefi fakih bulunuyordu (Hanefilik, Türk beylerinin hâkim mezhebiydi).

Hristiyanlar hakkında, Selçuklu hükümeti, Bizans kilisesinin bertaraf edildiği Ermeni ve Süryani bölgelerinde bile, yerli kiliselerin durumunu güçlendirmekle sonuçlanacak bir tarzda, İslam'ın ananevî müsamahasını uyguladı. Süleyman bu hususta Antakya'da aynı şekilde hareket etti. Türkmenler, bir kere akını gerçekleştirdikten sonra, artık oradaki halkın dinini değiştirme arzusuna kapılmıyorlardı. Artuk tarafından St. Sèpulchre'ün çatısına atılan meşhur ok, ne bir meydan okuma ne de bir yıpratma, fakat bir hâkimeyetin ilanı iradesinin işaretiydi[118]. Hristiyan hacıların, Türkmenlerin gelişinden önce Bedevîler tarafından maruz kalmış olduklarına benzer bir şekilde karşılaşabildikleri sert muameleler, yağma içgüdüsünden ve umumi kargaşalıktan kaynaklanan bir olgudur; yoksa sistemli bir hoşgörüsüzlüğe bağlı değildir.

Bir kere askerî işgal yoluyla ihtiyaçlarını temin ettikten sonra, Türkmenler, artık yerli halkların -ister Müslüman olsunlar ister Hristiyan- mahallî idarelerini değiştirme düşüncesi taşımıyorlardı. XII. yüzyılda, Hristiyan bölgesinde, Bizans geleneğindeki parala-

---

rülü, *Les Origines de l'Empire Ottaman*, Paris 1935.

[118] Okun anlamı hakkında, krş. Cl. Cahen, "La Tughra sedjuqide" *Journal Asiatique*, 1943-1945. *Histoire des Patriarches (Kıpti) d'Alexandrie* adlı eserde Haçlılar hakkındaki olumsuz intibaa karşılık Türkler hakkında yansıtılan olumlu intibaı görmek son derece ilgi çekicidir (s. 191, 207).

rın mevcudiyeti buradan kaynaklanmaktadır. Selçuklu idarecileri de farklı niyetler taşımadılar. Onların, ele geçirdikleri yeni ülkeye gönderdikleri yeni şahsiyet, sadece *şıhna* yani garnizon kumandanı idi. Bununla beraber işaret etmek gerekir ki, onlarla birlikte İranlı bir görevli de geliyordu. XII. yüzyılda Halep yönetiminin en üst kademesinde yer alan Banû Badî'ler gibi aileler, oraya Aksungur zamanında gelmişlerdi. XII. yüzyıl boyunca Halep'te İran müesseselerinin veya âdetlerinin etkisi kendisini gösterecektir. XI. yüzyıldan itibaren İran'ın Suriye üzerindeki etkisi, aynı dönemlerde Irak üzerindeki etkisi kadar değildir. O zamandan beri Anadolu'ya, benzer bir görevlinin, en azından devlette önemli bir yer tutacak ağırlıkta bir kişinin girmiş olması şüphelidir. Bununla birlikte, Antakya'da Süleyman'ın Hasan b. Tahir Şehristanî adında İranlı bir veziriyle karşılaşıyoruz[119].

Burada müesseselerin bir tablosunu çizme niyetinde değiliz: Bu müesseseler Anadolu'da ancak XII. yüzyılda istikrar bulacaklar, teşkilatlanacaklardır. Ayrıca bu müesseseleri tanımak için XIII. yüzyıl öncesine ait çok az malzemeye sahip bulunmaktayız.

Yukarıda bahsedilen birkaç gözlemin, fetih ruhunun özelliklerini belirtmekten başka bir gayesi yoktur. Netice itibariyle şurası bir gerçektir ki, Türkmenler başlangıçta Horasan ve Türkistan'daki kendi örf ve âdetlerini Anadolu'ya taşımışlardır. Bunların yeni ülkelerinde ne hale geleceklerini araştırmak başka bir incelemenin konusudur.

Elinizdeki araştırmayla sadece, Anadolu'da Türk fethini gerçekleştiren farklı unsurları bazı ayrıntılarıyla fark ve takip etmeye imkân sağlamış olmayı ümit ediyoruz.

[119] KEMÂL, III v°.

DİZİN

A

Afşarlar 62
Afşin 22·23·24·25·28·36·37
Ahlat 19·57
Ahmet Şah 32·35·36·37
Akdeniz 2·49
Akka 33
Aksungur 49·50·54·69
Alexis 31·32·43·44·50·51·52·53·62·63·64
Alexis Comnène 32·43·44·51·62
Ali b. Hamdan 27
Ali b. Ukayl 26
Alparslan 12·16·17·18·20·21·22·25·26·27·28·29·32·33·50·64·65
Alp İlek 34·47·49
Amanos 22
Amasya 32
Amid 20·41
Amuderya 4
Amurriye 23
Antakya 14·22·24·25·29·34·36·37·38·39·40·44·45·47·49·51·52·58·68·69
Apamea 49·55
Aras 12·19·21·49
Arîsîğî 25
Artâh 24
Artuk 31·37·40·41·47·48·49·53·55·62·68
Artuklular 56·62
Atsız 25·26·27·32·33·34·35·36·37·53·55·68
Azerbaycan 5·10·11·13·19·20·21·28·30·31·49·50·57·60·63

B

Bağdat 2·9·10·14·15·16·18·19·27·28·43·57·62
Bagrat 21
Bahreyn 37
Bâlis 40
Basâsîrî 15·16·22·25
Batı Asya 1·2·4
Baudouin 64
Baygu 9·12
Bedrü'l-Cemâlî 26·33·35·42·54·55
Berdaa 22
Berkyaruk 50·54·55·57
Beyrut 54
Botaniate 24·38·39·42
Bozan 49·50·51·52·54·57
Buldacı 46·52·63
Bursuk 43·44·51
Büveyhoğulları 10

C

Câfer Kalesi 48

Çağrı Bey 5·6·7·9·14·16·17·18·65
Cemcem 20
Cezire 9·10·15·16·19·28·48·54·57·62·64·65
Chan 39
Constantin Doukas 23·24·38
Costantin Monomaque 12
Crispin 25·31
Çubuk 41·47·53
Cyzique 43·52

D

Dandanakan 6·7
Danişmend 46·47·50·52·57·59·60·61·62·64
Dânişmend-nâme 53
Davud Çağrı Bey 6
Deylem 18
Deylemliler 10
Dinar 20
Diogène 23·24·27·28·29·38·67
Diyarbakır 23·28·36·41·47·55·56·57·60·62
Dovin 13
Dulûk 22

E

Ebü'l-Esvâr 11·13·14·21
Ebü'l-Kâsım 45·46·50·51·52
Emilien 39
Emîr-i Kebîr 38
Erciş 14·27·28·29
Ereğli 32
Ermenistan 9·10·14·18·19·20·21·23·25·28·29·30·31·36·39·49·57·58·65·67
Erzurum 12·13·58
Erzurum Ovası 13

F

Fadlun 21·49·50
Fâmiya 54
Filistin 27·33·35·53·55
Firikya 43
Fırat 20·22·23·32·37·40·48·56
Foça 52
Frank Crispin 25

G

Gabriel 49·57·64
Galatia 43
Gazne 5
Gümüştekin 22·27·59

H

Halaf b. Mulâ'ab 54·55
Hanzit 13·20·38
Harran 22·37·40·41·48·64
Harun 22·23
Hazar Denizi 6
Hemedan 9·11·16·19·47
Hervè 19·20
Hindistan 5
Hısn-ı Mansûr 22
Horasan 4·5·6·7·11·12·17·20·22·27·36·41·60·69
Horsen 13
Huzistan 16·23

I-İ

Irak 10·13·15·17·18·49·62·64·68·69
İberya 12·19
İbn Ammar 32·41·42·45·54·68

İbn Cahîr 41·47·48
İbn Dumlac 34·36·55
İbn Mulâ'ab 40
İbn Munkiz 32·40·41·42·49
İbnü'l-Esir 57·59
İbrahim İnal 7·9·10·11·12·16·25
İç Anadolu 23
İldeniz 33·35
İl-Han 52
İmparatoriçe Teodora 14
İran Selçukluları 57
Isaac Comnène 31·39
İsaac Comnène 19
Isfahan 6
İstanbul Denizi 26
İran 2·3·5·6·8·9·10·11·16·17·18·19·34·36·49·50·52·54·57·58·60·61·62·63·64·65·66·67·68·69
İvanè 19

J

Jean Tzimisces 10

K

Kapadokya 23·24·25·29·30·31·39·46·52
Karasu 12
Kars 12·21·39·50
Kayseri 22·31·47·58
Kemah 20
Khuvai 18·21
Kilâbîler 27
Kilikya 22·23·25·38·39·45·58·63
Kirmanlı Kavurt 16
Kılıçarslan 46·49·52·53·57·61·62·63·64·65·68
Klazomen 52
Konya 25·45·58
Küçük Asya 2·46·51·57
Kudüs 27·35·37·49·55
Kureyş b. Müslim 36
Kutalmış 12·15·16·18·33·34·42·43·46·49·57·64·68

L

Lazkiye 45·49
Liparit 12·19

M

Mahmud (Gazneli) 4·5·6·23·24·26·28·32·60
Malatya 20·24·25·38·46·49·57·58·60·63·64
Malazgirt 14·26·27·28·29·31·32·38·46
Mansur 41·42·43·44
Manuel Comnène 25
Maraş 38·39·48·56·64
Marmara 43
Meliknâme 65
Melikşah 20·21·25·31·32·33·34·35·36·37·40·41·43·44·45·47·48·49·50·51·52·54·55·56·62
Melîkü'l-mu'azzam 34
Melissène 43
Me'mun 35
Menbic 24·27·32
Menderes 63
Merv 6
Mervanoğlu Nasru'd-devle 13·19
Mervanoğulları 14·19·38
Mesud (Gazneli) 5·6·8
Meyyafarik 41

Meyyâfarikîn 22·64
Mezopotamya 10·11·12·13·15·16·17·36·37·55·58·62·63
Michel 29·31·38·42·45·46
Michel Doukas 29·38
Midilli 52
Mirdâsîler 37
Mısır 15·18·26·27·28·33·35·36·40·42·47·48·53·54·55
Muhammed Tuğrul Bey 6
Murat Suyu 12·13·14·19
Müslim 36·37·38·39·40·41·42·45·47·48

N

Nahcıvan 18·21
Nasr 28·32·35
Nicèe 43·44
Nicèphore Mélissène 38
Nicèphore Phocas 10·24
Nicomedie 31
Niksar 23·24
Nişabur 6·7·9
Nizâmü'l-Mülk 21·29·36·49
Numeyrîler 27

O

Orta Asya 4
Osmanlı 2·46

P

Philarète 25·38·39·40·45·48·49·57
Pontus 20

R

Remle 27
Resûl Tekin 16
Rey 9·10·18
Rıdvan 54·55·56
Romain 23·24·25·27·28·29·38·67
Roussel de Bailleul 31

S-Ş

Sâbık 35·36
Safad 26
Sahot 22
Sakız 52
Sâlâr-ı Horasan 20·22·27
Samsat 47·57·62
Samuk 19·20
Sanduk 26·36
Sayda 26·37·54
Selçuklu 3·6·7·9·11·12·15·17·18·33·44·50·51·53·54·55·56·61·65·66·67·68·69
Selçuklular 2·8·9·20·28·58·61·66
Seyfü'd-devle 24
Sincar 41
Sinop 47·51·53
Sisam 52
Sistan 9·12
Süleyman 25·42·43·44·45·46·47·48·49·50·51·52·56·57·59·61·68·69
Sur 26·34·54
Suriye 2·18·22·23·24·26·27·32·33·35·36·37·41·42·47·48·50·51·53·54·55·56·57·62·63·67·68·69
Şam 32·33·34·35·37·40·42·48·49·55
Şarkikarahisar 20
Şeki 22
Şeyzer 40
Şöglü 33·34·35

T

Tabariyye 33
Taberistan 9
Tatikios 51
Tavandanos 38
Taylu 59·60
Tebrizli Ravvadî Vasudân 13
Tiflis 21·22
Trablusşam 34·35·41·54
Trabzon 12·13·19·32·53·57
Tripoli 32·34·42·54
Tuğrul Bey 6·7·8·9·10·11·12·13·14·15·16·17·18·19·25·27·28·43·50·61·65
Tuğtekin 21·56
Türkistan 4·18·32·33·49·69
Tutak 32

U

Urfa 14·22·23·24·27·29·38·39·40·48·49·50·52·54·56·57
Urmiye Gölü 6

V

Van Gölü 13·56·57
Vasil 38
Vaspuragan 5·12·39

Y

Yağıbasan 49·50·54
Yâkûtî 12·14·16·19·20·50
Yusuf 20·25·27

Z

Zencân 10

ISBN: 978-975-36-0506-1

THG
0331601
THB
THG 0331601 THB